

Доктор СИЛЬВЕСТЕР ДРИМАЛИК
директор-лікар Народної Лічниці
у Львові

**ПОРАДНИК ЛІКАРСКИЙ
у Всіх Недугах Людий**

СКРЕНТОН, ПА., 1923
Copyright by Knowledge Publishing Co.
103 S. Main Ave., Scranton, Pa.

ВСТУПНЕ СЛОВО

З припоручення і зізволу д-ра Сильвестра Дрималика, головного лікаря Народної Лічниці у Львові і заслуженого автора популярних лікарських видавництв для нашого народу—видаємо отсе Його

ПОРАДНИК ЛІКАРСЬКИЙ

для вжитку багатомільйонної нашої імїграції в Злучених Державах і Канаді.

Ся знаменита праця д-ра С. Дрималика, обіймаюча собою популярний опис усіх найважніших людських недуг і спосіб поступованя в случаю занедужань—принесе значний хосен нашим імїгрантам і причинить ся до піднесеня гігієнічних постулятів в їхнім житю.

Віriamo, що ся книжка стрїнет ся у наших людей на імїграції з таким признанем і одобренем, на які вона своїми прикметами і вартостю вповні заслугує.

Скрентон, Па. в цвітни 1923.

ВИДАНИЦТВО "НАУКА",
The Knowledge Publishing Company,
103 S. Main Ave., Scranton, Pa.

**Harvard
University
Library**

1. АНГІНА (Задавлячка, Задавка, Давун).

Недуга ся буває найчастіше у дітей, сидить в гортанці. Гортанка дитини, особливо в тім місці, де голос повстає, є дуже тоненькою рурочкою. Колиж ся рурочка через запаленне в сім місці опухне, або що більше, коли та опухлина перетвориться в оболонку, то отвір рурочки змаліє так, що воздух ледве може нею дістатися. Тож дитина починає дуже тяжко дихати та наконець, коли рурочка цілковито заткається, дитина перестає дихати: душиться, давиться. Звідси походить назва недуги: задавка задавлячка.

Сю слабість дістають діти звичайно з перестуди. Недуга ся єсть так заразлива, що коли в якій хаті є лиш одна хора дитина, то й другі малі діти можуть від неї заразитись.

Слабість приходить звичайно незамітно. Зпершу починає дитина кашляти; родичі часом не звернуть на се уваги, бо кашель у дітей звичайна річ. Але вже за 2—3 дні стає сей кашель сухим, острим, хрипливим, а ще пізніше сичащим, свистячим, протягим, так що видається, як би десь недалеко трачі різали доски, притім груди дитини при віддиху глибоко западаються, ребра і жили наставляються, а люди кажуть “дитина носить ребрами”. Лице дитини перестрашене: вона то сідає, то лягає, то чіпаєсь матери за шию; лице, руки й ноги синіють, стигнуть, живчик чим раз слабший і дитина гине.

Щоб не допустити до сеї страшної недуги, треба уважати на кожний кашель малої дитини. Як тільки дитина кілька разів закашляє остро або хрипливо, то не слід їй давати ані ходити, ані рачковати, а треба її зараз положити до мягкой і теплої постелі, дати їй випити горячого липового або базникового (бузничного) чаю з цукром і накрити її так, щоби

дитина спотіла. Треба дитину так довго держати в постели, поки хоть трохи капляє. Наколиж одначе се не помагає, а дитина дальше хрипливо кашляє, треба як найскорше післати за лікарем, а як лікаря зараз немає, треба дитині дати на воніти (блюваня). Найліпшим домашнім способом викликати бювоту є синій камінь. Грудочку синього каміня розпускається в склянці води, а коли ся мішанина набере добре синьої краски, засолодити синю воду і подавати дитині ложочками що 4—5 минут так довго, поки дитина не стане блювати. Як кашель до яких 8 або 10 годин не змінився, то можна се повторити. А щоби оболонки-обкладки в горлі скорше розпустилися, та щоби кашель став вогким, треба як найскорше постаратися за інгаляційну машинку. В слоїчок тої машинки треба влити вапняної води, що її продають в аптеці без рецепти, та майже без перестанку впускати вапняну пару з машинки до рота дитини. Спосіб уживання інгаляційної машинки витолкує кождий аптикар.

Як сі описані домашні способи лічення не помогли, не належить зволікати ані хвилинки, та сейчас спровадити лікаря до дитини, або завести дитину до лікаря, бо в противнім случаю не буде надії на її виздоровленне. Лікарі мають в тім стані недуги еще три способи лічення. Перший спосіб, яким лікар проти ангіни покористується, буде вприснути протидифтеритну сировицю. Досліди лікарські виказали, що ангіна і дифтерія, се дві майже ті самі недуги, тільки що при ангіні осаджуються прищики і обкладки оболонки наперед в гортанці, а при дифтерії на мигдалах. Тому то в обох хоробах вприскують лікарі сировицю. Що то таке сировиця і як її вводять в кров хорому, описано точнійше і ширше при слабости “дифтерія”.

Другий спосіб лічення є інтубація через вложене

металевої (звичайно позолоченої рурочки в горло дитини, через що замкнена гортанка розширюється і стає для переходу воздуха знов свободною. По такій інтубації безнадійний стан дитини змінюється в одній хвилі: віддих стає легкий, вигляд дитини спокійний, словом дитина відживає.

Бувають одначе случаи, що і така інтубація не поможе. Тоді мусить лікар приступити до операції, себто він мусить розрізати гортанку зверху і вложити рурку в сей штучний отвір. Родителі звичайно дуже боять ся сеї операції, бо кажуть, що діти по операції також умирають. Воно то по трохи правда. Однак коли зважити, що до операції приходять звичайно такі діти, у яких слабкість треває вже довше і у яких вже всі другі способи трібовано, через що дитина значно ослабла, то не будемо дивуватися, що багато дітей по сій операції такої умирає. Як одначе поглянути на статистику, то переконаємося, що зі 100 дітей ангінових неоперованих видужує ледве 10, а зі 100 дітей оперованих видужує 30 до 35—з сего видимо, що надія виздоровлення є по операції втрое більша.

В новійших часах хорі на ангіну легше виздоровлюють як давнійше, а се завдяки тому, що лікарі вприскують протидифтеритну сировицю в подвійній або й потрійній порції і через те звичайно вже за 12 до 24 годин наступає таке поліпшенє, що вже й операції робити не треба. Але се буває в таких случаях коли родителі зараз при першій підозрілім кашлю завізвали лікаря, а не тоді, коли дитина вже душить ся: бо в такому разі дитина навіть після вприснення сировиці звичайно не доживає й 12-ти годин.

2. АНГЛІЙСЬКА СЛАБИСТЬ (Рахітизм)

Англійська слабкість є то недуга костей і м'язи. Кости не тверднуть і не грубіють, тільки позістають

м'якими і тонкими, а кров стає воднистою. Сю недугу у дитини можна дуже легко розпізнати: у здорової дитини тверднуть кости голови до року, а в рахітичних дітей тім'ячка позістають на голові нераз два й три роки, та хотя пізніше і скостеніють, то кости в тих місцях позістають вже на завсіди м'які і податливі. Зуби у такої дитини виколуються дуже пізно. Ребра є тоненькі, а під пахами так позападали, що кість грудна (місток) вистає на перед як у курки. Лікарі називають то "курячими грудьми". Кости хребта вигинаються то в зад то на боки, через що дітина робиться горбатою, а кости рук і ніг бувають каблуківато повигинані. При сьому буває живіт дитини надутий як у жаби, а ціла дитина є бліда, неспокійна, та має часто тяжкий віддих.

Если ту недугу занедбати, то хоча дітина подужає, то часто в неї остає на все жите скривлене хребта, рук і ніг, дітина стає калікою. Длятого належить удаватись з такими дітьми як найскорше до кікаря. Лікар припише відповідні ліки, порадить купелі і вкаже належну іду (діету); точне виконане лікарських заряджень принесе дітині поміч.

Щоби одначе матері добре знали, як з такою дітиною поступати, ось їм тут деякі важніщі вказівки, які належить точно заховати, щоби ще приспішити виздоровлене дитини.

І так рахітичну дітину не вільно саджати, бо через часте сиджене хребет дитини ще більше вигинається; навпаки дітина повинна більшу часть дня лежати і то лежати не на пірю або м'яккім сїні, тільки на твердій постелі, приміром на матрацику, спорядженім з твердої простої соломи, так щоби хребет дитини не вигинався. Такій дітині слід давати дуже поживний харч, тож: мало страв мучних (хліба, бульби), а зате більше білкових (мясний росіл, молоко, яйця, масло, сир, добре мащені горох і фасолю).

Важним домашнім способом против англійської слабости є купелі, до яких домішують різні скріпляючі ліки. І так треба по власній змозі уживати на переміну ось такі купелі:

1) купелі солодові або грисові. До готової чистої купели вливається вивар розмеленого солоду або пшенишних отрубів;

2) купелі стягаючі. Вивар кори дубової, або напар з листя волоских оріхів;

3) купелі побуджаючі. Цвіт або так зване трине з сіна напарювати кип'ятком і вливати сю настійку до купели;

4) купелі поживні. Баранячі ніжки порубати заварити в баняку на росіл та його влити до купели;

5) купелі желізні. Купується в аптеці таке зване желізні кулі (одна куля вистарчає на купіль для малої дитини), розварюється їх в баняку і сю желізну воду вливається до готової купели. Окрім желізних куль продають в аптеках желізну сіль; її належить перш усього розпустити в горячій воді і сю мішанину влити до купели.

Всі ті купелі можна уживати або поодинокі, або мішати два роди разом, нпр. грисову (солодову) з желізною або побуджаючою. В такій купели належить дітину держати хоч пів години. Після купели дітина має спати.

Літом добре буде робити дітині також сєвяшні або піскові купелі. В першій случаю дітину роздягають до нага і кладуть її під впадаючі лучі сонця. В другому разови треба навозити кілька тачок піску на подвірє, той пісок розгорнути, щоби на сонцю добре нагрівся, а як сонце в полудневу пору сильнійше гріє тоді належить дітину з хорими ногами запорпати в сей пісок хоть на одну годину. Само собою розуміється, що дуже високо дітини запорпувати не можна, бож вона не не моглаби дихати грудьми.

То є домашні средства, що в значній мірі підпомагають лікарське ліченє. Але булоби нерозважно спуститися лиш на сі домашні ліки і не кликати лікаря, що вмівби примінити дуже помічні на сю поробу ліки—як: фосфор, вално і желізо, що їх вмів належно уживати в ріжних видах і часах лише лікар. Колиж англійську слабість занедбаємо, то дітина виросте на криву каліку, з якою треба звернутися до лікаря-ортопедиста. Ортопедисти мають против скривленого хребта корсети-пшурівки, а против скивлених ніг желізні шини при черевиках.

3. АПОПЛЕКСІЯ (Удар Мізковий)

Ся слабість лучається звичайно у старших людей. Ударом мізковим зоветься она тому, що в мізку пукне або перерветься якась кровоносна жилочка і в тім місці виступить кров та ударить на мозок. Наколи перерветься більша жилка і випливе нараз більше крови, то такий удар може чоловіка відразу вбити. Але як прорветься яка мала жилка, з якої витече мало крови, то чоловік буде вправді жити, одначе буде довший час недужий.

Яка причина такого розриву жилок в мізку? Така сама, як у попсованого годинника, або молотильні у stodолі. У молодих людей жилочки єсть гнучкі й пружисті, тож легче видержують тисненне крови, а у старших вони вже дещо зужиті, кріпшіють і легко прориваються. Від сего, в якому місці мозку жилочка прорвалася, залежить дальший перебіг слабости.

Слабість приходить дуже часто нагло нічу в часі сну. Людина лягає до постелі здорова, а будиться хорою. Поражений ударом відчуває сильний біль в голові, а коли хоче сісти або встати, не може, бо звичайно одна сторона тіла—права або ліва—є поражена, то є недвижима. Ще пів біди, коли поражене ограничилося лиш на руку і ногу! Однак дуже

часто буває, що поражена також і половина голови, а навіть і бесіда. Хорий розуміє вправді все, що коло него говорять та роблять, але сам говорити не може, лиш показує своєю одною здоровою рукою різні знаки. Буває знов і таке, що хорий не стратив бесіду, але забув назви поодиноких річий та понять, тож говорячи й бачучи, він так міняє слова—що его годі розуміти. Він видить, що его другі не розуміють і через те сердиться, плаче, кидається в постелі, кров у него бе до голови і хорий дуже часто в друге дістає ще тяжшого удару.

Через відповідне лічене можна всі ті тяжкі прояви хороби усунути і повернути хорому в части або цілком бесіду і власть в руках та ногах. Та такий хорий мусить дальше дуже шануватись, бо другий такий удар мізковий звичайно вбиває людину.

Як же шануватись? Наука виявила, що через надмірне уживанне горячих напитків серце і кровоносні судини набирають товщу і через те тратять свою пружистіть та стають крухими. Отже перш за все не належить вживати алькоголю то в горячих напитків. Дальше, треба в їді і питю заховувати міру; належить вистерігатись сильного напруження тіла, наглого вибуху злости, гніву, надмірних і трудних маршів і вандрівок, скорого біганя, двиганя тягарів нпр. коновок з водою і мішків із збіжем, бо те все напружає кровоносні судини.

Удар мізковий приходить звичайно так нагло, що навіть нема часу післати за лікарем. Дятого я наведу тут важнійші способи ратунку, заки поміч лікарська явиться. Найперше треба хорого цілковито роздягнути і положити в постелю, а душну хату провітрити добре отворивши вікна і двері. Дальше треба хорому поставити за ухами 4—6 п'явок, а на голову прикладати що п'ять мінут рупники замочені в студеній воді. Щоби хорого привести до свідомости,

треба його груди натерти водою з оцтом, а до стіп (підопів) приложити гірчичники, то є гірчичну мукку, розроблену з водою на тісто. Усе те треба вже зробити до приходу лікаря; наколи лікар вже взяв хорого в оіку, то треба точно держатись его заряджень.

Сільські люди в краю говорять, що ся недуга повстає з вітру, тому не закликають лікаря, лиш везуть такого хорого до баби-знахорки. Вислід із сего буває найчастійше такий, що хорий по дорозі так стрясеться, що незадовго дістає другого удару, від якого вже нема ратунку.

4. АПЕТИТУ НЕДОСТАЧА

Недостача апетиту не є самостійною недугою, але вона мучить чимало людей.

Жолудок чоловіка, та его язик і піднебіне є так чутливі знаряди, що людина в кожній недусі тратить апетит. Люди вважають недостачу апетиту за так важну річ, що лікаря перш за все просять записати дещо хорому “на апетит”. Тим часом недостаток апетиту то зовсім не так страшна річ, а навіть дуже хосенне явище для хорих, бо жолудок (шлунок) хорого не може так добре травити як у здорового, тож пощо его напихати та викликати ще жолудкові недомаганя. Хорий, що лежить в постелі і має горячку, не потребує їсти й третьої часті того, що здоровий.

Є однак люди, що — хоть не хорі — не мають апетиту. То по більшій часті люди, що неправильно живляться і неправильно висипляються — ідять “прихапцем”, а сплять “на кулаку”. У таких людей не може бути доброго апетиту, бо жолудок потребує правильної праці і правильного відпочинку, а вони того не заховують. Також тратять апетит такі люди, що перебули нагле зворушене, або мають довшу гризоту. Такі люди нераз день і два не можуть нічого взяти до уст. Дальше терплять звичайно на не-

достаток апетиту налогові п'янки, що напнтками при-
тупляють у значній мірі смакові нерви на язиці і
піднебіню.

Однак найголовнішою причиною недостачі
апетиту є слабости жолудка і кишок, про які напи-
сано у розділах 26, 39 і 58, в яких хорі на брак апе-
титу найдуть для себе пораду. Наколиж недостача
апетиту виступить при якій-небудь горячкoвій сла-
бости, то булoби нерозумно старатися о збільшене
апетиту. Нехай такий хорий споживає лиш плинні
страви, а хотьби те тревало й кілька тижнів, то чоло-
вік з голоду не згине. Натомість у тих, що не мають
горячки треба недостачу апетиту лічити—не пода-
ванем ліків, що заострюють апетит, але усуненнем
усіх тих неправильностей і перепон в щоденнім жи-
ттю, що стали жерелом недуги. Перш усього належить
заховувати як найбільшу правильність в подаваню
їди дорослим та дітям.

5. БЕЗСОННИЦЯ

Много людей нарікає на безсонницю. Одні не
можуть з вечера заснути, а другі вправді заснуть, та
скоро будяться і вже не засипляють.

Хорий чоловік не може спати, бо горячка і біль
віднімають в него сон. Однак і здорові люди часто
терплять на безсонницю через журбу і гризоту, або
з переїдження та перепитя. Звичайно говорять, що
горівка або інші спиртoві напнтки спроваджують сон,
То правда,—однак они поперед всього спричиняють
подраженне мозку, а коли се припаде під ніч, то тим
певнійше тратить чоловік сон. Тимто кожний що хо-
че в ночі добре спати, мусить бути тілом здоровий,
та на умі спокійний. Тож не треба пізно під ніч перед
самим сном їсти вечерю, а по крайній мірі не обіда-
тися і не напиватися, та необкурюватися.

Крім горячкoвих недуг викликають безсонницю

також і інші, особливо нервові недуги та малокровність. В цих недугах не тільки не шкодить, але навіть треба давати хорому ліки на сон, бо правильний сон скріплює організм і чинить его відпорним на хвороби. Однак треба знати, що до таких ліків легко можна навикнути, тож згодом треба хапатися за чим раз то сильніщі ліки, а се вже шкодить здоровлю. Ліків на сон в аптиці без лікарської рецепти не дають, лише лікар може осудити, чи якому хорому треба ліку, чи ні.

6. БЛІДНИЦЯ (Блідота)

Блідниця—се недуга молодих 17—20 літніх дівчат, що—мимо зовсім доброго вигляду й здоровля на лиці стаються дуже бліді або навіть блідо-жовті. Жерело сеї слабости є особливий склад крови. У здорових людей кров складається з червоних і білих тілець—так маленьких що їх видіти можна лиш під мікроскопом, то є таким склом, що 500—600 разів побільшає. У здорової людини червоних тілець є більше чим білих, а в дівчини, недужої блідницею, число білих тілець в крови переважає.

Сю слабість дістають звичайно дівчата мійські, що мешкають в тісних, неясних, вогких комнатах, що довго сидять при науці або роботі, що недостатно відживляються та не висипляються. Крім блідого вигляду мають хорі на блідницю ще інші признаки недуги, іменно: загальне безсилє, біль в руках і ногах, шум в голові, та часто неприродний погят до їдженя вапна, крейди, вугля, зернят кави, ляку іт.д.

З кожною такою блідо-хорою дівчиною треба удатися до лікаря, бо лиш лікар зможе справдити, чи блідість походить з блідниці чи може має свою причину в якій иншій органічній недузї, от нпр. у чахотці (сухотах). Недужа, крім заживання ліків, приписаних лікарем, має передівсім залишити всяку

фізичну і умову працю. В ночі має вона висиплятися, а також хочь дві години по обіді. Перед обідом і вечерою з пів години на свіжійм воздуху проходить; довго ходити і бути на ногах не вільно, та не мають одною і тою самою роботою довго займатися, противно мають часто свої денні занятя мінати. Не можна їм читати сильно зворушуючих книжок, а особливо під ніч. Найкраща для них пожива: мясо, яйця і молоко в більшій скількості, хліба і бароболі менше. Як ще така хора перебувала в тіснійм і вогкім мешканню, треба її перебраться до здорового, соняшного мешканя, або ще краще поселитися на свіжою воздуху на селі.

Головним ліком на блідницю є желізо. Можна єго подавати по приписам лікаря в каплях, порошках, кульках (пігулках), а зранку натще добре єсть пити якусь мінеральну желізну воду, а опісля кожоді іди взяти ложку хіново-желізистого вина, котре можна дістати в аптеці без рецепти.

7. БІЛЬ ГОЛОВИ (Мігрена)

Мало що не до кожоді слабости чоловіка прилучається біль голови. Горячкові недуги, як запаленя, тиф і інші острі пошести попереджає звичайно біль голови; а недугам жолудка, кишок, мозку, матерниці сей біль товаришить цілий час.

Єсть одначе біль голови, якого не можна звязати із жадною вище згаданою слабістю, а помимо того напастує він усіх людей чи то щоденно о тім самім часі, чи в ріжні довільні часи, а треває годину, дві, й довше, та нераз з такою силою, що хорі мусять сидіти або лежати мов мертві, та не зносять жадного неспокою; тільки коли зіпріють або дістануть вони-тів, то сей біль голови переходить.

Такий біль голови називається мігрена. Єго причина є в мозку. Біль повстає або через переповненя

мозку кровю (тоді лице хорого буде червоне), або через убуток крові з мозку (тоді лице хорого буде бліде)—і наступає звичайно по якімсь переляку, після гризоти, радости, смутку, взагалі після нагло-го сильного звсрушення.

З того опису насувається лічене само собою. І так, коли голова горяча, треба на ню прикладати рушник замочений в студенній воді; колиж при тім нападі лице бліде та голова холодна, треба ручник замочувати в окропі і часто примочки зміняти. Передовсім треба хорого лишити в супокою і нічим его не дражнити.

Проти міґрени є в аптиці досить багато ліків— а з сего видно, що ніодин лік не є безвглядно певний. Доводиться для кожного хорого инші ліки добирати. Одному хорому помагає приміром напар сирої кави мокка. Купити тої кави 10—20 грамів, потовчи на мілко і той порошок напарити на пів склянки кипячої води, нехай троха постоїть, і подавати сего напару хорому підчас болю ложочкою. В осіб склонних до міґрени можна подавати того напару по пів склянки рано і вечер. Иншим хорим, що дістають напад раз на день помагає хініна. Купити отже в аптиці 1 грам хініни і подати хорому сей порошок на 5—6 годин перед сподіваним нападом. Иншим хорим помагають порошки міґренін, аспірін, антпсірін, що їх можна дістати в аптиці без рецепти. Не злим домашнім средством є міґреновий камінчик, що его продають в аптиках в деревяній ручці; ним треба потирати болючі місця на голові так довго, аж біль уступить.

8. БОЛЯЧКА

Межи нашими людьми ще завсігди є непорозумінє, що до назв: болячка, боляк, чирак, прищ, короста і димниця, а все те є назви ріжних скірних і підскірних слабостий. Кожда з сих недуг є описана.

в осібнім відділі, а тут хочу я лиш коротко вияснити, чим одна від другої різниться. Ітак: болячка є запалене тканини підскірної, чирак є запалене підскірних железів, прищ є маленьке вивисшене скіри в однім якімсь місци, так само як і короста, лиш що короста є заразлива; боляк твориться звичайно з прищика, коли єму вершок відпаде, а підстава розшириться, а димниця є запаленем гллубшим ніж болячка, і походить звичайно від костий.

Болячкою називаємо запалене підскірної тканини. Она твориться звичайно по якімсь удареню, уколеню або задрасненю скіри. Зразу відчуваємо малий біль в одному місци під скірою, а вже за два дни місце те пухне, червоніє, запалюється і щораз більше болить, а хорий чує в тілі більшу або меньшу горячку. За 6—8 днів те місце єще більше підноситься, випуклюється, “твориться верх”, а його середина починає біліти. Се єсть знаком, що під скірою витворилася зола, яка незадовго прорве скіру, або коли її видушити—наступає за кілька днів цілковите вилічене.

Лічене болячки дуже просте. Часть тіла з болячкою повинна бути в супокою; тож коли болячка є на ногах або на туловищи треба лежати в постели, а коли на руках—то треба болочу руку завісити на хустці і нею не рухати ані не робити. Коли болячка нариває то для злагоди і уменшеня болю та горячки прикладають часто шматки умочені в студеній воді, або воді квасній (вода Бурова). А коли болячка має вже верх то щоби скорше луснула, треба її припарювати катаплязмами, тож булкою звареною на молоці, або льняною мукою звареною на воді на густе тісто, або пшоняною кашею, або спеченою цибулею. Колиж болячка луснула, треба золу видушити і прикладати на те місце платочки чистої вати замочені в карболевій воді.

9. БОЛЯК, (горячі бубони, м'який боляк, м'який шанкер)

Боляк, витворюється звичайно із скірного прищика або прища, коли єму відпаде вершок а єго підстава розшириться і подається в глибину. Боляки бувають або самостійною скірною недугою, або по-являються при інших зовнішніх або й внутрішніх слабостях, також серед прищиків і ран, або при венеричних недугах. Гоєне їх залежить по більший часті від перебігу головної недуги. Самостійні боляки добре гояться від—щоденного помазування йодовою тинктурою, або коли прикладати йодової масти на льнянім платочку, почім треба заложити перевязку з вати і завинути тонким калікотовим повивачем.

Зовсім окремою недугою є так званий боляк м'який або шанкер м'який, бо се вже є венерична заразлива недуга полових знарядів.

Давнійше думано, що сифіліс і шанкер—то все одно. І нині ще часто можна почути, що хтось там дістав шанкра, а під тим люди розуміють сифіліс, про котрий є мова в уступі 108.

Лікарські досліди виказали, що сі дві слабости цілком ріжняться від себе, а хоть так при одній як і другій слабости творяться на полових знарядях боляки—то сі боляки і виглядом своїм і перебігом в розвою зовсім відмінні, а головно ріжняться сим, що шанкер є недугою місцевою і не переходить в кров зараженої людини, як се річ мається при сифілісі.

Щоби отже не ширилося баламуцтво, лікарі назвали несифілістичний боляк—м'яким боляком або м'яким шанкром, а боляк сифілістичний—боляком твердим або шанкром твердим.

Передівсім треба знати, що боляк або шанкер м'який виступає вже на другий або третій день по полових зносинах з зараженою людиною. Сей боляк твориться звичайно у мушци на шійці

члена або в сім місци, де шійка лучиться з поверхною скіркою члена—а у женщин, на внутрішніх губах полових знарядів або на їх долішній злучі. Мягкий шанкер є зразу дрібний, мов дрібне зерно, червоні береги, а дно его є вглублене, покрите білосірим осадом. При потисненню є мягкий шанкер досить болючий а при вичищуваню ватою, лишає на ваті дрібні пунтики крові, при чім однак білосірий осад не даєся ватою стерти. Вправді сей боляк є дещо твердший як окружуюча его скірка, однак він значно м'якший, чим боляк або шанкер сифілістичний.

Мягкий шанкер повстає головно через полові зносини з зараженою людиною, і то не лиш тоді, коли на полових знарядях були якісь риси або раночка, але навіть і без сего, бо шанкрова ропа є дуже сильна і вціплюєся навіть через поверхню тонкого наскірка полових знарядів. Сим товкуєся та обставина, що таких боляків твориться нераз два і більше на полових знарядях, один коло другого, бо ропа спливаючи з першого боляка на мягку скірку, вгрижується в скіру і витворює другі боляки. При сифілістичнім зараженю буває звичайно тільки один боляк. Коли мягкий шанкер систематично лічити—то по трех або чотирох тижнях дно его очищується, то є прибирає рожеву барву, а пятого тижня наступає цілковите виліченє. Часом на місци, де був боляк—позістають малі чорні плямочки, однак вони є нешкідливі.

Однак часто буває, що хорий або не хоче іти до лікаря, або нема лікаря близько. Коли в додатку хорий не шануєсь—богато ходить або їздить на кони, танцює і болючі місця удержує нечисто, тоді з первісного боляка опухають сусідні місця, а то скірка на члені мужеськім або губи в полових частях женщин,—а понадто желези в пахвинах.

Сли опухне шкірка на члені, то вона закрис жолудь члена так, що її відкотити поза жолудь не можна, або стисне шийку члена мовби перстеном так, що її наперед засунути не можна.

Такий стан справляє дуже великий біль, так що тоді хорий вже звичайно не сторонить від лікаря.

Іншим разом опухають желези в пахвині і то звичайно по сій стороні, де сидить боляк. Ся опухіль железів при мягкім шанкрі дуже ріжниться від опухнення железів при сифілісі. При сифілісі опухає більша скількість железів, котрі однак ні не запалюються ні не болять—а при мягкім шанкрі опухає звичайно одна железа, котра запалюєся, шкіра під нею грубіє, червоніє, підноситься і твориться болячка або диминиця, котра є так болюча, що хорий або зовсім не може ходити або ходить згорблений, немов каліка.

Така диминиця доходить нераз до величини курячого яйця або і більше. По якімсь часі диминиця мякне і пукає і з неї виливається густа, білява ропа. Нераз така диминиця сама не пукає, але доперва лікар мусить її протягти, почім доперва настапає вигоєнє. Сі запалені желези чи диминиці звуться по лікарськи горячими бубонами для відріжнення від зимних бубонів, що бувають при сифілісі.

Вкінці треба ще згадати про один дуже тяжкий наслідок занедбаного мягкого шанкра, який часами трафляється у дуже недбалих хорих.

Через занедбанє лічення і нечисте удержуванє можуть шанкрові боляки розширитися в глибину тіла і в такий спосіб знищити части мужеського члена, що він потім куснями відпадає.

Як лічити мягкий шанкер? Коли кого навістила така недуга, нехай її не занедбує і не лічить її сам домовими средствами, але чим скорше нехай удасться до лікаря.

Для таких, котрі мають дуже далеко до лікаря, раджу, заки до него можуть удатися, щоби шанкрвий боляк змивали кілька разів денно ватою, замачаною в розторі калієм гіперманган, а потім прикладати вату, помащену боровою мастею і так завязати. Скоро рана очиститься, то по вимитю засипати порошком дерматолію.

В случаю якихсь помотань недуги або коли повстали бубони, хорій безуслівно мусить удатися до лікаря або до шпиталю.

10. БОРОДАВКИ

Бородавки—се слабість шкіри. Деякі люди мають так великий нахил до бородавок, що мають їх десятки не тільки на руках і пальцях, але й на різних інших частях тіла. Бувають також бородавки порослі волосками.

Лічене бородавок є таке. Або їх треба витяти ножичками, або випалити яким небудь аптичним средством. Що до витинання то мусить се зробити лікар, бо по перше треба витяти бородавку цілу, а не лиш її вершок, а по друге, по тій операції треба оперовані місця добре забандажувати, щоби не ятрилися, та скоро гоїлися. Що до випалювання, то може хорій і сам собі робити. До випалювання служить квас салітровий аб хромовий, або кусок ляпісу. Квас салітровий або хромовий втрисається в бородавки щоденно скляною палочкою, яку можна купити в аптиці, а ляпісовий камінчик має бути вправлений в гусяче перо. Також помічним способом, тільки повільним, є натирати бородавки крейдою. А впрочім дуже часто буває й так, що бородавки—як неостережено прийшли, так і неостережено самі щезали.

11. БІЛЬМО

У наших людей, коли хто не видить або недовиджує, то говориться, що “він має більмо”. А пре-

цінь причини недовиджуваня є дуже ріжнородні і о многих з них буде бесіда в других відділах. Тут хочу розказати про справдішне більмо, так як его понимают лікарі.

Більмо на оці, а властиво на рогівці очній, є те саме що згоїна на шкірі. Коли де на шкірі була рана і та рана загоїлася, то дуже рідко обійдеться без сліду більше або менше значної білявої загоїни, або як деякі з польська називають “блзпи”. Так само буває і на оці. Пригляньтесь своєму окуви докладнійше, то побачите, що найпереднійша оболонка, через котру видимо, так звана роговиця, єсть так прозора як скло, і для того через ню видно дуже добре дугівку і зріницю (чоловічок). Если отже на рогівці повстане чи через скаліченє, чи через запаленє ока рана, прищ або болячок, то хотьби они потім і цілковито загоїлись, рогівка в тім місци не буде вже прозочною як криштал, лиш буде молочно білою, і для того та слабість називається більмом.

Если більмо не велике, от як головка від шпильки, то чоловік буде вправді тим оком видіти, однак куда погляне, всюда буде єму стояти перед очима темна точка. Если же більмо заступає цілу зріницю, то тоді хорий не буде на те око або нічого видіти, або буде видіти так слабо, як через сито. Виходить отже з того, як дуже важною річю є не занедбувати очних недуг. Противно, коли кого хоть троха око забить, сей повинен як найскорше удатись до лікаря. При розумнім ліченю можна устерегтися від більма.

Чи можна більмовилічити? Коли більмо не є цілковито біле, лиш виглядає як легонькі хмарки на прозачній роговиці, то через уживанє відповідних капель або мастий можна ті пятна в части або й цілком прояснити. Однак правдивого більма ані прояснити, ані здерти не можна. Щоби однак хорому привернути зір, придумали лікарі-окулісти таку опера-

цію, при котрій самого більма не рухають, а вирі-
зують в дугівці маленький платочок—і через сей-то
штучний отвір може хорий видіти. Ся операція не
тяжка, і не болюча,—длятого раджу всім потребую-
чим згодитися на неї.

Поza тим, що спричинює собою утрату або упо-
сліджене зору, більмо, є ще й тому немилим, що хо-
рого опоганює, бо вже з далека видко біле око, а то
дуже неладно, особливо для жінок. І на се можна по-
радити,—більмо можна забарвити на чорно. Через
таке закрапєня вправді не помагається зорови, од-
наче вигляд хорого є вже приємнійший. Таке забар-
влюванє ока зовєсь “татуованєм”.

12. ВЕСНЯНКИ (Веснівки).

Веснянки є скірною недугою, яка проявляєтьcя
найбільше на лиці. Маленькі, кругляві, руді пятна
або плямочки, величини макового або горохового
зерна, розсіяні нераз по цілому лиці так густо, що
воно вже з далека виглядає сорокате або рябе. З тої
причини в деяких сторонах називають люди ту сла-
бість “ряботиною”, хотяй властиво “рябим” назива-
ється такий чоловік, що має знаки від віспи. В
других знов сторонах називають се “утробними пля-
мами”, хотяй ся слабість з утробою чи печінкою ні-
чого не має спільного.

Веснянки не болять, ні сверблять, тільки опога-
нюють лице. На зиму веснянки звичайно самі ще-
зають, або бліднуть, а на весну знов показуютьcя,
і длятого називають їх веснівками. Вилічити вес-
нянки цілковито не все можна, бо вони по якимсь
часі знов таки повертають. Та щоби їх хоть на дов-
ший час позбутися, треба лице кожного вечера спль-
но натирати сірим (зеленим) милом, що виглядає
як масть, а котрого можна дістати в кожній аптеці.
Рано змити лице теплою водою і звичайним милом,

а для вигладження шкіри помастити лице вазеліною. Се треба повторяти щодено, поки веснянки не уступлять.

Подібні до веснянок плямки виступають на грудях і плечах у людей слабосилих і хоровитих, а знов такі самі руді, але значно ширші появляються на лиці у деяких магїтних жінок. Сї недуги також можна лічити сірою мастию так, як веснянки.

13. ВІСПА

Є два роди віспи: вітрова і правдива. Вітрова приходить майже виключно у дітей і є легкою недугою, правдива віспа приходить зарівно у дітей, як у старших, і є недугою тяжкою і довготривалою.

А) Вітрова віспа.—На тілі, особливо на грудях і плечах, показується зразу червоні плямочки, величини зерна сочевиці, більше або менше густо, які скоро підносяться наче малі, плоскі міхурці наповнені білою, як сирватка, течєю. По кількох днях міхурці присихають на струпочки, а струпочки відпадають, не лишаючи по собі знаків. Підчас сего буває дітина загально більше або менше хорою: легка горячка, недостача апетиту і біль голови, то звичайні признаки сеї недуги, на які дітина постійно жалується.

Б Правдива віспа.—Віспа є найтяжчою і найдовше триваючою зі всіх висипкових недуг. Вже сам спосіб, в який вона від чоловіка на чоловіка переноситься, вказує на її велику злосливість. І так, не треба хорого аж дотикатися, або з ним бути, вистарчить лиш зблизитися до комнати, де він лежить, щоби заразитися: бо віспа переноситься воздухом навіть через вітверті вікна, а з річами, паперами і паперовими грїшми навіть на кільканайцять і кількадесять миль.

Коли хто заразився віспою, то не дістає її за-

раз, лиш звичайно аж по 12-ти або 13-ти днях; сей час зоветься пора утаєня. В тім часі чує хорий якесь умученє, нежит (катар), легкі дрозці, поболуване голови, а коли те все виступить у дітий, то кажуть, що “діти марудять”. Першим знаком слабости є сильна дрож, по якій наступає відразу сильна горячка, біль голови, біль крижий, печене на поверхні тіла, недостача апетиту і другі признаки тяжкого занедужання. Діти дістають при тій початковій дрожі дуже часто судороги, або впадають в обморок. Горячка триває без перестанку а вечерами доходить до 40 а навіть до 41 степенів Цельзія. Такий стан триває три дні. Четвертого дня горячки показуються на лиці, а дальше і на усіх частях тіла малі червоні пляма, величини зерна сочевиці, звичайно густо при собі уложені, що пятого дня підносяться понад поверхню шкіри як прищики, а шестого дня наповняються сирватковою течію і творять міхурчики, котрі смого і осьмого дня грубіють і троха побільшаються. Сей стан слабости зветься пора висипуваня і триває пять днів. Підчас того горячка з кождим днем меншає, а хорі, що попередно були дуже пригноблені, стають веселійшими, свобіднійшими і навіть дістають апетит до їди. Однак се не є кінець слабости. Наступає другий тиждень, так звана пора материзованя або ятрення. Міхурчики починають біліти, а потім жовкнути, бо сирватка в них переміняється в ропу. При тім около кожного міхурчика твориться червона опухлина, виду кружочка, через що ціла поверхня шкіри опухає, а лице так червоніє та опухає, що хорого й пізнати годі. Се ятрене триває цілий другий тиждень, в котрім то часі горячка підноситься на ново, а хорий терпить великі муки і долегливости, бо такі самі прищі і міхурці як на шкірі, находяться в роті, в носі, в горлі, а навіть на очах.

Аж з початком третього тижня починається при-
сихане міхурців, творене струпів і їх відпаданє. Се
відпаданє не йде одначе так легко, як при вітровій
віспі. З причини, що прищі і міхурі сиділи глибоше
в шкірі, позістають після їх відпаденя малі ямочки,
так звані “дзюби”, через що потім лице і тіло вигля-
дають дзюбаті або рябі. Заки всі струпи повідпа-
дають, треба на се звичайно двох неділь, так що
ціла слабість віспи треває повні чотири неділі, не
вчисляючи в те ще місяць часу, якого потребує хо-
рий до цілковитого виздоровлення.

Треба однак знати, що тут описаний лиш пра-
вильний перебіг віспи без помоганя з іншими недуг-
гами. Ёсли же до віспи прилучаться ще другі слабо-
сти, як ріжні внутрішні запалєня, або відпадаючі
струпи перейдуть місцями в спалєнину (гангрену),
то тоді термін недуги ще більше продовжається, а
смертність її стає дуже велика. Ся форма віспи, де
струпи переходять в спалєнину, зветься чорна
віспа, а се тому, що спалєниною обняті струпи при-
бирають чорну барву.

Одинокою радою, щоби охоронитися від віспи,
є щепленє. В минувших столітях, заки винайдєно
щепленє, вимирала на віспу половина недужих, а
коли де віспа розгостилася, то мало кого минула. Від
коли однак заведєно щепленє проти віспи, то щепле-
них людей віспа або зовсім не чіпається, або коли
они занедужають, то перобіг слабости є у них так
легкий, що на сто щеплєних умирає найбільше пять.
Треба однак вяснити що віспа защеплена малій ди-
тині, тратить по 10-и літах свою силу, і то о стільки,
що хотячи дітий охоронити від віспи треба би їх вла-
стиво щепити що 10 літ. Звідси походить, що тепер
щеплять не тільки малих дітий, але також і дітий 10-
літних, а коли кого асентерують до війська, то ще-

плять єго ще третій раз. Те поновне щепленне зветься науково ревакцинацією.

Ліченє віспи треба поручити все лікарєви, бо хотяй часом і без лікаря можна з віспи видужати, однак ріжні неправильности і помотаня, які при віспі трафляються, вимагають дуже розумного і остророжного ліченя. Взагалі треба держати хорого чоловіка в просторій, часто вітреній комнаті, на голову прикладати студені оклади, і заки ще висипка не виступила, змивати хорого студеною водою. Щоби запобігти творєню глибоких і гидких дзюбів, треба ціле лице прикрити плястром меркуріальним, — або ще ліпше, викроїти з полотна на лице маску, повитинати в ній на очи, ніс і уста отвори, насмарувати її досить грубо мастю, спорядженою з рівних частий пшенишної муки, мігдалової оливи і сірої масти (купується в аптеці), і тим покривалом окривати щільно лице і голову, додаючи щоденно свіжої масти. Як поживу треба подавати плинні страви, а як напиток воду, лімонаду, содову воду, оршаду (мігдалову воду), воду з вином або овочєвим соком. Щоби приспішити і улегшити відпаданє струпів на тілі, добре буде в часі луцєня робити хорому щоденно теплі купелі.

Найбільше заразливою є віспа тоді, коли мікурчики перетворюються в ропу, і та заразливість гревєє аж до цілковитого очищеня шкіри від струпів. З виду того повинні печаливі родичі, скоро тільки одна дітина занедужєє на віспу, другі діти а також і тарших співмешканців як найскорше з дому вислати так, щоби здорові з хорим не стикалися. Крім сео повинні не тільки всі мешканці сеї кімнати, але також і всі мешканці сеї хати чи дому зараз защеитися.

Після виздоровленя хорого треба перевести в лому мешканю хорого дезінфекцію, що значить:

треба стіни мешканя на ново вибілити, всю білизну і одіж в киплячій воді виварити, поміст, двері, вікна, столи, лавки горячим лугом вишурувати, а річи, які не даються варити, треба старанно змити 5-процентовою карболевою водою. Всі особи, що підчас недуги плекали хорого, повинні викупатися в теплій воді, волося і шкіру добре змити милом і перебраться в зовсім свіже одіне. Аж по так перепровадженій дезінфекції можна до сего мешканя впустити здорових людей, а хорий і єго родина можуть на ново стикатися зі світом. В містах є на се осібні дезінфекційні машини і осібна прислуга, що переводять дезінфекцію після заразливих недуг, а дезінфекція така є о стільки корисна, що мальованих стін мешканя не треба білити, бо комнати і річи в них викаджують-ся парою.

14. ВІДЛЕЖАНЄ

У тих недужих людей, що довгий час лежать на взнак або яких утискають і глджуть бандажі, заложені при звихненнях чи зломанях костий—витворюється на тих місцях, де кість покрита одною шкірою, як на крижах, на лопатці, під клубами, на кістках, на пятах і т. и. так зване відложане. Наперед в такім місци червоніє шкіра, потім слідуєть біль і запалене шкіри. Коли натиск треває дальше, то в середині сего червоного місця злазить наскірок і витворюється більший або менший боляк. Сей боляк розширяється і поглибляється, та може часом дійти аж до кости, причім очевидно те місце справляє хорому дуже сильні болі. Иншим разом буває знов так, що на утисканім місци повстане нагло чорне пятно. Се пятно розширяється, а по кількох днях відграничується виразно від окружуючої шкіри і випадає, полишаючи по собі глибоку червону рану. Сей чорний кусень єсть спалениною то є згангренованою шкірою.—Такі відлежання є для хорих дуже великим

жлопотом; вони справляють ім невиносимий біль і не дають спочинку, та спиняють виздоровлене, бо така рана зі спаленини гоїться тижнями, а нераз місяцями, а буває, що через таку рану або боляк хорий дістає затроєня крови і передчасно вмирає.

Тим-то повинні ми старатись не допустити у хорих до відлежання. Хорих треба завсіди укладати на м'якій податливій постелі.

Колиж помимо м'якої постелі завважаємо в якому місці червоні плями, то треба се місце змивати три рази денно студеною водою з оцтом, або соком цитриновим, або камфоровим спиртом, та сі місця завсіди чисто і сухо держати. За боляки й спаленину треба на відлежане місце прикладати щодня діяхелеву масть. Домашню масть на відлежане затирається з двох курячих жовтків, двох столових ложок розпущеної арабської гуми і одної ложки товченої камфори. Розуміється само собою, що на відлежаній часті тіла хорий не повинен більше лежати тільки на другому боці, а як се не можливе, то треба під відлежані місця підкладати або м'які пухові подушки, або такі гумові воздушні подушки, подібні до великого обарінка: їх треба сильно надути, і так під хорого підложити, щоби відлежане місце вольно лежало в порожній середині сеї подушки. Коли відлежане місце не буде хорий більше надавляти, то воно не буде ятритися, гноїтися і спалюватися, та боляки скоро погояться.

15. ВІДМОРОЖЕНЄ

Люди, що мусять перебувати без руху довший час на холоднім воздуху, як перекупки, вартівники, фірмани, або ті, що відбували на морозі довшу дорогу возом, не окрившись належито, або вкінці люди, яких завіяло снігом, чи то захопило в дорозі сильним морозом,—всі ті люди можуть відморозити

пальці рук або ніг, ніс, уши, п'яти. Лице,—а навіть замерзнути на цілім тілі. Ніжні й малокровні люди можуть відморозити пальці рук і ніг навіть при невеликому морозі, як що вони мусять держати свої руки через довший час на верху, а на ногах мають легку і тісну обув. Люди здорові й крепкі, та ті, що при роботі постійно рухаються і ходять, не відморозжують навіть на сильному морозі ніяких частин свого тіла.

Є дві ступені відмороження. У першій ступені напухають, тверднуть і червоніють відморожені частини тіла, а коли їх ogrіти, то вони печуть і сверблять. Ся опухлина триває нераз цілу зиму, а на літо вона сама собою щезає. Щоби в зимі, навіть без свіжого відмороження, знов повернути. Другий ступінь буває звичайно при наглім сильнім відмороженю. Відморожені частини тіла перш за все біліють і втрачають чуте; по відтаяню підноситься наскірок як міхурі наповнені жовтою брудною або темно-кровою течією; сі міхурі по кількох днях лускають а на їх місці показуються чорна як мазь, м'ягка шкіра, що аж по довшому часі відмежується від здорової ткани і відпадає, полишаючи після себе нераз до костий глибокі рани, які дуже поволи гояться. При тяжких відмороженнях можуть в сей спосіб відпасти цілі пальці а навіть й цілі стопи. Причиною сих спалених єсть те, що у відморожених частинах перестає кружити кров, а колиж се довше триває, то сі відморожені частини замирають.

У випадках свіжого відмороження не належить ніколи відморожених частин тіла ogrівати; а також не можна замерзлого чоловіка переносити до теплих комнат. Тут ходить головно за те, щоби в замерлих чи затерплих частях тіла викликати назад правильний обіг крові;—се можемо довершити лиш через сильне натиранє сих місць чи то снігом чи мокримми платками—аж до червоности

При протяглім відмороженю, коли опухнуть ніс або пальці, або п'яти і т. п. треба перш усього старатися усунути причини, що викликали відморожене а дальше належить щоденно натирати відморожені місця цитриновим соком, або на ніч давати примочки з квасної води (Бурова). В случаях сильних опухлин і ран—треба вдатися до лікаря, а навіть піддатися операції.

16. ВОДОБОЯЗНЬ (Степлина, Скаженина).

Водобоязнь єсть то заразлива недуга у псів, котів, коний, коров, овець і вовків, а доперва через укушене сих звірят переходить вона на чоловіка. Не кожде укушене скаженого звіряти викликає сю страшну недугу. Укушене скаженого звіряти та легке задраснене шкіри без кровавої рани не є небезпечні. Небезпечними є тільки такі рани, з котрих виступила кров, і в які скажене звіря напустило своєї слини.

Після укушення має укушений чоловік звичайно 15 до 30, а навіть часом, до 60 днів спокою. Рана пригоюється сама від себе, а чоловік навіть забуває про сей випадок. Аж тут раптом починає рана боліти а тіло коло рани незначно пухнути, повстає горячка і біль в покусаній часті тіла. На 2-ий або 3-ий день дістає хорий тяжкого віддиху, лице его синіє, живчик бе скоро, хорий непокоїться, а коли хоче що зісти або напиться навіть води, то хватають його корчі в горлі, які зявляються пізніше навіть на сам вид води, звідси й названо сю слабість “водобоязнь”. Потім хорий тратить свідомість, бе доокруги себе, кусає, плює—аж наконєць знеможений недугою звичайно на четвертий день слабости вмирає.

На сю страшну недугу не було давніше лікарства. Возили таких хорих звичайно до знахорів, що чинили над ними свої чари, а хорі очевидно вмирали. Аж французський лікар Пастер винайшов такий лік,

що коли його покусаним людям вчасно заціпити, то у тих людей не розвивається вже водобоянь. В кождім краю в головних містах є тепер такі шпиталі, де сим способом хорих лічать. Дятого покусаний не повинен гаятися, лиш на другий або третій вже день вибратися в дорогу на ліченє, де мусить зістати хоч 15 днів.

Як поступати з раною зараз по укушеню—Передовсім треба руку чи ногу повисше укушеного місця, сильно шнурком перевязати, щоби затровну кров від укушеного містя не цуєтати до гори, до серця. Потім треба рану з крові сполокати, висупити чистим платочком і вишалити або розжареним желізом, або розжареним углем. Хто сего боїться, він може ужити до випалєня рани сіркового квасу, або азотового або сольного квасу, який є під рукою, або який на борзі дадуть в аптеці. По випалєню належить положити на рану ґазу і вату і обвязати калікотовим повивачем, а шнурок-перевязь зняти. При поверховних ранах може таке заосмотрене рани вистарчити,—одначе при глущих і більших треба безусловно вибратися до шпиталю на ліченє.

Радять деякі лікарі, щоби укушений свою рану виссав, бо, як кажуть, по виссаню вже не требаби випалювати. Воно правда;—однак той спосіб є знов тим небезпечний, що в роті можуть находитися, чи на губах, чи на язичі, чи на яснах кроваві раночки, через які можна єще тяжше ідію заразитися.

17. ВОДОГОЛОВЕ

Є недугою дитячого віку, а її назва означає, що у дитини є вода в голові. В черепі голови повинен находитися мозок; коли же набірається в мозку більше або менше води, то той стан викликає осібну недугу, котру лікарі називають “водоголовем”.

Водоголове може бути або вроджене, або дістається його пізніше. Дітину, що має воду в голові, дуже легко пізнати. Голова її, а властиво череп єсть в порівнянню до лица за великий і за широкий, так що видається мовби лице було до голови причіплене. Кости черепа є дуже м'яккі і податливі до тої степені, що можна їх як тоненьку бляшку загинати. Під час коли тімячка у звичайної дітини заростають уже в першій році і череп стає всюди рівномірно кістяний, то у дітей з водоголовем не зростаються кости черепа через довший час, а хоть пізніше часом і зростуться, то всеж таки позістає велика і широка голова, мов би диня. Тому, що в голові дітини єсть вода, і вона тисне на мозок, то очевидно мозок не може так працювати, як у здорової людини, а що від мозку залежить розум, воля та жите цілого тіла людини, то ся недуга буде найбільше в сих напрямках відбиватися. І так діти з водою в голові є по більшій часті тупоумні, ідіоти дурноваті—“півголівки”. Они не пізнають ні тата ні мами, не навчаються говорити, не держать просто голови, не мають сили сидіти, бо голова все опадає взад, очи їх ослаблені, часто зизоваті, зуби дістають дуже пізно і так само дуже пізно зачинають ходити.

Діти з водоголовем не можуть довго жити. Як не вмруть зараз по уродженю, то звичайно підчас зубкованя западають на запалене мозку і вмирають.

18. ВОНІТИ (Блювота)

Воніти або блюванє не єсть самостійною недугою, лиш знаком ріжних недуг. І так бувають воніти передовсім у тих людей, що собі попусували жолудок. Жолудок можна заповнити тільки до певної міри,—та коли ся міра перебереться або коли чоловік зість які страви гнилі, або за тяжкі, або за тверді, тоді жолудок не може сього видержати і викидає воніти.

зад те, що єго обтяжає. Таке ділання жолудка єсть для чоловіка дуже пожиточне, бо колиби сі нестравні річи зістали дальше в жолудку, то викликалиби різного рода долегливості і недуги, від яких чоловік мігби може й вмерти. Часом одначе жолудок не має сили викинути тих непригідних для нього страв, тоді під грудьми чуємо тисненє, потім відригуванє, дальше приходить біль і заворотн голови і нам здається, що колиби ми вивонітували, то нам стало би лекше. Тоді нема чоґо вонітів здержувати, а противно, також треба напитися теплої води зі сілью, або встромити собі палець у горло,—і воніти сейчас наступлять.

Иншою причиною вонітів є різні недуги жолудкові, як катар, боляк і рак жолудка.—що є описані в дальших уступах.

Також причиною вонітів є недуги мозку і нервів. Запалєне мозку зачинається звичайно вонітами, що тягнуться нераз через цілу слабість. Деякі уперті міґренові болі голови уступають аж тоді, коли хорий зблєє.

Піянство буває також причиною вонітів. У налогових п'яниць жолудок звичайно єсть так дуже спалений спіртами, що він не зносить навіть і легких страв, лиш викидає їх скоро по спожитю. Найчастійше приходять такі воніти рано: жолудок п'яниці не здужає травити, отже страви спожиті вечером лежать в ньому через ніч в спокою,—а коли чоловік рано рушиться, жолудок назад викидає їх. Ті воніти п'яків називаються навіть по лікарськи: “ранні воніти”.

Вкінці бувають воніти у так званих гістеричних жінок. Жінки такі можуть бути зовсім здорові, а помимо сього в певнім часі дня приходять воніти і хора викидає те, що спожила.

Найліпшим ліком проти вонітів є лед. Уживають єго потовченим на дрібні, ліскові оріхи, куснич-

ки: зразу треба держати лед хвилинку в роті, а потім проковтнути; так повторяти що кілька хвиль, аж воніти уступлять. Ще помагають проти вонітів: чорна гірка кава, чай з румом або з цитриною, зимна содова вода,—а також гірчичні паперці, або синапізми покладені на підгрудну ямку. Колиж такі домові ліки не помагають, треба удатися до лікаря за помічю.

19. ВИПАДАНЄ ВОЛОСЯ (Лисіне)

Причиною випадання волося є та, що цибульки волосові не мають сили держатися в шкірі чи то через слабість самої шкіри, чи через недуги цілого тіла. Слабостями шкіри, що викликають лисіне, є парплі (лупа), липпай або струп воциновий і лисина кругляковата.

а) Парплі (лупа) єсть то дрібні лусочки на голові між волосем, що при чесаню голови твердою щіткою падають мов дрібний сніг на землю. Щоби їх усунути, треба коротко обстригтись і купити а аптці 40—50 грамів калієво-миляного спірту та ним натирати шкіру на ніч малою твердою щіточкою. Вранці належить обмити цілу голову теплою водою і милом, а обсушивши шкіру, натерти її на день колонської водою. Те треба повторяти так довго, аж парплі пезнуть.

б) Лишай або “зливанє” голови. В сій хоробі шкіра голови єсть червона, мокра, запалена, а місцями обложена жовтими, смердячими струпиками. Тут треба коротко обстригти голову та кожного дня прикладати діяхилеву масть. Її або дістане в аптці готову, або можна її спорядити дома ось-так: 50 грамів діяхилю білого розварити на легкім огні і перемішати з чистою оливою на стільки, щоб масть була, як тверде масло. Сю масть намастити досить грубо на льняну шматинку, приложити на зляту голову і завязати її хустинкою. Одна масть має лежати добу.

Потім рану на сухо обчистити і приложити свіжу масть. Отсе повторяти кожної доби так довго, аж шкіра вигоїться. Тоді і волосє начне дальше рости.

в) **Струп вошиновий.** Є се недуга шкіри на голові від дрібненьких грибків. Від сеї недуги волосє крушиться, випадає, та опісля, хоть недуга й пройде, то волосє на сім місці вже ніколи не виросте. Слабість ся починається струпами, як при лишаю — вишриску, одначе струпики є тут жовтіщі і подібні до вошини, а коли їх здерти, то під ними шкіра голови не запалена і мокра—як при лишаю, лише жовта й суха, а волоски можна дуже легко навіть пальцями вишнати. Ся недуга дуже скоро поширяється. Щоби отже спинити вишаданє волося, треба недугу як найскорше лічити, а передовсім повиривати ті всі волоски, що вже були оточені струпами, бо грибок сидить і розвивається якраз в цибульках волося. Ліченє сеї хвороби єсть дуже тяжке і довготривале.

г) **Лисина кругляковата.** Дуже часто можна бачити, як зовсім здорові люди, що не мають жадних струпів на голові, начпнають на якомусь місці голови лисіти. Се місце зпершу так мале як горохове зерно, та невдовзі розширяється воно в своїм обводі завбільшки гузика, дальше діточої долоні, а вкінці коли такі пліші появилися в кількох місцях голови, можуть вони зайняти майже цілу голову і довести до цілковитого вилісіня. Сі пліші—кругляки є менші й більші, мають одну й ту саму прикмету: шкіра на них є зовсім здорова, незмінена, а форма їх є завжди кругла.

Причина сеї хвороби ще незвісна; догадуються тільки, що се мусить бути якийсь дрібний грибок, що точить волосє. Відповідним ліченєм одначе можна поширене лисини спинити; тоді лисі місця покриваються знова пушком, а пізніше навіть звичай-

ним волосєм. Всеж таки ся слабiсть є дуже вперта і вимагає великої терпеливості—так з боку лікаря, як і хорого. Ліченє стремить до того, щоби шкіру зміцнити на стiльки, щоби вона могла заумерлі волосові цибульки побудити на ново до життя. Для того натирають шкіру ріжними мастями і спиртами, що зміцняють шкіру, як : колонською водою, французькою горівкою, муравлевим спиртом, калієвомілянним спиртом, що їх можна дістати в аптиці без рецепти. Всеж таки користнійше буде, коли і всім випадку порадитися лікаря.

Вище було сказано, що випаданє волося може наступити також внаслідок ріжних тяжких недуг, особливо горячкових: тифа, шкарлятини, положової горячки, запаленя легких, та ще дуже часто після венеричної заразливої недуги званої франці або сифіліс. По горячкових недугах звичайно волося відрастає само, як тільки організм хорого зміцниться, а франці треба конечно лічити, бо противно може лисина позістати на все.

20. ВОЛЕ (Воло)

По обох сторонах гортанки перед дишицею находиться у кожного чоловіка так звана железа щитова або щитівка. Она має форму підкови зверненої кінцями до гори, а звичайно буває так мала, що її на шиї під шкірою зовсім не видно. Ся железа може однак розширитися нераз так дуже, що шия хорого вже здалека виглядає згрубіла, широка, гудзовата. Се єсть воле (гуша). Лікарі не могли до тепер знати причину такого згрубіня щитівки; справджено тільки до тепер, що найчастійше проявляється слабiсть в гірських сторонах. В наших горах в краю бувають села, де цілі родини мають воле,—старші велике, малі діти менше, то з одної сторони шиї, то з обох. Але вони вже так з сею недугою зжились, що навіть

не радяться лікарів. І справді воле по більшій частині не є небезпечною недугою. Воно є тільки неvigідне, а для жінок негарне, так що вони свій придаток мусять звичайно закривати хусточками. Одначе бувають случаи, коли воле своєю величпною, або некорисним положенням справляє хорому чимало біди. Оно лежить по обох боках диниці, а коли розростеся, то тисне на диницю і може з часом значно утруднити, а навіть цілковито унеможливити віддих. Люди що мають велике воле, засануються, при кожній роботі, а часто і без роботи: їх лице буває звичайно спняве, жпли набренілі, а віддих сичалцій. Звичайно аж тоді вдаються хорі до лікаря за помічу.

Різно лічать воле: поверхнім мащенням, внутрішніми ліками, лучами Рентгена і вкінці операцією. Оба перні способи помагають в деяких не дуже задавнених случаях. Найкращим зовнішнім ліком сєть іодовазоген. Єсть се густий темно-вишневий плнн, котрим треба воле мастити і наминати (масовати) два рази денно. Внутрішні ліки не єсть вже такі помічні. В новіцях часах примінують тут лікарі органотерапевтичне ліченє, що в деяких разях okazaлося доволі помічним: хорому на воле подаєтьє довший час порошок з висушеної щитівки звірят. Найпевнійший одначе спосіб ліченя воля є операція. В новіцях часах від коли лікарі винайшли асептичний то є безумовно чистий спосіб операції, виконуютьє навіть найтяжчі операції без небезпеки для хорих: теж і ся операція воля.

В найновіцях чах лікарі стали дуже успішно лічити воле без операції лучами Рентгена. Сим особливим родом електричного світла насвітлюють місця хороби, чим нищать нарости—новотвори та привертають людині первісний вигляд. Не всі новотвори даютьє однак лучами Рентгена знищити; приміром новотвори раковаті не можна тими лучами

лічити. Зате воле належить до тих щасливих ново-творів, які по ужиттю лучів Ренґена звичайно змен-пуються. Отже добре хорим на воле зараз в почат-ках недуги уживати лічення зовнішнього і внутрішньо-го. Коли би то не помагало, або коли недуга вже тро-хи поступила—удатись на лічене Рентґенівськими лучами, аж доперва тоді, коли і то не поможе, а хо-рому грозить удупенне. ріпнитись на операцію.

21. ВИПРИСК—ВИСИПКА

Сеї скірної недуги є два роди: висипка горяч-кова, котра є заразлива—як кір, пикарлятина і віспа та висипка скірна, незаразлива. виприск.

Виприск може появитися на кождім місці скіри і зайняти більшу або меншу частину тіла. а навіть ціле тіло. Від місця називається він виприском го-лови, шиї, грудий, плечий, живота, рук і ніг. Зразу показується на якомусь місці мала рожева пляма, або кілька таких плям. Ті плями скоро підносяться легонько понад скіру, немов прищі від кропиви. По кількох днях на середині кожного пятна твориться малий вершок (прищик), в якому збирається або водниста тіч або гній (ропа). Той прищик може при-сохнути, відпасти і тоді виприск гоїться. Одначе ча-сто буває, що прищ лускає, зоя з него виливається, але спід його не гоїться, лише довший час слезить і гноїться. Сей гній на верху присихає і творить струпи, а місце під струпами гноїться і ятриться що раз дальше. На голові волосє зліпляється із стру-пами у тверді колгуні, а нарід каже тоді “голова злилася”.

З описаного видко, що виприск скіри може прибрати ріжні форми і види, начавши від пятна, а скінчивши на широких ранах. І лічене сеї недуги мусить бути ввиду сего ріжноманітне, та до сих форм примінене. Значить, що до сеї недуги мусять бути

різномірні ліки, а розумне їх примінене може зарядити липи досвідченнй лікар.

Всеж таки щоби не допустити до широкого розвитку сеї несприятної недуги належить знати, що виприск є поверховним запаленєм скіри, а як запалене—потребує лічення холодячого. Для того в перших днях слабости треба на заняті місця пильно прикладати полотняні платки замочені в студеній воді. Через таке охолодження виприск не розвивається так сильно і може скорше присохнути.

Струпи належить перш усего відмягчити і усунути, і аж тоді скірні рани лічити. До усуненя струпів надається найліпше звичайна олива. Треба нею добре струпи злити, та ще зверху наложити вовняний платок намочений в оливі. Від оливи струпи змякнуть і за добу а найдалше за дві, цілковито відпадуть. Тепер доперва треба лічити розятрену скіру. До сего служить борова або цинкова масть, або мішанина обох разом. Ті масти можна дістати в аптеці без рецепти. Треба їх грубо намастити на полотняний платок і прикладати раз на добу на ранки. Треба одначе стерегтися перед приложенем свіжої масти змивати рани яким плином або водою; рани легко вичищуємо білою ватою замоченою в чистій оливі. Треба також уважати, щоби тих частий тіла, де є виприск, не напружати, а також рукою з виприском нічого не робити, а з виприском на носі треба лежати в постелі.

Се є лиш загальні способи лічення; наколиж вони не допоможуть, то треба удатись до лікаря-спеціалісти скірних недуг.

22. ГАНГРЕНА (Спаленина)

Наш нарід так привик до грецької назви сеї недуги “ганґрена” що власної назви “спаленина” майже не уживає.

Буває часто у деревини, що її галузе покривається густими червоними точками, що з краю галузя посуваються до пня, поки таке дерево не зісохне. Це се “гангрена” деревини. Таке саме діється в людському тілі. Кожда частина нашого тіла живе і свіжо виглядає через те, що кровonosні судини постійно доводять до неї свіжу кров. Може одначе так статися, що ці судини з-за чогось позатикаються. Тоді очевидно кров дальше не доходить, ся часть тіла не має своєї поживи та майже раптом на своєму окраві чорніє. Коли непрохідність судини триває дальше, то ся спаленина посувається щораз більше до середини, аж дійде до такого місця, до якого кров уже доходить. Тут твориться так названа гранична лінія: спалена часть тіла чим раз більше відділяється від здорової і вкінці відпадає. Позістала рана може по якомусь часі сама від себе загоїтись. З сего опису не треба одначе думати, що спаленина єсть легкою недугою. Навпаки таке природне вилічення єсть рідке; частіще буває так, що—заки спалена часть відпаде—хорий дістає затровня крові і вмирає.

Причини спаленнини суть різні. Буває, що руку або ногу потовчуть або пошарпають в горішній часті, та через те розторощуть кровonosні судини. Вслід за сим пальці рук чи то ніг впадають в спаленину. Дальше приходить спаленина з відмороженя або з обпаленя в огни. То знов повстає спаленина на задній частині тіла з відлежання підчас довгих і тяжких недуг. Буває ще спаленина стареча: без жадної видимої причини палець руки або ноги, або й инша часть тіла старця почорніє; ся спаленина звичайно спроваджує горячку, затровне крові і смерть. Вкінці треба згадати про спаленину легких. У людий, що довгий час хорували на запаленя легких, тверднуть ті легкі в поодиноких місцях, а через то зачинаються там кровonosні судини, і біля такого

місця витворюється спалення. Спаленину легких можна пізнати по сім, що хорий викашлює брудні, чорняві, неприємно вонючі кусники і такуж флегму.

Як лічити спаленину? Про відморожене і відлежане була вже мова передне. В разі скалічення або потовчення треба звернутися до шпиталю, щоби там рачу вичистили і перевязали, то не витвориться спалення. В случаях же спалення старечої треба спаленинову часть тіла відразу відтяти. Спаленину легких лічать внутрішніми ліками.

23. ГЕМОРОЇДИ (Золота жила. Кровотеча)

Гемороїди се кровотеча з відходової або стільцевої кишки.

Звичайно бувають гемороїди в людей, що добре живуть, присадковатих, що часто переїдаються, пиво, вино і лікери спивають, а при тому всему мало працюють та мало руху мають. Через те стає їх тіло тяжким, особливож кровеносні судини в кишці відходовій розширюються, кров громадиться в них більше як треба, в слизистій оболонці кишки повстають сині, кровію накіпшілі гудзики, що від часу до часу запалюються. Тоді сі гудзики немилосерно болять днями і ночами, а кінчиться біль сей хіба тоді, коли який з сих гудзиків трісне і випустить з себе кров, що його розлихала. Дальшим признаком гемороїдів, єсть брак апетиту, відригане, нудности, біль крижний, плечий, рук, ніг, голови, а особливо заперте стільця так, що хорий ледве раз на два—три дни ходить з потребою. Сей стан робить хорого сумним, квасним, незадоволеним, боязлигим, для себе і родини докучливим.

Бувають гемороїди і у худих, особливож таких, що більше сидять або стоять; так в урядників, писарів, учителів, фабричних робітників, складачів у друкарнях. Люди, що багато мають руху, що більшу

частину свого життя проводять на свіжому повітрі, що на переміну сидять, ходять і стоять, та ідять більше мучних і стручкових страв, як мяса, як нпр. хлібороби-селяне, вони звичайно не дістають гемороїдів.

А що терпіня гемороїдальні устають звичайно, коли з відходової кишки впливе на верх кров, та хорі викидають сеі крові з великим терпінем і звідси то походить друга назва сеі недуги “золота жила”.—Одначе ся полекша не єсть тревалою. Гудзики з часом наливаються знова, часом твориться їх еше більше,—і за якійсь час вертають знов ті самі, або й більші терпіня. Впрочім і сам вплив крові з відхідниці не є так дуже благодатний, як би кому на перший погляд могло видаватися: бо як ся кров буде спливати надто часто і в більшій скількості, то хорий незадовго поблідне, ослабне, і може через вплив крові вмерти.

Тимто головним услівем успішного лічення гемороїдів єсть зміна способу життя в хорого. Товсті і заживні люди повинні менше їсти, не напихатися, оминати страви мясні, заправлені коріннями, мало вживати каву, чай і горячі напитки; недужі мають бувати часто на воздусі, багато ходити, пиляти й рубати дрова, помагати у пільних роботах. Зновуж худі люди, що дістали гемороїдів від постійного сидіння або стояння в задушних комнатах, повинні добре відживлятися, передовсім же повинні пити багато солодкого або кислого молока, їсти яйця, бодай раз на день мясо, а впрочім другі поживні страви. Сі недужі повинні перервати свою працю і перебувати на свіжим воздусі хоть одну годину денно. Також помагають щоденна гімнастика і натирати плечі, крижі й ноги студеною водою. Притім треба старатися за щоденний легкий столець (випорожнення), до чого найпораднійше буде уживати раз або два рази денно по ложці глявберскої соли розпущеної в воді.

Осібного лічення вимагають т. з. гемороїдальні напади, то є описані вище болі відхідниці, получені з опухненням гудзів коло відходового отвору. В сім випадку треба положитись на кілька днів до ліжка, взяти сіль г'лявберску або гірку на перечищене, прикладати до відходового отвору платки замочені в горячій воді, брати 2—3 рази денно теплі насідові купелі (сідати в цебрик з теплою водою) часом навіть поставити доокола отвору відходового 5—6 п'явок. Наколиб сі напади повторялися, а сили хорого надмірно упадали, то треба удатися до лікаря-оператора, або на клініку хірургічну і дати гудзи оперувати. Операція ся не є небезпечна: бо гудзи лише випалюються, після чого рани пригоюються;—а що хорого усипляють, то в часі операції він болю не чує.

24. ГИКАВКА (Щикавка, Відгик)

Між ямою грудною і черевною є простерта на попереk мясна оболонка, перепно або перепонка. Сею оболонкою переходить від горла до жолудка прокормовий провід—іжниця. Тож буває часом, що чоловік за багато зість, або наповнить живіт такими стравами, що його здувають, тоді роздутий жолудок підсаджується під перепно, чим викликає в него часті скорчення,—гикавку. Звичайно така гикавка не триває довго. Вистарчить напиться троха зимної води, і гикавка минає.

Одначе бувають випадки, що гикавка триває довго, дуже мучить і болить, а повторяється в певних наворотах. То буває найчастіше у жінок, особливо ж у ніжних, блідих і нервових. Нераз гикають вони цілими годинами, і то так голосно, що аж люди здалека чують. Ся гикавка буває в них без всякої причини, або в наслідок якогось переляку, наглої утіхи, гризоти і т. д. Се гикавка нервова, а усунути її нераз дуже тяжко. Передівсім треба поправити за-

гальний стан здоровля такої особи: коли в неї нездоровий жолудок—то треба его відповідною дієтою направити; але коли вона є бліда і нервова, то треба і ті недуги відповідно лічити. Загально помагають на се щоденні теплі купелі, натиране тіла зимною водою, добре відживлюванє, а в разі нападів ковтати малі кусники леду, прикладати гірчичник на підгрудну ямку, або утискати сю ямку руками. Лікарі лічать сю слабість електризованєм.

25. ГІПОХОНДРІЯ І ГІСТЕРІЯ

Є се дві греческі назви недуг, що давніше межі нашим народом майже ніколи не зустрічалися і для того не було на них наших назв. Аж в новіших часах, коли також наші селяни і міщани начали на такі недуги западати появилися між народом назви сих недуг: злидниця і kwasнодух. Назви ці вповні відповідають прикметам сих недуг. Крім сего називають ще наші люде гіпохондрика селезінчиком, а жінку гістеричку хирлявкою.

Гіпохондрія—се недуга переважно мушцин, а **гістерія** переважно жіночого полу.

Хорий на гіпохондрію мущина може виглядати зовсім здорово, но коли з ним близше зговоритися, то починає зараз оповідати про свої ріжні слабости і долеглости, що его без перестанку мучат,—виписується кожного о яку пораду,—а сам ходить по ріжних лікарях, а навіть і знахорях і шукає поради на свої мнимі слабости. Він осмотрює в зеркалі своє лице, свій язик, часто справджає на руці свій живчик, оглядає пильно свою мочу і відходи, і кожда незрозуміла ему зміна впроваджує його в сум і страх. Він є все сумний, задуманий, маломовний, не шукає ні розривок ні товариства, лиш все думає о своїх мнимих слабостях і о своїй близкій смерті. Коли який совісний лікар сі чорні думки розжене, то буває се

звичайно лиш на короткий час, бо гіпохондрик вскорі вищукає собі знов слабість десь в другому місці і знов мучить себе дальше. Не можна сказати, щоби такий чоловік усі ті слабости і почування лише в своїй уяві мав. Треба вірити, що він чимало із сих долегливостей таки справді відчуває, бо сі гіпохондрики є се люди, що звичайно від довшого часу хорували на катар жолудка або кишок,—а при таких катарах справді появляються різного рода поболювання чи то в животі, чи в голові, руках, ногах, плечах, крижах і т. д. Одначе сі болі і долегливости чує гіпохондрик значно ясніше і сильніше, ніж другі хорі; нерви його є о много більше вражливі як у другого, а звідси походить і сум, який його постійно огортає.

Для гіпохондриків найкращим ліком єсть постійне занятє, яке би йому не позволяло вічно думати за свою слабість, а притому правильне і гігієнічне житє, поживна дієта, побут на свіжім возусі, гімнастика, купелі і веселе товариство. Також много поможе йому лікар, що вміє сі всі долегливости і чувства хорого розумно і для него понятно вияснити та йому виказати безпідставність його страху.

Гістерія є се слабість жінок. Найчастійше буває она у старших дівчат або у бездітних жінок; але зустрічається вона й в женщин хорих жолудком, блідницею, малокровністю—або таких, що перебули якесь сильне зворушенє, страх, радість, або що походять з родин, в яких стрічались нервові недуги.

Слабість ся обявляється майже у всіх частях тіла чи то як біль, чи корч, чи навіть поражене. Головні признаки недуги ось такі: постійний або частий біль голови, завсе в одному місці на вершку голови,—біль в грудях, в ребрах, крижах; воніти, получені з болем і жолудковим корчем; сильна і часта гикавка, нервові болі в різних суставах, подібні до

болів ревматичних; корчі пролику в часі іди і навіть без їжі, через що хора не може ковтати страви і має чувство, що її щось постійно дусить; легкий вибух сміху чи плачу, корчевий кашель,—а в кінці поразене рук, ніг, міхура, судороги, а навіть напади епілептичні. Крім сих бувають ще много інших признаков, яких тут описувати годі, та що в кожній хорі проявляються инакше, так що ні одна хора не є подібна до другої.

Слабість ся, як і всі нервові недуги триває дуже довго. Коли взятися до неї зараз в початках, то можна хору легше і скоршевилічити. Дівчат, що суть ніжні, бліді, нервові, або що походять з нервових родичів, не треба обтяжати наукою, належить їх держати на селі на свіжійм воздуху, де би вони перебували все на дворі, бігали, гімнастиковались, іли прості і пеживні страви, ходили босо, довго висиплялися і т. д. Коли дівчата підростуть, їх занятя треба так розділити, щоби попри науку шкільну вони мали час на розривку, на забаву, на спане, на прохід. Не позволити їм читати побуджаючих змисли книжок; а коли вони хорі на блідницю або малокровність — то лічити їх у совістних лікарів. Кого на се стати, той повинен вислати свою хору дочку чи жінку до желізних купелів, або над море.

26. ГЛИСТИ (Глистюки)

Глистя—є недугою дітей. Вправді і дорослі можуть мати глистя, одначе вони викликають у старших рідко коли такі долегливости як у дітей. Дітина має в своїх кипочках два роди глист: глистя довгі і глистя дрібні. Глистя довгі—самець має 25 сантиметрів а самиця 40 смт. довжини—сидять головно у верхніх частях кипок і можуть находитись в одній дитини нераз в числі до кількадесят; глистя дрібні єсть лише на оден сантиметер довгі, тоненькі як нит-

ка, сидять в долішних частях кишок, а найбільше в кишці відходовій. Глисти справляють дитині різні долегливости. Легко поняти, що коли в дитини кишочках знаходиться бодай кілька живих глист, то вони своїми рухами мусять кишочки дразнити і лоскотати, тож не дивота, що се дитину більше або менше дразнить, і вона від сего чуєся загально недужа. Такі діти є звичайно бліді, обвідки їх очий впадають аж в синяве, діти не мають апетиту а противно забагають ріжних нестраних річий—як цукру, ласощів, сирих зернят збіжа, кави, рижу, або ідять вапно і глину. Животк у них звичайно здутий, а коло пупчика дістають вони болів. Часто потирають пальцями ніс, сплять неспокійно, з отвертими очима, а в сні часто скрегочують зубами. Часом можуть дістати навіть судорогів (конвульсії).

Звідки беруться глисти в дітей? Наші матери говорять, що кожда дитина мусить мати глисти, але се невірнo! Глисти не витворюються із соків жолудкових тільки мусять звідкись до жолудка дістатись. В який же спосіб? Треба знати, що глисти плодяться так, як многі інші звірята: несуть яйця. Ті яйця суть дуже дрібненькі ледви оком дослідимі але одна самичка може їх покласти тисячі. Яечка дістаються з відходами дитини всюди там, де вона свою потребу заспокоює. Колиж потім дитинячі відходи сполоче дощ, то сі яечка можуть з дощевою водою заплисти чи то до ріки, чи то до криниці, звідки набирають воду, і сим способом дістаються яечка глисти до жолудка других дітей, або й старих осіб, та там розвиваються у черваки. У дітей мійських, де відходи людські збираються до ям кльоачних, можуть сі яечка дістатись до страви через нечисті руки родичів, або й самих дітей, що одні з другими бавляться, або через мухи, що на своїх лапочках можуть бути разнощиками ріжних недуг. Лише в таких родинах, де за-

ховується в мешканю, в одязі, на кухні, у стравах, в диточій комнаті—безумовну чистоту, там діти не западають на глисти зовсім, або дуже рідко.

Такою самою дорогою дістаються до дитини також і глисти дрібні нитковаті. Вони доскулкують дитині ще й тим, що лоскочуть її в отворі відходовім, через що дітина мусить там часто скробатися а у дівчат залазять навіть до полового отвору і викликають там свербянку, печію, заогненє, а навіть білі сплави. Ліком проти глистів єсть цитварове насінє, котрого можна дістати в кожній аптиці без рецепти. Єго подають дитині натще ложочку кавову з медом, цукром або малиновим соком, або випікають з них паланички, що їх дітина натще споживає. Якби зза неприємного смаку не хотіла дітина брати чисте цитварове насінє, то можна купити в аптиці круглі цукорки на глисти, та давати дитині—після віку—два або три денно. Сі цукорки мають в собі витяг з цитварового насіня.

При сім ліченю не треба забути одної важної речі, а саме: щоби незадовго після ліку дати дитині на перечищенє: чи напару сенесу, чи румбарбарової води, чи дітячого меду,—бо инакше могли би глисти на ново віджити.

В нашого народа утвердилося переконанє, що найуспішнійше єсть давати дитині лік проти глист на 3—4 дні перед новим місяцем. Лікарі не дослідили ще причини сего повіря, опертого на досвідови старих людей.

27. ГЛУХОТА

Глухота у людей може походити з трох причин: або заткався зовнішній провід ушній, так, що голос до уха не дістається; або попсувалося щось в середньому ухови, де є кісточки слухові; або вкінці слабість лежить в нерві ушнім, що лучить ухо з мозком.

Чи глухота походить з першої, другої чи третьої

причини, може легко пересвідчитися кожний і нелікар, що має дома камертон. то є вилючки, що служать до давання голосу при співі, або до строєня фортепянів. Сей камертон треба вдарити до якої небудь дощинки і тою стороною, де его держиться, приставити до голови хорого зо три пальці понад хорим ухом. Коли хорий буде чути той дзвонячий камертон, то причина глухоти є в зовнішнім проводі ушнім, або в середнім усі,—а коли хорий не чує камертону, то видко що его нерв ушний знищений, а тоді всяка надія навиліченє є безпідставна.

Перейдемо поодинокі роди глухоти.

А) Глухота, через затканє зовнішнього проводу ушного у людей, що не дуже старанно чистять свої уха, а перебувають часто на вітрі і пороху, лучаєт.ся дуже часто, бо смалець ушний, котрий витворюєся в проводі ушнім кожного чоловіка, згущаєт.ся, змішуєт.ся з порохом, твердне, і мов чіп затикає сей провід ушний. Хорий дістає зразу шум в усі, починає недочувати, а вкінці тратить на сій стороні слух, або—если то саме сталося в обох проводах ушних, то на обох сторонах. На се є така рада: треба щоденно два рази впускати до хорого уха по 2—3 каплі теплої оливи, щоби твердий смалець розмягчити, а за кілька днів гумовим бальоником або шклянною сикавкою вприсковати в ухо теплу воду так довго, поки чіп не вискочить. Хорий в одній хвилі відзискує слух.

Б) Глухота з причини катару або запалєня середного уха. Від задної части носа провадить до уха тоненька рурочка, що зовет.ся “трубкою Евстахія”. Коли в кого є катар в носі, то він переходить тою трубкою до середної части уха, то є там де є три ушні кісточки,—і запалює се місце. Хорий чує зразу шум, потім біль, дальше стриканє, а вкінці може частково або цілковито стратити слух. Се було катаральне

запалене уха. Частійше буває одначе, що серед чим раз сильнішого болю нагло пуститься з уха ропниста тіч і хорому троха полекшає, але слух ще не повертає. Сей стан зоветься ропним запаленем уха середного, причім через сильний напір ропи тріскає тарабанчик себ-то оболонка, що ділить зовнішній провід ушний від уха середного і сим то отвором в тарабанчику вилилася ропа на верх. Вправді хорий по сім випливі ропи чується значно лучше,—одначе запалене уха сим ще не вилічене, теча з уха продовжується, біль в усі відновляється, слух все ще приглушений. Щоби то все усунути, треба піддатись розважному ліченю лікаря ушного. Тут не допоможуть ні п'явки, ставлені за ухом, як деякі радять, ні смарила, ні вливання оливи до уха, ані вприскування води, бо тут треба лічити ухо так з зовнішньої сторони, як і зі сторони носа. Як кісточки ушні черев ропіне не були знищені, а отвір в тарабанчику заросте, то глухота сего хорого уха може ще частково або цілковито уступити.

В) Глухота через старість. У старих людей всі части тіла твердіють, отже не дивота, що і кісточки ушні втрачяють на своїй справности і пружистости.

Г) Глухота в наслідок горячкових недуг. Тяжкі внутрішні горячкові недуги як тиф, шкарлятина, запалене мозку кидаються дуже часто на уха і витворюють в них запалення ропні або катаральні, а часто також запалене нерва ушного. В першім случаю може слух частково або й цілковито повернути,—в другому випадкови глухота є невилічима.

Аптикарі повинаходили ріжні олійки ушні, чи там "олійки слуху", та захвалюють їх по газетах як певні средства проти глухоти. З повищого опису кожний може легко зрозуміти, що всі ті олійки не можуть більше помогти, як звичайна проста олива. Коли слабість довше триває, має кожний хорий на

глухоту удатись конечно до лікарів спеціалістів, або на клініку ушних недуг.

В разях, де слух є чи то через якусь внутрішню недугу, чи через старість притуплений, порадно буде уживати так звані слухові трубки, що їх в разі потреби прикладаємо до уха та ними слух поправляємо. Тут тільки не вигідно се, що трубок не можна носити постійно.

28. ГОРЛА ЗАПАЛЕННЯ

Горлом або проликом зветься та часть укладу травлення, що лежить поміж ямою ротовою а їжницею,—отже міститься там: піднебе м'яке, язичок, а по обох його сторонах мигдалики. В сім отже місці може повстати або катаральне запаленє горла, або ропне запаленє мигдалів горляних.

а) Катаральне запаленє горла. Оно повстає найчастійше з перестудп, особлпвож тоді, коли хто зіпрів та вийде на студінь або на вітер. Зразу чує хорий дрозці поза шкіру,—поболюють єго руки, ноги, плечі. Але вже при кінці першої доби зауважує хорий, ковтаючи страви або напнтки, у горлі більший або менший біль. Коли заглянути до рота, то видимо, що язик хорого є в задній части білий, а горло, язичок і мигдалики значно червоні. При тому в хорого болить голова, він не має апетиту, і горячка буває. Дуже часто на мигдаликах показуються маленькі, як сім'яні зерна білі плямочки. Недосвідчені люди моглиби уважати сі білі значки за дифтерію; але вони є тільки затканими проводами слизистих железів.

Таких хорих треба передовсім положити до постелі, дати ім на перечищенє олійку рицинового (касторку) або сенесу, три дни не давати нічого їсти, лише плинні страви, а горло полокати розтвором квасу борового (одна ложочка порошку на шклянку води). Четвертого або пятого дня хорий звичайно подужує.

б) Ропне запаленє горла. Ропне запаленє горла буває звичайно лиш на мiгдалах, i то частiйше на однім, а дуже рiдко на обох. Слабiсть починається звичайно морозом або дрощами, почiм наступає бiльша або менша горячка, бiль голови i загальне ослабленє тiла, так що хорий мусить положитися до постелi. Зараз першого або другого дня слабости замiчає хорий, що коли ликає чи страву чи воду, то єго з одної сторони горла болить. Сей бiль побiльшається з кожним днем i обявляється пiзнiще не тiлько при ликаню, але постiйно. Коли поглянем в горло хорого, тi побачимо, що один з мiгралiв, а саме по тiй сторонi де болить, є так сильно побiльшений i опухлений, що заступає нераз бiльшу половину ями переликовоi. Бiль при ликаню побiльшається з кожним днем вкiнцi доходить до того, що хорий цiлковито нi страви нi води ковтати не може, а коли до сего присилується, то закашлюється i захлиснеться так, як би дусився. Такий стан триває 8—12 днiв, причiм хорого бiль i голод так умучає, що на лiжку о своїх силах вдержатися не може. Аж коли наконець вилiється хорому ропа з рота—стан його в однiй хвилини поправляється.

Слабiсть ся була ропним запаленєм одного мiгдала, то є в серединi мiгдала творилася болячка, — а коли та болячка лускнула, то хорому вiдразу полекшало.

Колиж таке запаленє займе рiвночасно оба мiгдали, то крiм подвiйного болю в горлi заходить тут ще небезпека удушення, бо опухлi мiгдали можуть яму проликову i вiддихову так далеко заперти, що воздух не буде мати куди до гортанки перетиснутися. Очевидно, в такому случаю не будемо ждати, коли обi болячки луснуть, лиш треба чим скорше прикликати лiкаря, щоби бодай одну болячку розтяв i рогу вишистив. Таку операцiю можна перевести на-

віль і при запаленю одного м'ідала, а саме тоді — коли біль дуже сильно доскулює, хорий постом дуже змучений, а в горлі можна вже запримітити верх на запаленім м'ідалику.

Поступоване при ропнім запаленю горла є таке: хорий має лежати в ліжку, а на горло прикладати кілька разів денно зимні примочки. В разі дуже сильного болю порадно буде поставити під щокою 2 до 3 п'явки, а против утруднення в ковтаню держати в устах і ковтати малі кавальчпки леду. Впрочім полокати горло розтвором квасу бороного, або розтвором хльоркалі.

У людей, що часто западають на катаральні або ропні запаленя горла, витворюється постійне згрублене і побільшене одного або двох м'ідалів, що спиняють хорому ковтаню та диханю. Такі побільшені м'ідали можна без жадного страху дати лікарю витяти. Операція ся не болісна треває всего кілька секунд.

Тож і дітям, що—чи з роду, чи з віком дістали побільшені м'ідали, які їм перешкаджають їсти, говорити та часто в них запалюються і тоді представляють велику небезпеку удупнення, належить їх таки дати витяти.

29. ГОРТАНКИ ЗАПАЛЕНЕ

Гортанкою називаємо сю часть дшного проводу де повстає голос. Катаральні запаленя гортанки, що походять звичайно з перестуди, бувають двојві: острі і проволочні.

а) Остре запаленє або острый натар гортанки приходить найчастійше з такої перестуди, коли хто на зимнім воздусі кричить, співає, против вітру біжить, або коли переходить на переміну зі студеного воздуху до теплого і на оборот. Головні признаки слабости є: печене в горлі, обложеної а часто хрипливий голос і кашель. Притім загальне пригнобленє,

легка горячка і зменшений апетит. Слабість триває звичайно кілька днів; наколиж хорий завчасу положиться до постелі і буде держатися тепло, то вона може скінчитися за три дні. Найвідповідніше лічене є: напитися зразу які дві склянки горячого липового чаю на викликане потів, а опісля часто попивати теплий плязовий чай осолоджений ледоватим цукром, щоби злагодити печеня і кашель. Не так одначе легко переходить ся слабість у малих дітій.

Дітина бавилася цілий день, може часом лиш раз-два закапляла, аж тут нараз будиться нічу з плачем, сідає або стає на ноги, хоче кричати, та не може, бо голос охрип, а в горлі дусить. Стан такий є для родичів дуже прикрий, бо робить вражінє ангіни і через те назвали лікарі сю слабість фалшивою ангіною. В сему випадку належить викликати в дітині воніти, подаючи її синій камінь (гляди Ангіна), або порошок. Скоро лиш дітина звонітє, уступають всі грізні признаки хороби і дітина спокійно засипляє. Синього каменя і порошоків на воніти не можна дістати в аптиці без рецепти, для того треба попросити знакового лікаря, щоби або одно або друге для обезпеченя записав. У кого нема ліків на воніти, можна дати дітині випити келишок теплої води з сіллю, а коли се не поможе, то встромити дітині палець в рот та в горлі легко полоскотати. Само собою розуміється що хоть душенє уступило і дітина заснула, то треба її ще кілька днів держати в постелі, бо такий напад може слідуючої ночі повторитися.

б) Проволочне запаленє гортанки або хрипка. Люди, що в своїм заводі часто наражаються на переміну: на розігріте і остуду горла, як священики і дяки, що дуже часто мусять розігріті співати на холоді, морозі і вітрі,—або кухарки, що розігріті при кухні часто вибігають на холодний і вогкий вез.

—або машиністи і кондуктори на залізниці, що серед зпми безперестанно розгріваються і остуджуються,—усі названі люди хорують майже правильно на проволочне запаленє або проволочний (хронічний) катар гортанки, котрий обявляєя чи то постійно, чи то часто поворотною хрипкою. Хрипка повстає звідси, що голосниці через часту зміну температури запалюються, грубіють тож голос і тони, які з гортанки виходять, не можуть бути так чистими і звучними, як у здорового чоловіка. В легких разях голос є немов чимєь обложений.—а в тяжких, за давнених, може настунгти цілковита безголосиця—афонія; тоді хорий жадного голосу з себе видобути не зможе, лише мусить говорити шепотом.

Крім наведених випадків буває проволочна хрипка у людей як признак пнпших недуг. Ввиду сего при ліченю хрипки завсїгда треба старатись випукати її властиве жерело. Ітак бувають часто причиною хрипки горляні сухоти (гляди Туберкульоза). Дальше спричинити може хрипку новотвір на голосниці, що заваджає голосови. Так само досить часто викликають хрипку прищі або боляки сифілітичні, що сидять недалеко від голосниць і спричиняють їх опухненє,—та вкінці викликають хрипку також жовни на шиї, коли вони лежать на боці дншиці і утискають нерви гортанки. Ці всі недуги треба перше лічити, бо інакше хрипка не уступить.

Саму катаральну проволочну хрипку лічиться так, що перш за все належить усунути всі причини хрипки. Тож повинні хорі на хрипку одіватися завсїгда тепло, і одіне своє приміняти до пори і температури. Против вітру йдучи не треба голосно говорити ані співати; тютюн і цигара залишити курити так само не їсти надмірно студених страв і не пити студеної води; уникати диму, пороху і не перебувати в парній, душній комнаті, де є більше людей.

Колиж кому випадє конечно на дворі довше говорити або співати, то треба пристанути і обернутися плечами до вітру.

Ліки на хронічну хрипку є аптичні і домашні. Коли хто буде міг заховати всі наведені осторожно-сти, то може пробувати лічитися домашніми средствами: пити в ранці і в вечері теплий плязовий чай, з ледоватим цукром; або смоктати кілька разів денно плязові або солодові цукорки; або вкінці 2—3 рази денно вдихувати запомочію інгаляційної машинки (описано: Ангїна) чи то одну із згаданих вод мінеральних, чи розчин соди і соли (пів ложочки соди і пів ложочки кухонної соли до одної шклянки води) чи то розгвір алуну (пів ложочки алуну до шклянки води). Коли те все не помагає, то треба порадитися лікаря, котрий передовсім постарасться відшукати причину хрипки, та опісля зарядить лічене чи то внутрішніми ліками, чи засипованєм гортанки за помочію гумової рурки, чи пензльованєм гортанки за помочію квачика. Для сего лічення дуже користо є виїхати над море, де хорий може віддыхати парою насиченою солею, а також пробувати в горах.

30. ГОРЯЧКА

Горячка не є властиво жадною осібною недугою, лиш признакою ріжних острих, то значить свіжих недуг. Ітак наприклад є горячка запальна, горячка тифусова, горячкапологова і т. д. Про всі ті роди горячки є бесіда в осібних відділах.—тут лише вказується як пізнавати горячку.

Горячка є піднесене теплоти тіла у всіх єго частях. Хоть часом хорий чує горячку лише в голові, а руки і ноги суть студені, то помимо сего горячка є в цілому тілі, лиш на разі не виступила на верх.

Горячку можна пізнати через приложене руки до тіла,—однак ще точнійше її пізнати по ударах

живчика (пульса) і через заложенє термоміра (термометра). Живчик бє у здорового дорослого чоловіка 70—80 разів на мінуту, а при горячці буде бити 100 і більше разів. Термометр Цельзія заложений під паху, показує у здорового чоловіка 37 степенів; у горячкового буде показувати 38, 39, а при сильній горячці навіть і 40 степенів.

При горячці чус хорий втому, пригнобленя, неспосібність до своєї звичайної праці. Тож такий хорий повинен перебувати горячку у постелі.

31. ГРИЗЬ

Гризею називає наш нарід слабість, що в середині гризе, справляє болі, після чого наступають випорожнення. Науково сю слабість називаємо “острий катар кишок”. Гризь у старших людей та у малых дітній має зовсім инший перебіг.

а) Гризь у дорослих людей. Причиною сеї недуги є найчастійше переповненє або попсоване жолудка тяжкими, несвіжими або нездоровими стравами, часом перестуда або наглий перестрах. Наперед чус хорий в жолудку перевертанє, гуркотанє і неспокій. Невдовзі одначе наступає в животі біль, а потім випорожненє, і то нераз з такою силою, що відходів ані хвильки в собі задержати не можна. По однім таким випоржненю наступає друге, третє і десяте, а перед кождим в животі болить, корчить і гризе, а знов по випорожненю повстає напятьє в відходівій кишці, так що хорому здається, немовби він потребував дальше випорожнятися,—но тут помимотиснення і душення нічо не виходить. Притім хорий на лиці звичайно живо змінється, блідне, лице його нагло марніє, а в тілі наступає горячка. Слабість може тревати два-три дні, но часто може протягнутись і довше, а хорий чим раз більше марніє і траить сили.

Першим ліком в сій слабости є цілковите прочищене-випорожнене хорого жолудка. Ті випорожнення що наступали самі через себе, не много значать, бо походять лиш з долішних частий кишок, — а тим часом в горі залягає єще нераз велика скількість нестравленої поживи. Треба отже провід кормовий випорожнити з гори. Найлучшим средством на се є ложка чи півтора рицинового олійку, або склянка гіркої води. Рівночасно треба хорого положить до постелі, прикладати до живота три рази денно примочки (мокрі компреси) з вистоялої води, обведені довкруги сухим ручником або хусткою, і не давати єму ніякої поживи, лиш тільки клеїк з ячмінних або перлових круп,—та як напій холодний чай з червоним вином. При такому поступованню може хорий і без лікаря скоро видужати. Коли би то не помагало, треба конечно закликати лікаря.

б) Гризь у малих дітий. Здорова дітина випорожнюється два або найбільше три рази на добу, а відходи її суть жовті, рівномірно лемішковаті. Цілком инакше є при гризи: дітина випорожнюється кільканайцять, а навіть кількадесять разів на день, а відходи є або цілком воднисті, або подібні до зеленої юшки, в якій плавають куснички звурдженого сира, темної флегми, а навіть крові. Зразу дітина перед кожним відходом плаче, кулиться, бо її болить в середині; пізнійше одначе, коли відходи є дуже часті, дітина їх не чує і они відходять безвістно. Через сі часті випорожнення і сильні напинання ослабляється кишочка виходова до тої міри, що вона по кождім майже відході вилізає з заднього отвору, так що родичі мусять її назад запахати. Очевидно, що при такому стані кишок не може бути і жолудок здоровий. Дітина тратить апетит і часто по кождім ідженню вонагує. Не дивота отже що дітина вскорі зачинає марніти, сохнути, а прості люди кажуть, що ді-

тини учіплялись сухоти. Таке висохнене дітини може дійти до тої степені, що на чолі дітини покажуться морщини, як у старця, очі позападаються в глибину, ребра повиступають на верх, животок стане як тісто, а шкірка на ручках і ніжках буде висіти як мішочки. Дітина нездужає плакати, лиш стогне і пишчить. З частих випоржнень і безперестанної вогкості тіло дітини коло отвору відходового виприває, червоніє, запаюється і болить так дуже, що дітина в сих місяцях навіть не дасть себе діткнути. Язичок дітини або сухий, спалений, або білий, білими пліснявками покритий.

Коли слабість дійшла вже так далеко, як ось описано, то звичайно на се ратунку вже нема. Треба отже взятись до лічення дітини тоді, коли слабість що йно почалась, щоб она не розвинулася в так страшний спосіб. Лічення треба зачати від перечищення желудка, бо при ослабленім травленю залягають в кишочках страви нераз дуже довго. Найкраще дати олію рицинового (касторового масла) маленькій дітині одну кавову ложочку, а старшим дітям дві або три. Аж коли дітина добре випорожнилась і з неї вишло много нестравлених, зелено-рудих, неприємно вонючих частий поживи, начинаємо властиве лічене.

В цілі лічення повинні родичі завізвати совісного лікаря, бо е се слабість тяжка, тож не мож її лічити на один спосіб. Лише для сих родичів, що не мають можности спровадити лікаря, подам тут головні приписи лічення і плеканя такої хорої дітини. Передовсім треба бути осторожним з подаванем дітині поживи. Страви повинні бути по більшії части легонькі клеєваті, бо такі можуть найскорше загоїти рани, що в кишочках поробилися. Отже самого молока не вільно подавати, лиш розпущене або чаєм, або ячмінним клеїком. Если дітині і при та-

жій дієті не поліпшилось і вона діставала від молока вонітів, то треба молоко зовсім усунути і подавати на перемену чистий рідкий ячмінний або перловий клеїк і чистий воловий або телячий росіл, а за напій слабонький холодний чай (барви соломяної) слабо осолоджений.

З домашніх ліків приведу тут лиш два, а саме льняну воду і вивар салепового коріня.

Льняна вода є се вивар насія льну. Варити єго треба так довго, аж вода стане липка, клейовата. На пів літри води вистарчає мала ложочка насія. Сей вивар треба остудити і подавати дітині малими ложочками. Подібно клеєватий є також вивар з салепового коріня. То коріне, потовчене на порошок, можна дістати в кожній аптеці. На пів літри води вистарчає мала ложочка порошку. Той вивар подається дітині так як льняна вода. Оба вивари, льняний і салеповий можна дітині подавати також в леватині, то є вливати апаратом Геґара у відходову кишку. Лічене гризі за поміцію леватив є дуже важне, бо лік дістаєся просто до хорих кипочок і може прищики в них дуже скоро вигоїти. Такі левативи треба робити дітині хоть два рази денно, і то зараз по якомусь випорожненю. Маленьким дітям можна робити левативи гумовим бальоником. Однорічній дітині вистарчає влити одну десяту часть літри, старшим осьму часть, а єще старшим четверту часть. Дітина повинна задержати в собі леватину хоть 10 хвиль.

Крім сих внутрішніх ліків треба давати дітині на живіт мокрі, висихаючі примочки, які з верху треба обвязати хусточкою так, щоби животик розгрівався. Єще ліпше помагають в сій слабости теплі купелі. Щоби сі купелі ділали також скріпляючо на ослаблене тіло дітини, добре буде спорядити їх з тринем, то є з цвітом сіна, якого на тоці кожної сто-

доли багато патрясається. Се трине напарити кип'ятком, а коли вода трохи остигне, купати в ній хору дитину раз або два рази денно.

32. ДИЗЕНТЕРІЯ або ЧЕРВІНКА

Дизинтерія єсть недугою заразливою; тож коли в якій родині занедужас на ню дитина чи дорослий чоловік, то рідко коли можна устерегти других членів родини від занедужання. Нарід називає сю слабкість червінкою, а се д'ятого, що в хорого є відходи рідкі, воднисті, флегмністі перемішані з кровію, або таки чиста кров.

При дизинтерії творяться в грубих кишках прищі. Сі прищі пезають, їх верхня часть відпадає, а на споді повстають широкі боляки і рани, що виділяють з себе гній (зою) і кров.

Слабкість зачинається звичайно болем живота, по котрім наступає немов невпинне розвільнене. То розвільнене спроваджує болі в животі, а випорожнення приходять чим раз частіше: зпершу кільканийцять разів на добу, а пізніше навіть кількадеять. Перед кождим випорожненем хорий має сильну різь в животі, а підчас відходу і по відході буває так сильне перте, що хорому аж кипка відходова висувається на верх. Початкові відходи бувають ще жовті і містять в собі рідкий кал; але пізніші складаються лише з білавих і жовтавих шматків або грудочок, а межі шми або лиш жилочка крови, або більша скількість червоної чистої крови. Після кождого такого напруженого випорожнення чує хорий надзвичайну втому, ослаблення, так що не раз не здужає сам перейти до постелі, лиш треба его переносити,—а упавши на постіль, лежить блідий, омлілий, з позападаними очами. Ся слабкість треває звичайно 7—8 днів. Через той час не раз і цілими днями не видко в випорожненнях калу, лиш флегму,

шматки і кров. Аж коли слабість кінчиться—зачинає показуватися у відходах кал, а випорожнення приходять рідше і з меншими болями. Коли же слабість має скінчитися смертю, то відходи набирають барви брудно червоної або сірої, а вонь їх подібна до гниючого стерва. Хорий слабне чим раз більше, его живчик ударяє дуже скоро і слабо, в цілім тілі єсть горячка, хорий часто баламутить, стає неприємним, і так наближається до кінця. Смертельність виносить на сто хорих 15—20.

Дизентерія появляється у нас особливо в літі серед горячих днів. З того думають, що причиною дизентерії є незрілі овочі. Однак наука вказала, що не овочі, ані жадна інша пожива не спроваджують дизентерію, лише неоглядне заховане підчас пануючої слабости. Причиною слабости є заразки, що серед літа дуже живо розвиваються, та з нашою поживою і з водою можуть дістатися до нашого тіла. Головним отже способом безпеки від сеї хвороби є: не їсти ніяких сирих страв, а так само сирих овочів, бо на їх поверхні могли сеї заразки або самі усадовитися, або дістатися там від нечистих рук;—так само не пити води просто з ріки або з колодязя, бо тут можуть бути заразки від чужих коновок, та взагалі старатись за чистість своїх власних рук, щоби—дотикаючи ними страв при їженню—не занести заразків до свого тіла. Притім також треба уважати на мухи, щоби вони не сідали на наші страви, бо можуть дуже легко принести заразок на своїх лапках.

Що до лічення дизентерії то раджу передовсім в кождім случаю, бодай на початку, удатись до лікаря. Є то слабість тяжка, дуже легко може взяти злий оборот, отже не треба брати лічене на свою совість. Заки однак завізвеса лікаря, буде дуже вказаним подалати хорому одну або дві столові ложки рицинового олійку на вичищене кишок. Через таке перечищене

видаляються заразки з тіла, а також запобігається пертто і тисненню в животі. Дальшим помічним средством против болів і пертя суть горячі оклади на животі, чи то з ручників замочуваних в горячій воді, чи з горячої пшоняної або гречаної каші, завиненої в ручник. Також теплі купелі справляють хорому значну полекшу, отже можна їх робити хоть два рази денно. Дієта повинна бути через цілий час слаботи плинна,—отже ячмінний, вівсяний або рижовий клеїк, росіл з волового, курячого або телячого мяса, чай з червоним вином або з молоком,—а як напій переварена і вистуджена вода, чай, та льняний або салеповий вивар (гляди “гризь”). Також порадно буде давати хорому 2—3 рази денно левативи з льняної або салепової води, в котрій розпущено одну ложку бороваго квасу. Коли ослабленне хорого велике, треба єму давати часто по ложочці токайського вина, або вина мадейри, або додавати до чаю по ложочці коньяку. З причини, що відходи хорих на дизентерію є заразливі, треба поливати їх карболовою водою і зараз виливати до ями клоачної або закопувати. Таку саму осторогу треба заховувати і з білем хорого, а саме простирала і всяке инше через хорого уживане біле треба наперед через 24 годин намочити в 5-процентовій карболовій воді, та опісля прати. А по виздоровленю хорого треба всю обставу комнати і поміст вишуровати лугом, а стіни хоть до половини вибілити.

33. ДИФТЕРІЯ

Дифтерія є то заразлива слабість горла, по більшій части дитий. Досліди лікарські новійших часів виказали, що причиною дифтерії є малі заразки т. з. “прутні Лефлера”, що їх найдено у дитий хорих на ангіну (задавлячку).—Тим-то уважають тепер дифтерію і ангіну за одну і ту саму хоробу з тою ли-

ше ріжницею, що ангіна сидить в гортанці і дихниці, а дифтерія в горлі, на язичку і м'якотках.

Дифтерія виявляється в слідуєчий спосіб: дитина дістає горячку, біль голови, є сумна, без апетиту і жалується на біль горла, особливо як що має ковтати. Коли подивитися хорій дитині до горла, то побачимо: язик є білий, обложений, а горло—язичок, м'якотки і задня часть пролику червоні. Невдовзі одначе біль і горячка більшають, дитина вже не може ходити, лиш покладається, желези підщоккові опухають і болять, а на м'якотках показуються білі плями в більшій або меншій скількості величиною за зерно проса або льняного сімени. Такий стан триває 4—5 днів, після чого плями щезають, горячка меншає, а хора людина приходить поволи до здоровля. То єсть найлекша форма дифтерії, що од сих прищиків в горлі і на м'якотках зветься “прищиковим запаленєм горла”. Друга тяжча форма дифтерії виявляється тим, що описані прищики на язичку і м'якотках зливаються разом і грубіють так, що оба м'якотки, обі сторони язичка і луки, що лучать язичок з м'якотками, виглядають якби порослі жовто-сірою оболонкою, що їх сильно держиться. Ся оболонка ширшає слідуєчого дня в гору до носа, або в долину до гортанки. Горячка тут більша, поликанє дуже тяжке, а пожива вертає часто носом. Желези надщоккові суть значно опухлі і дуже болучі. Діти часто зриваються, маячать, кидаються—словом представляють стан дуже тяжкий. І ся форма “дифтерії оболонкової” може єще до 8—10 днів скінчитися добре, а саме коли оболонки повідділюються, повідпадають, горячка зменшиться і дитина начне дужати. Найбільша небезпека настає лиш тоді, коли дифтерія займе гортанку і запре воздух так, як то було описанє при ангіні. Після оболонки позістає звичайно через довший час поражене язичка і поли-

кових м'яснів, так що ще довший час по видужанню дітини можуть вертатися поликані нею страви носом.

Найтяжша форма і звичайно смертельна єсть дифтерія гангренева. Она починається звичайно так як перша форма, переходить живо в форму оболонкову, однак сі оболонки—вмісто відпадати, набирають барву сіро-темну, починають розпадатися і вскорі гниють, а хорий умирає на зажаженє крови. Хорий на таку дифтерію лежить бездушно як при тяжкїм тифї: голова горяча, руки і ноги студені, лице пожовкле, очи запалися, живчик скорий і дуже слабий, з носа соктить брудно-кровава теча—сукровиця, а з рота несеться неприємно гнилий сопух. Хорий єсть звичайно непритомний, часами зривається, часами стогне, чим раз гірше—аж до кінця.

Дифтерія взагалі є недугою дуже заразливою. Она може перекинутись від одного хорого на другого, або заноситься одежею, постелею, а навіть воздухом. Ввиду сего, як скоро дифтерія покажеться в якій родині—хотьби в одній дітини—треба всі другі діти зараз з дому усунути, а навіть вивезти з сеї місцевости, де дифтерія. Довгі літа не мали лікарі против дифтерії жадного ліку. Недавно ще господаряла вона по деяких місцевостях так, що діти вмирали як мухи. Недивно отже, що академія наук у Парижі визначила при кінці минулого столітя велику грошеву нагороду для сего, хто би винайшов певний і дійсний лік на дифтерію. І справді невдовзі винайшли його майже рівночасно доктори Ру в Парижі і Берінґ в Берліні. Не є се лік до внутрішнього уживаня (до питя), але його вприскують під шкіру. Сей лік витворюють так: сировицю крови хорих на дифтерію дітей заціплюють коням; по якомусь часі спускають сим коням кров, з сировиця з сеї конячої крови є спасенним против дифтерії ліком. Лік сей називається: “сировиця проти дифтерична”. Досліди

на многих тисячах хорих дифтерією виказали, що коли сю сировицю вприснути під шкіру хорій дитині, то хотьби ціле горло було вже обложене оболонками, оболонки вже на другий день начнуть відділятися, а хвороба вже не перейде до найтяжчої третьої форми дифтерії. Для того нехай се буде безумовною заповідю для всіх читачів сеї книжки: скоро тільки розпізнано дифтерію, треба безпроволочно вдатися до лікаря, щоби вприснув протидифтеричну сировицю. Лік сей є так певно помічний, що завдяки єму дифтерія стратила вже на все свій небезпечно убійчий характер. Одначе не тільки в початках дифтерії, але навіть і в за давнених разях не треба зволікати з вприсненем, бо і тут можна бодай ще половину хорих уратувати. Крім сего головного лічення дифтерії заряджують лікарі ще слідуючі вспомагаючі способи: полоканє, щоби оболонки на язичку і мікдаликах лекше розпустити; вдихованє (інгальяцію), щоби не допустити до появи оболонок в гортанці; сприскуванє носа, щоби не допустити оболонок до носа; пендзльованє горла, щоби оболонки—на скілько їх досягнути—можна було знищити. Внутрішніми ліками впливають на горячку, апетит і на сили хорого.

Щоби отсі всі способи можна було розумно ужити, на се треба доконче поради лікаря. Тож раджу ще раз: не легковажити і найлекшої форми дифтерії, бо з неї може вивязатися і найтяжча. Лікарська поміч єсть тут єще і тим важна, що—на випадок недуги в одної дитини—можна через вприсненє сировиці здоровим дітям їх зовсім охоронити від зараженя.

Після видужання дифтеричної дитини треба в комнаті і мешканю перевести дезинфекцію, бо заразок дифтерії може й по 6-ти неділях дістатися до других місцевостей.

34. ЄГИПЕТСЬКА СЛАБІСТЬ ОЧИЙ (Трахома)

При описі ока єсть наведені різні найчастіші недуги очні. Дуже заразлива хвороба очий “трахома”, по людовому “трахом”, називається єгипетскою для того, що появляється в Єгипті звичайно після виливу ріки Ніла: тоді бактерії сеї недуги мають найліпшу нагоду розвиватися і діставатися до людей. Називають сю слабість також військовим запаленем очий, а то для того, що вона буває звичайно межі вояками.

Трахома може бути або остра або проволочна (хронічна). **Остра слабість** оховає око дуже нагло. Око починає пекти, боліти, повіки червоніють, грубіють і напухають так сильно, що хорий має щілину ока заперту та з трудом може її отворити. По отвореню щілини очної видно, що внутрішня оболонка повік є рівномірно вишнево-червона як оксамит, опухла, а з щпарі очий випливає жовтий гній. Також і саме око єсть звичайно заняте, а на ньому видко або прищики, або малі болячки, або затемнене рогівки. Такий стан ока не може довго тревати. Коли сю слабість живо не лічити, то витвориться запалене цілого яблука очного, через яке хорий може дуже скоро осліпнути. **Проволочна трахома**, або повстає з острої або вже з самого початку не є так загониста, як остра форма. Звичайно по таких людях не пізнати, чи вони хорі на очі, бо очі виглядають майже незмінені. Коли одначе такому хорому заглянем на внутрішню сторону повік, то побачимо що замість гладкої рожево білої оболонки знаходиться там велике число жовтавих гузочків величини зерна проса. Ті гузочки є осідком єгипетських заразків; з них виділяється воднисто-рошна теча, що може заразити око здорового чоловіка. Є два ліки на єгипетське запалене очий: ляпіс, (пекольний камінь) і сіркан міді (синій камінь). Вони уживаються або розпущені, або в цілости. Спосіб уживання залежить від осу-

ду очного лікаря. Гузики трахомові можна також вишкати розжареним залізом, або роздавлювати осібним приладом. В кождім случаю хорі на трахому повинні стерегтися, щоби не заразли здорових людей, отже повинні уживати осібних ручників, осібних хусточок до носа; а хорі на трахому діти не повинні спати із здоровими дітьми. Перш усього має на трахому так довго лічитися в очного лікаря, поки слабість цілковито не вигоїться. А треба знати, що таке лічене треває нераз тижнями, а навіть місяцями.

35. ЕПІЛЄПСІЯ (Падавиця)

В звичайнім житю називають сю недугу “недугою св. Валентія”. Вона має свою причину в проволочнім запаленю сеї часті мозку, що становить получене мозку з хребетним стрижем; буває вона зарівно у дітій, як і у дорослих осіб. В дитинячім віку е напади падавиці так легкі, що їх і дослідити годі. Мале зморщене чола, незначне скручене голови на бік, хвилевий заворот голови, або нагле остовпіне, все те е так дрібні признаки, що родичі звичайно не звертають на них уваги, а коли і звернуть то скоріще лише упімнуть дітій за те. А прецінь е то вже початки сеї страшної недуги, що в цілій своїй силі розвивається аж в молодечім віці і проявляється так званими епілєптичними нападами. Перед нападом замічає хорий в собі якесь занепокоєне, але вже за кілька хвиль, часом—легко крикнувши, падає мов неживий на землю, тратить свідомість, очі ставить прямцем, або повертає ними то в ліво то в право і починає корчево трясти руками і ногами, а з рота пускає піну. Такий стан треває 3—5 хвиль, або й довше, почім хорий е звичайно дуже втомлений, віддихає тяжко й глибоко, та—прийшовши до свідомости—нічого не знає, що з ним діялося. Такі напади можуть повторятися кілька разів денно, або раз на

тиждень, або й рідше в день та в ночі. Наклін до епілепсії є по більшій часті вроджений від родителів, що терпіли на якусь нервову недугу, або навіть може походити від дідів. Але також можна сю недугу набутти через потрясене мозку при упадку, або через удар в голову, або через иншу яку мозкову слабість. Скоро отже такий нервово хорий чоловік нагло чого налякається, або дуже загризеться, або нагло утіпиться, то се може бути найблизчою причиною першого нападу. Лікарі намагалися від давна винайти против сеї тяжкої недуги який помічний лік, одначе хотя винайшли много ліків, що в однім або другім разі помагали, то дійсно помічного ліку против падавиці у всіх случаях і у всіх хорих до тепер еше не винайдено. Крім аптичних ліків, уживаних по лікарським рецептам, є ще чимало так званих простих або домашніх ліків, що їх уживає народ против падавиці. А що деякі з них справді помічні, для того належить тут про них згадати. Перше місце між домашніми ліками на падавицю займає корінь чорнобіля (*Artemisia vulgaris*). Старі люди повідають, що не кождий чорнобиль придається на лік, лише такий, що росте на каменистих, соняшних місцях. Єго належить викопати в осени, пересушити на перевірнім місци, не обтріпуючи з землі, щоби не пообривати дрібних корінців, в яких находиться властивий лік. — Сей корінь разом з дрібними корінцями треба по висушеню розтерти на дрібний порошок, пересіяти через густе сито і подавати хорому зараз по нападі в скляночці чаю, а саме: дорослому одну столову ложку нараз, а дітям після віку по одній або по дві ложки. Хорого після сего належить зараз положити до постелі і треба накрити, щоби зпотів. Як напади повторяються кілька разів денно, то належить сей лік подавати якийсь час щодня рано, натще. Подібно можна сей лік заживати також в виварі три рази

денно по ложці столовій; дітям подавати відповідно менше. Сей спосіб лічення падавиці коренем чорнобіля подано тут по описови одного старого селянина, що ним маввилічити вже не один випадок падавиці. Хоча лікарі сього способу не уживають, то описано його тут на те, щоби люди, що вже різні другі ліки без успіху уживали, мали змогу ще і сей спосіб попробувати. Належить одначе знати, що тепер мало в котрій аптиці можна дістати правдивий корінь чорнобіля. Треба виразно жадати “*artemisia vulgaris*”, —бо в противному разі дадуть “*artemisia absinthum*”, себто наш звичайний полин. Тим то найкраще буде, коли хто хоче приготувити собі лік з чорбіля, щоби сам корінці викопав і приготувив так як було описано. Чорнобіль є се зіле, що у нас росте всюди при дорогах, під тинами, над ровами. Другим домашнім ліком против падавиці мають бути листки з руті (*Ruta graveolens*). З сих листків зробити напар і давати его пити хорому пів склянки зараз по нападі, та опісля єще якийсь час щоденно рано натщо. Позаяк против падавиці не винайдено єще певного ліку, то деякі аптикарі і різні знахорі-чудотворці оголошують по газетах і календарях різні мнимо чудесні средства,—а легковірні люди дають ловитися на сі газетні анонси та спроваджують різного рода дрянъ за дорогі гроші, щоби вкінці переконатись, що все те нічого не помогло. Оттут належить остерегти перед всіми газетними ліками, бо в сій недужі доконче потрібно звернутися до совісного лікаря, що постарється пізнати причину недуги і її усунути. Один з наших селян писав до мене перед кількома літами про нехибний лік на падавицю, а саме про “містиско”, що відходить з кітки після породу.—Містиско се треба висушити на печи, стерти на порошок і в разі нападу розробити в воді і дати хорому напиться. Сім способом мав вінвилічити кількоро людей.

Скільки в сему правди я не вмію сказати. Можливо, —що такий спосіб лічення опирається на людівім до-свіді лічення нині так званою “органотерапією”.

Вкінці мушу ще поучити, як належить посту-пати, коли хто дістане напад у епілептичного. Нарід повідає, що треба затиснені кулаки силою розтвори-ти, рот ложкою роззявити, і всипати до нього соли, а хорого обернути так, щоби ноги прийшли там, де лежала голова. Сими пересудами ані хорому не по-можеться, ані нападу не скоротиться. Колиж хорий в наглому нападови стявши зубами перекусив собі язик, або нігтями зранив собі долоню, тоді треба ви-прямити пальці і роззявити йому рота. Впрочім в ча-сі нападу належить пороспинати на хорому все одіне що його гнете і уважати, щоби він бючи поперед се-бе руками і ногами де небудь себе не поранив.

36. ЖИЛЯКИ НА НОГАХ

В людини єсть двоякі судини, якими тече кров. Ті судини, що ними тече кров ясно червона—нази-ваються “бьючи”, бо навіть нераз через шкіру мож-на бачити, як вони бють—а ті, що ними тече кров темно червона, що повертає від тіла назад до серця, називається “жилами”. Жили мають стіни слабші, тонші, а щоби кров в них не опадала, мають вони в середині малі заставочки. Буває—у людей, що в своїх занятях приневолені довший час стояти або много ходити, дальше у людей товстих, загалом тяж-ких, теж у вагітних жінок, а вкінці у хорих на пухля-тину або яку иншу недугу в животі,—що у тих лю-дей жильна кров з ніг не має сили переходити пра-вильно на верх до серця, лише задержується понад заставками в ріжних місцях стіни жильної так, що жили виглядають з верха як волосниці (рожанець). Найчастіше буває се на підстегню; тут жили не ма-ють місця розширяться в середині та розширяють-

ся найбільше до поверхні шкіри, де виглядають як грубші або тончі батоги, на яких понавязувано багато гудзків. Коли по такому підстегню перейти рукою, то можна дуже добре сі гудзки вичути як грубші місця під шкірою. Сі гудзки єсть на жильних заставках, на яких осіла сціплена кров. Такі розширені жили на ногах справляють хорим великі пако-сти і долегливости. Ноги є тяжкі, в кожному місці болющі; хорий не може ані довго ходити ані стояти; болі нераз так докучають, що хорий стогне як при ревматизмі. Одиною полекшою для хорого є лежати: тоді обіг крови є легчий, бо жильна кров тече по-земо. Сі порозширювані жили мають дуже тоненькі стіни, а рівночасно шкіра підстегня над жилами тоншає на стільки, що нераз здається, начеби жили не були навіть прикриті шкірою. Отже дуже легко може статися, що жилка в якомусь місці чи сама собою, чи від легкого натиску—чи від удару трісне, а тоді пускається з неї кров струєю. Звичайно приходиться се ненадійно; хорий перестрашений не вмє течу крови перепинити, а як се випаде в ночі, то вся кров може з чоловіка сплинати. В інших випадках витворюються з сих порозширюваних жил боляки і рани на ногах, а саме через те, що в хорого завсе на сих місцях шкіра свербить, він скрьюбається і так сам собі розранює шкіру. Сі рани требають нераз роками, бо їх не мож загоїти поти, поки не усунеться причини, тих розширених жил. Вкінці витворюється з порозширюваних жил так звана слоневатість ніг. Понятно, що через неправильний обіг крови в ногах стануть ноги пухнути, тверднути, грубіти,—а коли такий стан потреває довший час, то ся форма ніг остається на все і ноги перемінюються у тверді колоди, подібні до лап слона. Одиною рада на розширені жили є завиване (бандажоване) ніг бавовняною тасьмою на 3—4 пальці широкою а на 5 ме-

трів довгою. Звинуті сю тасьму тісно в круг і щільно та досить сильно повивати хорю ногу начавши від пальців аж до коліна. Се повиванє належить робити місяцями, а навіть літами щоденно зараз як встав хорий з постелі, коли жили ще не набреніли, та нога ніби тонка. Дуже порадно булоби, щоби не сам хорий повивав собі ногу, лиш щоби приучив кого другого до того,—бо коли хорий при бандажованю згинається, то жили не так легко даються утиснути. Одначе спосіб повиваня повинен хорому хоть раз показати лікар, бо зле повиванє може вмiсто помочи ще більше пошкодити. Вечером, ідучи спати, треба бандаж скинути. Я знаю, що багато хорих не будуть з сего способу лічення задоволені, та по якомусь часови перестануть се робити, бо воно їм знудиться, та хорий рад би вилічитись скоро. На се нема ради; ліченє сеї слабости вимагає великої витривалости і терпеливости. Крім бандажованя є порадно натирати хорі ноги рано і вечер камфоровим спиртом або французкою горівкою,—бо через таке натиранє розширені жили скріпляються. Як вище було згадано витворюються з розширення жил звичайно через шкрабанє більші або менші боляки і рани, що хорим людям ще більше доскулюють і чинять їх неспосібним до жадної фізичної праці. Слабiсть ся називається “боляки підстегня”. Боляки сеї довго не піддаються ліченю, бо їх вигоєнє залежить від уступлення жил на ногах; між тим хорі думають, що боляки сеї можна якою небудь мастю вилічити. Найчастіше вживає народ на се розхідникову масть або листє бабки. Належить хорим одначе знати, що на сеї боляки не поможе ніяка масть, коли хорий не лічить рівночасно розширення жил. А ліченє сих двох недуг може розумно перевести лишє лікар.

37. ЖОВНИ (Скрофули, золотуха)

Жовни є властиво слабкістю дитинячого віку, одначе коли завчасу не вилічити, то може ся недуга тягнутися через весь вік людини. Є се слабкість крові і судин лімфатичних. Хорі на жовни діти є бліді, ніжні, безсилі, а на лиці якби налиті. Крім сего дістають вони більші або менші гүлі, над котрими шкіра є зразу зовсім незмінена, а гүлі самі собою не болючі. Дперва по якомусь часі починає одна або друга гүля пухнути, червоніти і боліти, словом она запалюється. Запалене се не йде одначе так скоро, як нпр. у болячки; навпаки мине нераз і кілька неділь, заки гүля змякне і отвориться; а коли лусне, то не виливається з неї одностайна густава зоя як при болячці, лиш троха сирваткової течі в котрій плавають до сира подібні білі шматочки. Болячка після течі звичайно живо вигоюється, але відкриті жовни слезять ще догий час, а коли накінець загояться, то липають по собі тверді, вистаючі, червоні, покриті, вже з далеку видні виразки. Іншим разом усадовляються жовни в шкірі дитини, а тоді шкіра чи то на голові, чи на лиці, чи на шиї, чи межі ніжками починає зразу випривати, та опісля пухне, червоніє і виділяє з себе сирватковий гній, що присихає до тіла і творить широкі гидкі ступи. Знов у інших дітей появляються жовни в слизистих оболонках ока, уха, носа, уст і горла. Тоді очі дітей є червоні, запалені, — а з них пливуть слези і гній; на рогівці і лучниці творяться прищики, що справляють дитині великий біль і не дають їй дивитися до світла, так що дитина сидить все в кутику відвернена від світла. Уха у таких дітей червоні, опухлі, а з ущій тече гній; слух ослаблений, бо і середнє ухо і тарабанчик звичайно ушкоджені. Ніс грубий, почервонілий, а з него безперестанно витікає мокрота, або в дірках творяться ятристі струпи. Обі губи напухлі і часто попукані, а

желези мікдалові в горлі опухлі так сильно, що дітина з трудом може ликати. Вкінці можуть сидіти жовни ще в костях і сугавах, особливо в ліктях, колінах і кістках. На сих місцях кість і сугави опухають, червоніють і починають боліти; по повнім часі опухоль закривається, а з середини виходить лиш сирратковий гній, що слезить опісля місяцями і рокам, а опухнене сугавів викликає їх штивність і каліцтво. З сего опису видно, що жовни є дуже тяжкою недугою. Звичайно бувають жовни вроджені, похолить від родителів. Досвід науки виказав: родителі скрофулічні або чахоточні (сухитники), або що колись були хорі венеричними недугами або що в старості породили дітину, або немічні, або навіть молоді й здорові—але в близькому спорідненню—звичайно мають дітний хорих на жовни. Здорові діти можуть дістати жовни від недужої або жовноватої мамки, або коли кормляться нездоровим молоком, коли живляться лише мучними стравами, а мало молочними.—коли мешкають в низких, тісних, вогких і студених хатах. Вкінці можуть діти дістати жовни після кору, пикарлятини, віспи, коклюшу і після других тяжких діточих недуг. Відповідно до сего треба поступати, коли хочеться запобігти жовнам, або їх лічити. Ітак хорі жовнами люди, заки добре і тревало не вилічаться, не повинні вступати в сугруже, бо їх діти будуть нещасливими. Колиж такі діти з хорих родителів прийдуть на світ, то треба їх віддати на кормлене здоровій і молодій кормилиці—мамці та опісля треба їх добре живити тепло одівати і держати в янім, чистім і сухім мешканю. Крім хліба і бараболі треба таким дітям давати також молоко, яйця, масло і мясо, треба їх привчати до правильного життя, виводити їх часто на свіжий воздух, на прохід,—позволяти ім бігати, плавати, гімнастикватися, не обтяжати їх науками, вчасно класти спати, а хотьби

і раніше будити. Що до властивого лічення, то раджу у всякому случаю удатися до лікаря, бо жовни об'являються в так різних формах і образах, що в кожному майже случаю мусить бути примінений інший спосіб лічення. Є однако й загальні ліки проти жовнів, що в кожного хорого можна із значним успіхом уживати. І так від давних часів приписують лікарі таким хорим пити олій з морської риби званої "тріска". Сей олій зветься коротко "риб'ячий олій" (Dorsch-Lebertran), а коли його діти або молодпі хорі довгий час уживають, то можна замітити безперечно добрі висліди. Подавати його хорим 2 рази денно, відповідно до віку хорого, ложку кавову, або столову, почім дати закусити цукром або булкою.—Як олій чистий дітям не смакує, то можна його подавати в розсолі або в чорній каві. Другим ліком против жовнів є йод (йодові води і йодові купелі).

38. ЖОВТЯНИЦІ (Жовтячка)

Недуга ся об'являється тим, що ціла поверхня шкіри стає жовта. Таке забарвлене шкіри на жовто не наступає так нагло як би кому здавалося: там в середині сталися дуже великі переміни після яких ми поверха видимо лише пожовклу шкіру. Перш усього треба знати що жовч витворюється в печінці людини; з печінки переходить вона до кишок, мішається в них з перевареними в жолудку стравами, помагає їх висисати в кишках, звідки виходить разом з калом, надаючи йому жовту барву. Буває одначе часом, що через якусь перешкоду такий перехід жовчи до кишок вздержитись, та жовч не може вже вливатися до кишок, лише вертає назад до печінки і звідси переходить у кров, забарвлюючи її на жовто. Від такої крові забарвляється на жовто поверхня шкіри всі внутрішні знаряди і білка очні. З описаного виходить: коли жовч не припливає до кишок то кал

хорого не буде жовтий, лише ясно глинястий, а моча не винно-жовтої барви лише барви темного пива. Крім цих трох зовнішніх признаков жовтяниці (скіра, білка очні і кал), недужий не має апетиту язик в нього білий, обложений, в жолудковій ямці він постійно чує напір або біль а так само чує тяжкість і біль в околиці печінки. Через недостачу поживи він теряє сили, стає сумним, сонним і очевидячки марніс. Сільські люди в краю знають против жовтяниць два способи: їсти моркву, ніби жовте вигнати жовтим, та другий спосіб—вдивитися в церковну чашу, бо она є в середині блестяче золочена. Але з повищого опису може кождий зрозуміти, що против жовтяниць треба шукати таких ліків, які би усунули перепону, що недопускає відпливу жовчи до кишок. Найчастійшою перепону є затканє проводу жовчевого через катар з жолудка. Тож вилічим катар проводу жовчевого то жовч зараз пуститься тудя. До вилічення катару проводу жовчевого надається так само як до лічення катару жолудка мінеральна вода Карльсбадска (Karlsbader Moehlbrenn або Schlossbrunn). Хорому на жовтяниці також дуже доскулює сверблячка скіри. Се можна усунути через щоденні теплі купелі в теплій воді з крихтою соди.

39. ЖОЛУДКОВІ НЕДУГИ (Хороби шлунка)

Жолудок єсть господарем людського і звірячого тіла. Він приймає в себе поживу і переварює—перетравлює її в такий спосіб, щоб її могли кишки виссати і на пожиток цілого тіла обернути. Як жолудок занедужає, то відбивається се на цілій машині людського тіла. Найзвичайніші недуги жолудка є: катар або нежит жолудковий, розширене жолудка, боляк, корч і рак жолудковий.

а) Катар жолудковий є найчастійшою недугою у людей, дітей і старших. Недуга ся приходить в

більшині випадків з невідповідної поживи, а також з перестуди. Кождий чоловік потребує їсти, одначе дуже мало є таких людей, що знають як їсти, себто яка пожива для жолудка легко стравна, які страви можна одна з одною мішати, щоби вони згодилися, як много страви належить до жолудка нараз накладати і в яких відступах часу се чинити. Тож як ми жолудок або за багато обтяжимо, або його нестравною їдою напхаємо, то він через те висилюється до праці і починає недомагати. Се недомагане називається катаром або нежитом жолудка. Катар жолудка буває або острый і тоді зветься він нестравність або протяглий чи хронічний катар жолудка.

Острый катар або нестравність приходить скоро і уступає скоро. Як людина чим поспе жолудок, то в неї тисне, відбивається, болить в жолудку, нудить, є горячка, болить голова, а вкінці наступають воніти. Дуже часто буває, що після вонітів здоровле відразу поправляється і хорий за 2—3 дні видужує. Часом слабість з браком апетиту і горячкою продовжується; але все таки при відповіднім поведеню і дієті може хорий до тижня видужати.

Проволочний катар жолудка не приходить нагло бо много причин складаються на нього. Найбільше замітними признаками недуги є: в хорого нема апетиту, часто відригується, натиск в ямці жолудковій, частий запір, тяжка голова або біль голови, нудности, часом воніти, пізніше легкі дропці і легка горячка зимні руки і ноги і загальне ослаблене тіла. Такий хорий вправді виконує свою щоденну працю, але усі ті признаки так дуже єму доскулюють, що робота єго не береться, він ходить сумний, загрижений, уникає товариства. словом переходить в стан гіпохондрії.

б) Розширене жолудка. Як в жолудок накладати за много страв, або такі тяжкі страви, що їх жолу-

док переварити не може, тоді жолудок мусить висилтнися, розширитися, надутися, а таке розширене може опісля навіть довпий час оставати. Хорий чує постійно тяготу і напір в жолудковій ямці, що ще більшою вмагається під натиском, або навіть при глибошому віддику. В нього крім долегливостий проволочного катару жолудка ще постійно гуркоче і переливається в жолудку, тож не дивниця, що такий хорий стає гіпохондриком або навіть мелянхоліком.

в) Корч жолудковий. При наглім попсованю жолудка або при якомусь наглому зворушеню дістає хорий параз так сильних болів в ямці підгрудній, що кричить мов дітна, стогне, вється, корчиться і місця собі наїти не може. Сей біль заходить нераз і до плечий та крижий, а навіть до рук і ніг.

г) Боляк жолудковий. Через довготревалий катар жолудка, а особливо тоді, коли хорий помимо недуги не панується і не заховує належної діети, витворюються в жолудку, звичайно в тому місці, де жолудок переходить до тонких кишок, більші або менші боляки. В сему місці слизиста оболонка жолудка відпадає, а на верх виступає спідня оболонка жолудкова. Се є так само, як часом коли попектися—злізе на руці шматок наскірка, а на верх виступить обнажена червона шкіра. Очевидно, що такі боляки чи рани в жолудку є дуже болючі: а біль сей дужчає, коли до жолудка впровадимо свіжу їду. Крім сего сі боляки небезпечні ще й тим, що з них пускається часто кров, а то—або лип жилочки крові, або коли напр. боляк надгризе яку більшу кровоносну судину, то може з него вилитися до жолудка стільки крові, що клубками виходить з рота, а за якийсь час показується також у відхолах хорого. Очевидно, що такі кровотічи є дуже небезпечні, а нераз навіть смертельні. Усі до тепер описані недуги жолудка можуть виступати або поодинокю, або можуть лучитися одна

з другою, або переходити одна за другою так, що одна людина може хоріти рівночасно на всі згадані недуги нараз.

д) **Рак жолудка**—є зовсім самостійною слабкістю; вона не вивязується з попередніх слабостей, та не має з ними ніякої звязи. Як взагалі рак на других частях тіла і ріжних знарядях, так і рак жолудка має свою причину в спеціальних бактеріях, яких природу лікарі єще не вияснили. Початкові признаки рака можуть бути такі самі, як попередніх недуг, через що рака жолудка на початку звичайно тяжко розпізнати. Згодом виступають признаки чисто ракові, по яким досвідчений лікар може недугу вже пізнати. Перш усего в недужого є сильний постійний біль в ямці, що під натиском більшає, а рівночасно можна там часом вичути якийсь опір, мовби яєсь твердше тіло величиною ліскового або волового оріха; недужий терпить майже на всі долегливості хронічного катару жолудка; найважнішим признаком одначе є часте блюванє чорною спеченою кривю, а така сама рудо-чорна кров показується також в випорожненнях хорого; шкіра в хорого забарвлена глинясто-жовтою краскю. Недуги жолудкові називає наш нарід загальною назвою “поруха”. Люд представляє собі, що головною причиною сеї “порухи” є надсадитися при праці. А що всі хлібороби тяжко працюють, тож не дивниця, що нарід називає кожду таку недугу, коли болить під грудьми “порухою”, та не дивота теж, що сю “поруху” можна так часто межі сільським народом стрінути. Певне, що можна порушитися, двигаючи мішки, бальки, цебрики, коновки, або інші тяжкі предмети, після чого болить під грудьми. Найбільша часть сих підгрудних недуг походить одначе з невідповідного живленя і з перестуди, що в нашого сільського народу найчастіше буває. Коли прийде яка нагла робота, то

наш селянин не дбає за їжу. Він встає досвіта, йде в поле чи до ліса, працює там тяжко цілий день, вкусить в полудне дещо хліба з сілю і чісником, на се напється води з рова або баюри, а вечером дома напхає в себе горячої печеної бульби, та зараз лягає спати. А скільки то знов разів сельські люди у празник, чи на хрестинах, чи на весілю, або у свята — ріжного рода страви і напитки пакують до свого бідного жолудка! Або знов одяг, як часто буває він у селян непристосованим до пори року, праці і місця. Легкий одяг до тяжкої праці в зимі, тяжкий одяг святопний в духоті і тісноті у церкві і гостях! В хаті буде сидіти в кожусі, а знов на мороз виходить найчастійше просто таки з печи—в одній сорочці і босо! Се є головні причини сих так частих у нашого сільського люду жолудкових недугах. Як-би наш нарід научився на все сказане тут звертати пильну увагу, то сеі “порухи” було-би по селах щораз менше.

Жолудок належить накладати правильно три рази денно, то є рано, в полудне і вечером. Страви можуть бути—і пісні, і з набілом, і без мяса; але вони мають бути теплі, добре приладжені; не треба їх накладати аж “по саму дірку”, лише стільки нараз їсти, щоби ще чути малий голод. Тоді жолудок легко упорається з їдою, буде ще місце на нову їду і жолудок не буде розпихатися і розширяться. Так само і одягу належить приміняти не тільки до пори року, але часто навіть до пори дня. Головно повинні ми уважати, щоби ніколи не обстуджувати ні живота ні ніг. В хаті треба роздягатися і знимати тяжку шапку,—а йти на мороз завсе одягненому. Всі ті приписи треба пильно виконувати, коли хочемо устерегтися від жолудкових недуг. Жолудкові недуги лічимо відповідною дієтою то є їсти лиш такі страви і пити лише такі напитки, що їх хорий жолудок зносить, та аптичними ліками по приписам лікаря.

Дієта при жолудкових недугах повинна бути ось така: рано чай з теплим молоком, а до него біла булка в полудне росіл з волового або курячого мяса засипаний дрібними крупками, а на вечерю ячмінний переціджений клей (розмазня), можна з булкою. Пити переварену і вистуджену воду, або чистий чай, або содову воду. Таку дієту треба заховувати довший час без зміни, а як хорому стане вже легше, а він дістане кращий апетит, то з дозволу лікаря хорому можна буде їсти вже й легку кашу, м'яккі яйця, теляче мясо, мозки, печені або варені яблука, але в рівних кількогадинних відступах.

Щодо аптичних ліків, то належалоби хоть раз порадитись доброго і совісного лікаря, бо розпізнати сі жолудкові недуги може лише лікар, що по різнородним признакам—у кожного майже хорого иншим—стане їх в властивий спосіб лічити. Звичайно лічать жолудкові недуги Карльсбадскою (Карловарскою) волюю або Карльсбадским порошком. Зовсім инакше лічать жолудковий рак. До тепер говорили звичайно, що на рака нема ліку, а таких хорих навіть мало що лічили. Але в новітніх часах стали успішно лічити жолудковий рак операцією, дуже успішно, коли розпізнали його вчасно. На початку хвороби, як він займає ще мало місця, його можна цілковито вирізати, а здорові стіни жолудка зшити так, що по певнім часі хорий може зовсім поздоровіти. Для того людям, у котрих ствердили лікарі рака в жолудку, повинні—за їх згодою на операцію—конечно сій операції піддатися.

40. ЗАГНІТИЦЯ

Є се слабість пальців рук або ніг близко нігтів. Вона починається тим, що наперед на якомусь пальці зачервоніє шкіра, потім се місце починає боліти, розгорюється, в ньому чути докладно удари живчика. Палець болить чим раз сильніше, напухає, опу-

хлина посувається в гору, біль переходить з пальця до руки, до раменн, починають щеміти жили під пахою. По 6—8 днях сего терпіння показується на місці первісного болю вершок, що пізніше біліє, вкінці лускає і з него випливає густа жовта зоя. Звичайно потім біль устає, опухлина зменшається, а хорий палець може за тиждень повернути до свого первісного стану.—Одначе частійше буває так, що на пальці, або на руці твориться кілька отворів, та хоч з них вийде дещо зої, то таки біль і опухлина тривають даліше, з отворів тих слизять без перерви зоя, і аж десь по кількох тижнях покажеться в якомусь отворі біле тверде тіло. Відважні хорі хвтають сго пальцями і вигягають з хорого місця довшу або коротну кісточку. Аж тоді напинає загноїтиця гоїтися,—хоч часто буває, що палець в сім місці стратив вже свою силу, рухливість, і позістає або на все зігнути, або прямим. Загноїтиця приходить: коли в палець вдаритися, або здерти коло нігтя задирку, або уколотися голкою чи шпилькою. Загноїтиця є се запалене підскірної тканини коло нігтя, а zarazом і запалене окістної, то є скірочки окружуючої кість. Нашим старанем при кожнім запаленю повинно бути, щоби запалену то є хору часть тіла заховувати в безусловнім спокою. Так отже і тут зараз в початках слабости треба залишити всяке напружене руки, а тим більше роботу хорою рукою. Хору руку належить держати на хустці, щоби ціле передрамя і рука спочивали на ній. Коли так держати руку день і ніч, то біль її значно зменшиться. Добрим домашнім средством є прикладати квасну воду (воду Бурова), яку мають в кожній аптеці. Треба її прикладати на болучі місця за помічю полотняних платків або вати. Колиж в якомусь місці починає творитися верх, то треба безумовно звернутися до лікаря і в сім місці дати розтяти, бо лиш таким способом можна запобіг-

ти запаленню окістної та ушкодженню кости. Біль при розтинанню можна зменшити коли попередно запуститься на хорому місці кокаїною. Хорі повинні на ту операцію рішитися, щоби пізнійше не окалічити.

41. ЗАДУХА (Ядуха, Дихавиця, Астма)

Слабість ся буває по більшій часті у старих людей; вона обявляється тим, що хорий чує постійно тяжкість в груди, не може ані глибоко вдихнути, ані достаточо видихати, через се дихає він коротко, тяжко, голосно, а для легшого диханя опирається часто на руки; груди в хорого звичайно висохлі, ребра вистають на верх, грудні мязні при диханю сторчать, лице синяве, часто набреніле, а ноги коло кісток звичайно опухлі. Причина сеї недуги лежить в тім, що такий хорий переходив уже в своїм житю часті нежити легких, причім тоненькі рурочки легких були нераз позатикані густою мокротою (флегмою). Хорий силувався сю мокроту викашляти, кашлем напружав свої легкі й грудь, через се комірочки легких ослабилися, втратили свою пружистість, розширилися, роздулися, а тим самим розширилися і роздулися цілі легкі, що в такого хорого займають в клітці грудній о много більше місця як у здорового чоловіка. Длятого ся недуга зветься "розширене легких". Другою причиною задухи є хоре серце. Недуги серця описані в иншім розділі. Тут належить лиш сказати, що недуги серця змінюють обіг крови в тілі людини і через те дістає хорий таку саму задуху як при розширенню легких. Третя причина задухи єсть нерви. Буває часто у нервових людей, особливо ж у жінок, що терплять на недуги матерниці, що вони від часу до часу дістають напади запертя віддиху. Таке заперте віддиху називається "астма". Иншою причиною задухи чи астми у малих дітей єсть заткане носа, чи то через хронічний катар носовий, чи через нарости в носі. Такі діти дістають

часто напади запертя воздуха подібно як старі дихавичні люди. Задуха виступає або тревало, або нападами. Напади такі приходять звичайно в ночі, а то тому, що в ночі звичайно позапирані вікна й двері, що в одній кімнаті спить і дихає звичайно більше людей, через що воздух такої кімнати стає для хворого тяжкий. Тож такий хорий будиться нагло в ночі, починає дунгтися, харчіти, хватаєся за груди, за ніс, отвирає широко рот і біжить живо до вікна, щоб його живо отворити, та—хоть зима—нахлипати ся свіжого воздуха, аж тоді легчає напад. При ліченю задухи треба старатися перш усього запобігти причинам недуги. Хорий повинен висторігатися всякої перестуди, то є повинен отягатися відповідно до пори року і пори дня, в часі сильного вітру не виходити з дому, не перебувати в порохі, при огні, не іхати против вітру, не курити тютюну, не загріватися в часі ходу й роботи, свою кімнату що найменше три рази денно перевітрювати, особливо перед нічю, а в літі повинен він більшу часть дня проводити на вольнім воздухі. Нервово хорі жінки повинні вилічити свої жіночі недуги і вистерігатися всяких зворушень: хорих же на затканє носа дітий треба наперед лічити у носового лікаря. В часі астматичного нападу треба хорому розіпняти всю одіж на груди і животі, щоби він міг віддихати свобідно; потім треба грудь хорого натирати аж до червоности холодною водою і приложити до груди гірчичника, або обставити хорого на груди і плечах сухими баньками. Таких баньок можна поставити дитині 10—20, а дорослому чоловікови 40 і більше. Все те можна хорому робити на власну руку, заки ще прийде лікар, якого належить завізвати до дальшого ліченя. Хорі на задуху люди повинні віддихати все легким воздухом. Найбільше легкий воздух находиться в горах. Отже астматичний хорий повинен перебувати більшу

часть року на гірськiм воздуху. Зимом, коли майно хорого на се позволяе, належить його вислати на осiннi i зимовi мiсяцi над море до полудневих краiв, бо клiмат там є дуже лагiдний, а воздух легкий i свiжий.

42. ЗАВОРОТ ГОЛОВИ

Заворот голови не є властиво самостiйною недугою, лиш приходить як ознака при рiзних инших недугах. А що заворот голови для хорих дуже докучливий, тож много хорих засягає поради лікарскоi в сiй недузi. Голова чоловiка може крутитися передовсiм в недугах мозкових, а сi недуги є звичайно так тяжкi, що нiхто не повинен обходитися тут без поради лікарскоi. Дальше терплять на заворот голови тi люди, що хорують на уха: чи то на запалене уший, чи на катар носовий i ушний, або в кого лопнув тарабанчик. Терплять на заворот голови також люди малокровнi, слабосилi, або такi, що через якусь недугу утратили кров. Особливо буває се у жiнок, що втратили кров при родах або пороненнях, або у молодих дiвчат хорих на блiдницю. Як недостача крови в мозку викликає заворот голови, так само переповнене мозку крiвю є причиною заворотiв голови. Буває се в людей присадкуватих, повних i червоних на лицi, особливо ж у таких, що багато сидять або у таких, що часто випивають. Загально вiдомо, що у п'яних людей так сильно завертається голова, що вони не можуть просто йти—анi навiть просто сидiти, та падають на землю. Вкiнцi викликають заворот голови недуги жолудковi, особливо ж нагле поцсоване жолудка, котре в людському вiруванню називають "врокамн", а також протяглий катар жолудка. Дуже рiдко буває, щоби впрочiм здоровий чоловiк, то є такий, що не терпить на жадну висче названу недугу, терпiв на заворот голови. З того виходить, що в кождiм случаю завороту голови треба

удатися до досвідченого лікаря, бо лише він може зглибити властиву причину завороту голови і примістити відповідні ліки.

43. ЗАПАЛЕНЄ

Дуже часто можна почути як говорять про “запалене” як про якусь недугу горячкову, але близьких прикметів сеї слабости не подають. Для виявлення належить знати: кожний знаряд людського тіла може запалитися: тож знаряди внутрішні, як—мозок, легкі, серце, жолудок, кишки, міхур, нирки, та поверхні, як—кости, мязні, шкіра і нігті можуть дістати запаленє. Запаленє кожного знаряду обявляється в сеї спосіб, що наперед припливає до такого місця більше крові, через що знаряд грубіє, пухне, починає боліти, а температури в ньому підноситься. Звичайно таке горячкове напруженє триває до 8 днів, почім горячка опадає, а занятий запаленєм знаряд починає боліти, а температура в ньому підноситься. Або знова в запаленім знаряді витворюється зоя (ропа), а горячка, біль і стан запальний протягаються, тоді так довго, поки зоя не видістанеться на верх. Запаленя кожного знаряду є описані при назві кожного знаряду.

44. ЗАПІР (Обструкція)

Кожний чоловік повинен звичайно випорожнюватися раз на день. Є однак люди що правильно випорожнюються два рази на день, інші знов раз на два дні, на три або на чотири дні, і то їм не шкодить нічого. Но буває часом, що чоловік, котрий правильно випорожнявся раз на день, з якоїсь причини дістане задержання випорожнень. Ся недуга називається “запір”, або “обструкція”. Запір може бути або наглий, або протяглий (хронічний).—Буває, що хтось після спожитя якихсь тяжких страв не дістане звичайного випорожнення, лише воно в нього задержиться, а хорий дізнає тимчасом тиснення в животі,

пертя, гуркотаня, відбиваня, а навіть часом приходять вони і горячка. Найкращим на се средством є взяти на перечищене. Домашні перечищаючі средства: є олій рициновий, листки сенесові, чай французський, порошок румбарбаровий і гірка сіль,—а для дітей крім сего ще дітинячий медок або таблетки Пургена. Скільки котрого з тих ліків ужити, то скаже кождий алтикар. Єсли по ужитю одного з тих ліків не наступило за 2—3 годині випорожнене, то можна спробувати друге,—а коли і то не pomoже, треба хорому зробити левативу, то є через відходову кишку вляти в него одну або півтора літри теплої води, щоби водою роспустити затвердлі кусники калу і випровадити їх тим способом з кишок. Дорослим робиться левативу апаратом Геґара. Є то бляшана літрова коновочка і гумова кишка з кістяним насадом, котрими вода спливає з коновочки до кишок. Для малих дітей відповіднішими є гумові бальоники в формі малої грушки, в них натягається воду і вприскується в кишочку дитини. Коли сі способи навіть по повторенях не помогли, а хорий дізнає чим раз більших болів і різаня в животі, треба удались до лікаря, бо причиною запору може бути скручене або затиснене кишки (Мізерере”), а тоді лише лікарі можуть помогти.

Протяглий або хронічний запір буває дуже часто у людей, що много сидять або стоять, та мало мають руху. У сих людей рух кишок ослабляється, а вони, хоч впрочім здорові, мусять що кілька днів брати щось на перечищене. Але бувають люди, що хоть уживають досить руху і перебувають навіть часто на свіжім воздусі, то вже з природи випорожнюються вони раз на кілька днів. Таким людям не порадо булоби давати средства прочищаючі, бо вони потім так привиклиби до них, що й найсильніше средство не моглоби їх зрушити. Тут може помогти

лише їда легких страв (овочів, ярини, компотів, ріжнородніх каш) а при тому щоденне масоване живота.

Протяглий запір у малих дітей—лучається досить часто, а коли його занедбати, то він може скінчитись чахоткою, а навіть смертю дітини. Найчастіше причиною сеї недуги є штучне кормлене дітини. Коли мати чи то з причини слабости, чи з якої другої причини не може сама кормити дітини, то звичайно наші люди не дуже журяться сим. Купують “пишку”, в сю пишку наливають молока від корови, часом теплого, часом зимного, а часом горячого, як удасться,—і пакують дітині сю пишку до усточок, та тішаться, коли вона цілу таку флящину нараз вицідить. Але дітина повинна діставати лише розпущене водою коровяче молоко з дрібкою цукру. Тож дітина, не могучи сего тяжкого корму стравити, дістає зразу воніти, а пізнійше жолудок не здужає вже викинути сего тягару з себе,—корм той переходить до кишок,—кишки також не здужають його дальше посувати, напинаються, надуваються, гуркочуть і ледве раз на день з тяжкою бідою викине дитина з себе кал. При матернім кормі одначе відбувається в дітини випорожнене 2—3 рази денно. Подібний запір буває також у дітей вчасно уроджених, а се тому, що кишочки їх вже від роду слабі. Родителі подають тоді дітині ріжні перечищаючі средства. Перечищаючі средства справляють вправді дітині випорожнене, але через часте подаванє їх ослаблюються у дітини жолудок і кишочки ще більше, животик опухає і здувається, дітина раз враз стогне і пищить, напинається, дихає тяжко, упріває, а в середині має горячку. Коли запір триває дальше радять собі родителі левативами або бальониками. Но і до сего дітина привикне, аж доперва тоді в безрадности своїй родителі шукають помочі в лікаря. Розумне ліченє забору у дітей є таке: дітина повинна ссати чи то груди, чи

пипку правильно що дві години в день, а що три або чотири в ночі. До пипки треба вливати лише пів флящини коровячого молока і то не чистого а розпущеного перевареною водою. Мішати треба для одномісячної дитини одну часть молока з двома частями води, для двомісячної дитини мішати по половині, а для тримісячної до двох частий молока додавати одну часть води. Крім сего можна дітям від трех місяців подавати ще чистий воловий або телячий росіл, переціджений ячмінний або вівсяний крупник і легкий чай. Тепер ходить о те, щоби роздуті, ослаблені і знеможені кипки поправити, то є вчинити їх живими і пружистими. В сему випадкови є дуже шкідливо подавати недужій дитині перечищаючі ліки та левативи, бо сього лічення можна вживати лише в наглих випадках і на початках недуги, отже найпрактичніше масовати животик дитини, та дати їй скріпляючі купелі. Масованє робиться в той спосіб, що мати кладе дитину перед собою на столі і мастить оливою звичайною або кмінковою животик дитини правою рукою від гори до долини кругом. Се мащенє а притім легке потисканє і угнітанє повинно тревати 3—4 мінути і повторятися кілька разів на добу. Скріпляючі купелі роблять з вивару пшенишного грису, напару триня (цвіту з сіна), вивару свіжих соснових шицьок, або з куль зелізных (котрі дістанєся в кожій аптиці, одна куля на одну дитинячу купіль). Купати треба два рази денно, а після купелі масувати. Не треба сим зражатися, що отсе не зараз поможе. Тут треб терпеливо і витривало виконувати те все кілька тижнів, а тоді вислід буде певний і тревалий.

45. ЗАЯЧА ГУБА

Заяча губа—се є вроджене каліцтво. У звичайної дитини є обі губи гладкі, рівні і творять отвір устний, що при диханю замикається, при плачу отвира-

ється, а при ссаню видувається і щільно притуляється до материнної груди. Часом однак уродиться дитина, у котрої верхня губа не є одностайна, лиш виглядає якби розрізана поперек. Сей розріз не буває в середині губ, лише троха на боці, або з правої, або з лівої сторони, або рівночасно з обох. Коли розрізи є по обох сторонах губи, то губа є зовсім подібна до губи заяця. і звідси взялася назва сего явища. Но буває і так, що розрізи сі захвачують і тверде то є кістяне піднебіне, тоді воно буває як би на двоє перерізане а ся щільна йде часом аж до піднебіня м'якого, а навіть і до язичка, що в сім разі буває також перерізаний на двоє. Коли се каліцтво займає лише одну губу, чи то з одної сторони, чи з обох, то не є воно для дитини так великим нещастем. Вправді виглядає гидко і дитина має з початку при ссаню деякі труднощі, одначе з часом може дитина навчитися ссати і їсти. Колиж розрізи йдуть через кість піднебінну, тоді дитина в жаден спосіб не може ссати, а коли її кормити ложочкою, то і тоді не можна її нагодувати, бо все молоко вертає носиком назад. Такі діти є дуже нещасливі і звичайно не живуть довго, бо не можуть прийняти достаточного корму, умирають з голоду. Щоби отже направити те, що природа занедбала, видумали лікарі операцію заячої губи. Коли розрізи йдуть лише через саму губу, то операція ся не є тяжка. Розрізану губу можна зшити так гарно, що нераз те каліцтво і пізнати не дасться. Значно тяжчою є ся операція при розрізах кости, бо треба її робити в середині дитинячого рота, що і так само собою є дуже малий і неприступний; тимто ся операція часто не удається—і дитина тоді мусять гинути. В кождім разі що до заячої губи належить удатися до лікаря, а коли він порадить операцію, то треба рішитись на неї безусловно. Чи операція має відбутись вже в перших тижнях життя дитини,

чи пізнійше, се залежить від того, чи дітина зможе ще потрохи ссати, або чи можна її бодай молоком заливати. Спішити з операцією треба лише у такої дітини, якій грозить смерть з виголодження.

46. ЗГАГА

Недуга ся обявляється печенем в горлі і в цілій їжниці с. є проводі від горла до жолудка. Дятого говориться: “мене згага пече”, але не: “я маю згагу”. Причина сего печеня лежить в катарі горла і їжниці. Воно буває часто получене з катаром жолудка. Однако часто виступає ся слабість також самостійно. Се буває в людей, що своє горло і їжницю в який небудь спосіб дразнять: що часто уживають сильних спиртних напиків, що курять сильні папіроси, ідять страви надмірно горячі, острі, сильно солєні, перчені, папричені, заправлені сильними корінями і оцтом, або що надмірно заживають табаку. Щоби згагу вилічити, треба усунути ті причини, що її викликають.—а для хвилевої помочи порадно є уживати звичайну содову воду, котру треба пити так по іді, як навіть серед ідження,—або купити в аптеці порошок “соди” і пити єго з водою кілька разів денно, або заживати досить смачні “пастильки содові”.

47. ЗЛИВАНЄ ГОЛОВИ

Дуже часто чуємо як говорять, що якісь дітині “зливається” голова. Се зливане голови було вже описане депо в відділах про “випаданє волося”, “виприск” і “жовни”, а що воно може також як самостійна недуга виступати, то належить описати її ще осібно. Недуга ся буває найбільше у дітей кількамісячних, або 1—3 річних. На голові межі волосками починає шкіра мокріти, а на поверхні мокрої шкіри виділяється водниста липка теча, що зліплює волоски до купи, а присихаючи творить жовту за-

струплену поволоку, якби жовтий чепець на голові дитини. Забобонні матері говорять, що сего струпа не вільно гоїти, бо слабість може кинутися на мозок. Через сей забобон струпи покривають голову дитини цілими тижнями й місяцями, а бідна дитина терпить, плаче, непокоїться і здирає поодинокі ступи аж до крові. Нехай отже родичі знають, що зливане голови є недугою скірною чисто місцевою, яка не має жадної звязи з мозком, отже належить її лічити так, як інші недуги—і то як найскорше, щоби дитина не мучилася. Лічене складається з двох частий: наперед треба усунути струпи, а опісля лічити зболілу шкіру. Струпи можна усунути яким небудь товстим олієм, чи то оливою, чи олієм льняним, чи рибячим траном. Треба тільки на ніч еім олієм добре голову намастити, а з верха приложити на ніч вовняний платок намочений в тім самім олію. Скоро струп на другий день відпаде, зачати лічити хору шкіру голови. До того служать різні масти, що їх лікарі приміняють відповідно до якости і напруження недуги. Колиж кому далеко до лікаря, то раджу ужити масть борву або цинкову: її треба на льняний платок грубо намастити і приложити на цілу добу; притім треба стерегтися, щоби голову через цілий час лічення ані не замачувати ані не змивати, хиба тільки чистою оливою. Як ті ліки не допоможуть, то можна пробувати лічене діяхелевою мастю, так як се було описане у відділі про “випаданє волося”, а як і се не поможе, то конечно удатися до лікаря.

48. ЗНІТ

З лікарського становища зніт не є самостійною недугою. Але що нарід дуже часто називає сю слабість, длятого хочу тут пояснити звідки ся назва взялася і що під нею нарід розуміє. “Знітитися” значить: марніти, нидіти, кулитися. Тож “зніт” “зніти-

не" означало би таку слабість, при котрій чоловік сохне, марніє, ничтожіє. І справді уживає наш нарід сю назву для означення деяких недуг діточих, що починаються такими признаками. Важнійші слабости діточі, які простий нарід іменує назвою "зніт" ось які: Найчастійшою недугою є нежит жолудковий і кишковий. Як в відділах про ті недуги вияснено, приходять они з невідповідного живлення дітини. Як они задавяться, то дітина справді чим раз більше марніє і сохне. Сільські люди в краю кажуть, що дітина є хора на "зніт", тож не треба засягати поради лікарської, лише вдатися до баби-знахорки, що своєю промовою або вимащенням pomoже дітині. Тим часом недуга росте, дітина мало-що ість, іди не травить, марніє пораз більше, не плаче лише пищить, і поволи гине. Друга така недуга є катар грудний. Невосвічені матері дуже мало уважають на своїх дітей. В хаті дітина може застудитися дуже легко, а коли застудиться і начне капляти, то рідко коли буває, щоби сей кашель покинув її,—противно через дальше остуджуване розвивається довготревалий нежит легких, від якого дітина марніє, сохне і умирає. І сю недугу звуть сільські люди "знітом", та возять хору дітину по бабах. Третя недуга є англійська слабість. В сій недузі діти бувають нуждені, бліді, худі, ідять мало, дихають живо, стогнуть безперестанно. Се для напного простого народу також добрий матеріял на "зніт". Вкінці знаємо, що після ріжних тяжких—запальних чи висипкових недуг позістає у дітей худість, винищенє. Чимало родичів не хочуть розуміти, що така дитина потребує доброго плеканя, живлення і старанної опіки, лише охрещують такий стан назвою "зніт" і кажуть: "як Бог дасть так буде"! Дбайливі і розсудні родичі повинні в кождім случаю такого "зніту" поради лікаря, щоби переконатися, яка є причина його, та як її вилічити.

49. ЗУБИ

Наш нарід в краю робить з зубами дуже короткий рахунок: як зуб болить, то чоловік йде до міста до цидулика, а як за далеко, то в селі до коваля— і каже болючий зуб впрвати. Колиж часом такий цидулик або коваль через ошибку вирве вмiсто болючого зуба—здоровий, то й тоді не дуже журяться, бо—мовляв—в роті ще досить зубів лишилося! Треба знати одначе, що зуби є дуже важними знарядями людського тіла: вони мелють страви, а коли їх потратимо, то наша пожива не буде добре приготовлена для травлення, та не прийде нам на користь; зі злого травлення вивязуються всякого рода недуги. Через те в сім відділі пояснимо все, що дотичиться плекання і недуг зубів. Говорять люди, що зуби псується від їдення солодких річий. Се неправда; бо селяне, що майже ніколи не їдять солодщів, терплять біль зубів, та часто їх ьривають. Причина болу і псовання зубів лежить часто в невідповідному плеканю і удержуваню зубів. І так, коли хто гризе зубами оріхи, або розгризає інші тверді річи, то зуби напружуються і слабнуть; з сего витворюється запаленє корінів зубних. Коли хто їсть страви за горячі, або за зимні, то чинить те саме як би свої пальці встромив в кипяток, або в сніг, через те повстає в зубах рід опареня, чи там одмороженя.—Коли після їди не полочуть рота, і спожиті страви гніють межі зубами, то так само, якби хтось довший час перебував у вогкій, душній, безвоздушній комнаті. Накінець псуються зуби у таких людей, що—або з природи, або після тяжких недуг—є бліді, немічні та слабосильні. Слабість зуба починається звичайно тим, що в якомусь місці зуба витвориться дірка. Та дірка ширшає і глибшає; коли ж в неї заїде яка страва, або коли її дiткнутися язиком, або навіть без

близьке званої причини—зуб починає боліти, рвати і лупати так, що хора людина нераз і світа не бачить: голова в нього завертається, нема йому ні сну, ні їди, ні відпочинку. Звичайно в краю звертаються в такому стані до цирулика і кажуть зуб виривати. Таке поступоване є дуже нерозважне, бо якби так що року вирвати по два-три зуби, то невдовзі нічого би нам в роті не лишилося; а зуби се дуже важна і дорога річ! Розсудні люди поступають з зубами так: коли в якому зубі покажеться дірка, та він починає вже поболовати, то вони не ждуть аж ся дірка розшириться або аж зуб начне крипитися, лише зараз на початку болю удаються до зубного лікаря (дентиста—зубаря), щоби він хорого зуба заморив. Для замореня лікар вкладає в дірку зуба отрую. Ся отруя нищить нерв зубний і почавши від слідуячого дня по затроєню хорий вже не чує більше болю в тім зубі. А що помимо замореня дірка зубна буде побільшатися, та хорий зуб в часі їди викрупується, а в дірку стануть набиватися останки страв і будуть там гнити, та через те можуть заражуватися другі зуби, то ввиду сего кождий, кому лікар заморив зуб, має за кілька днів еще раз до лікаря звернутися, щоби він заморений зуб запльомбовав. Пльомбоване зуба відбувається в той спосіб, що лікар наперед очищує дірку зі всеї нечистоти, що є в ній, вишкрабує струпи і кість в тій дірці і вкладає в дірку чи порцелянову, чи срібну, чи навіть золоту масу, що зразу є м'ягка як тісто, але вскорі твердне. Таким способом зуб стає назад таким самим цілковитим, здоровим, до їдженя і до кусаня спосібним, як був давно перед своєю слабостю. Як би всі люди так поступали з зубами, то не булоби так багато хорих на зуби, та не тратили би люди зубів вже в молодім віці. Є ще одна причина нищія і випаданя зубів, а саме камінь зубний. Люди, що не держать чисто свого рота, що

не полочуть зубів після кожної їди, або такі, що мають в роті попсовані зуби, дістають звичайно на передних зубах, помежи зубами та яснами, жовті, грубші або тонші осади, що втискаються глибоко під ясна, та що не є нічим иншим, як тільки останками вапна і солий, що чоловік зі стравами споживає. Ті осади називаються зубним каменем: вони гідять зуби, а у курців прибирають барву темну, а навіть чорну; доскулюють вони найбільше тим, що ясна через них напухають, червоніють, запалюються і справляють хорому постійний біль; вони є також причиною неприємної вони з рота. Як сей камінь осадився давніше, то він може врізатися так глибоко межи зуби та ясна, що зуби тратять свою сильну основу. починають хитатися, аж вкінци повипадають. Отже єдиною розумною радою на се усунути як найскорше зубний камінь з зубів. Камінь сей держиться зубів дуже сильно, тож не так то легко його з зубів здерти. Лікарі-дентисти мають до сего осібні долотця, якими вони сі осади здирають і зуби очищують. Тому всі, що мають на зубах камінні осади, повинні удаватись скоро до дентиста не тільки, щоби зуби очистити, але й випшукати причину, чому сі осади утворилися і запобігнути дальшому твореню каменя.— **Приписи пленаня зубів.** В газетах і календарях можна подибати дуже багато анонсів про різні каплі від болю зубів, та воли і порошки для охорони зубів. Всі такі газетні ліки в случаях слабости зубів непомічні, а при здорових зубах непотрібні. Головне правило для довгого удержаня зубів в доброму стані: не напружати зубів кусанем твердих річий, не їсти надмірно горячих і надмірно студених страв, а передовсім зуби після кожного їдженя літною родою випелокати. Також рано при митю треба рот і зуби виполокати і витерти пальцем, а се для того, що через ніч осіла на зубах різна не-

чистота, що потім може причинитися до псованя зубів. Позаяк від самої теплої води осад на зубах не так легко пускає, подам тут припис на два роди порошку до зубів: 1) *Cretae praeparatae* 40.0, *Pulv. saron* 5.0, *Ol. menth. pp. gutt IV.*—2) *Magnes. carbon.* 5.0, *Cretae praeparat.* 25.0, *Natri salicyl* 10.0, *Ol. menth. pp. gutt II.* В такому порошку треба рано при митю замочити палець і ним добре зуби витерти,—а потім виполокати теплою водою. Дехто вживає до витираня зубів малих щіточок. Отсі щіточки не можуть бути тверді, щоби не калічити яснів та не здирали емалії зубної. Само собою розуміється, що з найменшою дірочкою в якому зубі, або при заприміченю хотьби незначного болю в якому місці зуба, треба скоро удатися до дентиста,—тоді з певністю видержать наші зуби до глибокої старости. Вкінці ще кілька слів про штучні зуби та про вставляване зубів. Відколи лікарі виказали, що брак зубів спричинює велику шкоду у відживлюванню чоловіка та й в його загальному здоровлю, зачали дентисти придумовати над способами вставляти штучні зуби на місце випавших. З початку вздержувалися люди вставляти штучні зуби—а навіть стидалися показуватися із штучними зубами. Сьогодні сі пересуди минули: ми видимо вже не тільки у мійських людей, але навіть в багатьох селян світячі золоті зуби.

50. ІНФЛЮЕНЦА (Грипа)

Інфлюенца починається звичайно катаром носа, горла, хрипкою, болем голови, горячкою, браком апетиту, словом—признаками, що звичайно не нагояють осторожности. Хорий, як то кажуть “не даєся”, він дальше виконує заводові обовязки, аж вкінці між 4—8 днем таки мусить положитися до постелі, бо горячка і брак апетиту ослабили його так, що він вже дальше на ногах удержатися не може. Бу-

ває навіть таке, що через застуду інфлюєнці дістає хорий кольку в боці, та доперва тоді—коли лікар ствердить запаленє легких—хорий кладеться до ліжка. Інфлюєнца є недугою цілого тіла; нею обняте є ціле тіло, так як н. пр. у тифі. Одначе можна запримітити, що деякі знаряди є заняті більше, а деякі менше, так що майже ні один случай не є до другого подібний, а признаки інфлюєнці є так ріжнородні, що навіть лікарі не легко її розпізнають. Три головні форми інфлюєнці належить зятямити: Перша форма є слабість проводу віддихового, де головно виступає катар носа, горла, хрипка, кашель, біль грудий, колька, а вкінці і запаленє легких. Друга форма є слабість проводу кормового: тоді опухають міддали, болить коли ковтати, язик є білий, цілковито нема апетиту, бувають воніти, болить в ямці підгрудній, є запір відходів. Третя форма займає область нервів.—Її знаменує перш усього біль голови, біль плечів, крижів, рук, ніг і ослабленє цілого тіла, а притім поченє скіри. Сі три форми можуть бути ще й до того з собою помішані. Інфлюєнца захоплює зарівно здорових, як також і хоровитих людей. У здорових треває вона звичайно 8—10 днів. Коли ж вона виступить у чоловіка, що був вже хорий на якусь иншу слабість, то інфлюєнца розбуджує давно слабість, так що хорий впадає дуже часто в стан небезпечний. Дятого не повинні ми інфлюєнцу легковажити; коли ж вона в якій окресности панує епідемічно, то повинні ми при найменшій недиспозиції або катаральній горячці положитися до ліжка, і так довго лежати, аж всі небезпечні признаки минуть. Не треба занадто тепло накриватися, щоби непотрібно не пріти, а перш за все треба вичистити жолудок,— а підчас цілої недуги заховувати остру діету, по більшій части їсти страви плинні. Од ломоти рук, ніг, крижий помагає натиратися оковитою (спир-

том). А в случаю високої горячки і грізних признаків треба завізувати лікаря.

51. ІСПАНСКА НЕДУГА

Сю недугу пізнали ми доперва в літі 1918 року. Чи справді се зовсім нова недуга, що виродилася через світову війну, чи є се інфлюенца з новими, до тепер незаними признаками,—сего лікарі ще не рішили. Недуга ся 1918 р. на весну появилася з першу в Еспанії, а літом і осінню розширилася вона на середню і східну Европу та Америку так сильно, що епідемія захватила мало що не ціле населенє. Перехід хвороби був дуже тяжкий з частими случаями Епідемія “ґрипи” захвачувала сильніше переважно молодих здорових людей від 15—30 літ; старші і хоровиті люди майже не западали на неї, або тільки у легкій формі. Іспанска недуга починається звичайно нагло дроццями, або довшим морозом тіла,—почім скоро виступає горячка, що від разу досягає 39—40 степенів Цельсія. Притім скаржиться хорий на сильні болі голови, крижий, рук і ніг і нагле ослабленє тіла, так що хотячи нехотячи кладуться хорі звичайно зараз до ліжка. Вже в ліжку хорого часто пече в горлі і динниці, в нього зявляється сухий, болючий кашель, він часто уприває. Горячка і такий тяжкий стан триває звичайно 2—5 днів, потім 3—4 дні триває ще значне ослабленє тіла, спричинене сильною горячкою, а по 8—10 днях хорий встає до своєї роботи. Буває одначе й лекша форма ґрипи, що триває лише 2—3 дни, а горячка не досягає більше як 38 степенів. Очевидно, що виздоровленє наступає тут скорше. Власне такі лекші форми трапляються у старших людей. Якби не помотаня зі сторони горла і легких, то ґрипа не була би так дуже страшною недугою, але власне сі помотаня забирають найбільше жертв. Найчастійшим помотанем іспанської недуги є запаленє легких. Оно прилучуєся

до грипи нераз вже другого і третього дня. Стверджено, що признаки того запалення і його перебіг є значно тяжчі, як звичайно. На 100 грипових запалень вмирає аж 30 хорих. Не дивота отже, що хорі того запалення дуже бояться. Другим помотанєм є запаленє олегочної. Оно відзначається також дуже тяжкими признаками, а саме сильною горячкою і дуже сильною колькою. Звичайно кінчиться те запаленє нагромадженєм в легких води або й ропи, які треба через операцію випускати. Третім помотанєм є запаленє горла і гортанки. Стверджено, що оболонна слизиста горла і гортанки вже навіть при звичайній грипі опускає, а при тяжких формах є ся опухіль так сильна, що не допускає навіть віддиху і хорий дістає ангіну. У малих дітей може се бути навіть смертельне. Цілком певного ліку на іспанську недугу єще нема. Лікарі не мали ще часу сю хворобу докладно розслідити. Для того подам тут лиш загальні приписи, які потреба заховати, аби грипа не прибрала тяжких небезпечних помотань. Передовсім повинен хорий положитися до ліжка, положити собі до ніг фляшку наповнену горячою водою, а зате не накриватися ані периною, ані кожухом. Воздух в комнаті повинен бути теплий, але кілька разів денно відсвіжуваний. Жолудок перечистити, а дієта повинна бути легка, переважно плинні страви. При таким поступованю може грипа навіть без лікарської помочи счасливо скінчитися. В случаях сильнійшої горячки можна подавати хорому 2—3 рази денно порошок аспірини; але в тяжчих случаях треба візвати лікаря.

52. ІСХІАС. (Біль нерва кувльового)

Від хребетнього стрижя виходять у кожного чоловіка в околиці лідвиць і крижий нерви лідвично-крижеві, що дальше переходять до стегна, підстегня і ніг. Нерв, що біжить по задній стороні стегна, на-

зивається нервом кульшовим. Отже буває дуже часто, а особливо у старших осіб, що сей нерв чи то через застуду, чи через утиск з боку сусіднього новотвору або боляка—запалюється, подразнюється і там зачинає сильно боліти. Біль починається звичайно в крижах і переходить здовж цілого нерва кульшового, звичано лиш по одній стороні аждо хребта стопи. Біль є або колючий, або рвучий і виступає звичайно в часі ходу, але також і в ночі в постелі. Зразу можуть хорі ще яко тако ходити, пізнійше одначе хід стає для них неможливим, і хорі мусять сидіти або лежати. При ліченю сеі недуги треба передовсім випукаати причину болю. Коли причиною є застуда, то добре поставити на крижах і в околиці лідвиць около 20 сухих баньок, а потім випити 2—3 шклянки горячого липового або бузкового (базникового) чаю, що би упріти. Потім треба ще кілька днів лежати, що би слабій нерв відпочав, а в случаю потреби натирати болочу ногу камфоровим або муравлевим спиртом. Если то не поможе, то видно причина недуги є инакша,—і тоді треба удатися до лікаря. Коли недуга треває довший час, то помічні бувають купелі сольно-сірчані, електризоване і масоване нерва кульшового.

53. КАМІНЄ

В нирках, міхури і в жовчевих проводах можуть находитися більші або менші камінці.

а) Каміне ниркове і міхурове. В нирках витворюється моча, що містить в собі ріжного рода соли, які при невідповідних обставинах виділюються з мочового плину і творять грудочки; отсі грудочки більшають через дальший осідок солий, і так повстають в нирках камінці величини зерна гороху, а навіть часом зерна бобу і більші. Ті камінці спливають з мочою дальше до проводів мочових, а саме до тонких рурочок, що лучать нирки з міхуром мо-

чевим. З причини що сі рурочки є тонкі, камінці-ж ниркові острокінчасті, то буває звичайно, що камінці застрягнуть в проводі мочевім, а се застрягнене справляє хорому старшіні болі, яких майже ніякими внутрішніми средствами не можна втихомирити. Часто буває, що такий камінь остаточно такой дістапеса до міхура мочевого; коли же ні, то нема иншої ради, як такого хорого піддати операції, при котрій треба рукою виняти камінь з проводу мочевого. Хоча такий камінь переплив до міхура, то хорий ще не є вільний від небезпеки. Малі і гладкі камінці перепливають легко до міхура, а потім через цівку мочеву на верх; ми нераз видимо як з нашою мочою виходить пісок або дрібні камінці. Але камінці можуть в міхурі довше задержатися,—а тоді знов в міхурі осідає на них нова поволока солий, камінці тут більшають, часто прибирають поверхню кільчасту, та хорий має з ними новий клопіт коли віддає мочу, бо цівка мочева, особливо в муштин, є так само тонка, як мочеві проводи, тож так само можуть тут мочеві камінці застрягнути і хорому спричинити невиносимі болі. Против тих болів радять лікарі теплі купелі, подають внутрішні успокоюючі средства, однак все те може справити лише переминаючу пільгу, бо коли такий острый камінь в цівці застряг, то лиш через операцію можна його звідтам видістати. Є що правда ще спосіб, щоби ті камінці не застрягали у цівці. Лікарі вкладають через цівку до міхура інструмент, яким можна великі камінці в середині міхура роздаввити, роздробити, а тоді дрібні кусники легко самі вийдуть. Але сю роботу треба звичайно частійше повторяти, бо хто має наклін до камінців міхуревих, у того будуть творитися навіть з тих роздорблених частий нові більші камінці. А знов треба знати, що таке крушене камінців в міхурі не є роботою так дуже легкою, та для хорого звичайно досить болючою.

Длятого найодвітнійшим ліченням камінців ниркових і міхуревих є лічене запобігаюче, щоби такі камінці в людині не творилися. А що камінці творяться звичайно через надмірну kwasоту мочи, треба хорому подавати такі ліки, що ту kwasоту ослабляють або зменшують. Крім ріжнородних аптичних ліків, що їх лікарі приписують хорим против твореня камінців дуже добру службу роблять також ріжні мінеральні води, в яких є спеціальний на ту слабість лік "Lithium". Такі води є: галицка вода з Коростенка (жерела Стефана), угорска вода Сальватор, ческа вода Франценсбадска (з Францових Варів) з жерела Ваталія, французска вода Віпі (Vichy) і т. д. Кожну таку воду треба пити раз або два рази денно, по одній або по дві склянки, чисту або з горячим молоком, але за все після припису ординуючого лікаря і то протягом кількох неділь без перестанку.

б) Каміне жовчеве. Жовч збирається у чоловіка в міхурі жовчевім. З того міхура виходить вона коротким і тоненьким проводом жовчевім до кишки "дванайцятки", і тут мішаєся з кормом, що вийшов з жолудка. В сім міхурі жовчевім можуть творитися камінці. Найчастійше буває се тоді, коли жовчевий провід через катар жолудка або кишок затіснися, тоді то жовч не може свобідно спливати до дванайцятки, задержується в міхурі, густіє, твердне і творить менше або більше тверді камінці жовчеві. Очевидно з печінки прибуває до міхура жовчевого нова жовч, а позаяк она також не може дальше відплисти, то міхур жовчевий розширяється щораз більше, так що нераз можна його навіть через поволоки живота вичути на правій стороні як грубе кишковате тіло. А що камінці жовчеві не можуть перепхатися через вузкі, та єще стіснені проводи жовчеві, то вони задержуються в міхурі жовчевім, та викликають з часом запалене міхура, та запаленне печінки. Ко-

лиж який менший камінь навіть і дістанеться в горішню часть проводу жовчевого, то з причини, що провід сей є місцями звужений, він безперечно застрягне десь в дальшій дорозі і тоді викликає превеликі болі, корчі, тиснення,—словом так тяжкий стан хорого. що сей кидається в болях на всі сторони, кричить, стогне, плаче, а часом впадає навіть в судороги. Буває часто, що камінець по довším застрягнуто таки пробив собі дальшу дорогу і тоді хорому лекне, хоч по якомусь часі другий і третій камінець можуть викликати ту саму біду. Буває одначе і так, що камінець не може з сеї тиснини дальше рупитися,—жовч не може через те до кипок спливати, наступає задержане жовчи в печінці, тоді хорий крім тих корчів дістає ще і жовтяницю. Розуміється само собою, що найрадикальнійшим середником на застряглі камінці жовчеві є операція, то є розтворити живіт, винайти застарглий камінь, та його виняти. Однако найгірша біда в тім, що як сказано висше, стан такий може повторитися, отже треба би ту операцію робити часто,—а на то не кождий хорий хотів би згодитися. Дятого найодповітнішими средствами є тут знов мінеральні води, що запобігають твореню камінчиків жовчевих. Перше місце між тими водами займають води з Карлових Варів (Карлсбад) в Чехах: воду карльбадску треба пити 2 рази денно по чверть літри, добре огріту. Когож стати на більші видатки, сей повинен їхати сам до Карльсбаду на 4—5 неділь, бо вода просто з жерела є о много пожиточніша. З хорим, коли нагло дістане кольку жовчеву належить так поступати: найбільше помічні йому можуть бути теплі купелі і прикладати горячі макухи або горячої каші на околицю печінки, то є на правий бік живота; крім сего належить взяти на перечищене або ложку гіркої соли розпущеної в воді, або шклянку гіркої води.

54. КАРБУНКУЛ І ЧИРАК

Чирак є се запалене в волоснім мішочку, або в лоевих железах, котрих велика скількість находиться в шкірі чоловіка. Він не забирає звичайно великого місця на шкірі, не іде дуже в глибину шкіри, та має звичайно лише один верх, котрим зоя потім виливається на вні.—Карбункул є також запаленем в шкірі, однак він займає від разу більшу скількість железів лоевих, через що величина його є значнійша, бо займає нераз просторонь величини долоні, або й руки дорослого чоловіка. Також і в глибину запускаєєся карбункул більше як чирак. Найважнішою одначе ріжницею карбункула від чирака є то, що в карбункулі витворюєєся кілька або кільканайцять отвориків, котрими пізнійше зоя видобуваєєся на верх. В виду сего можна би карбункул назвати “многочерховим чираком”. Деякі люди розуміють під назвою “карбункул” зовсім відмінну слабість, котрою чоловік може заразитися від худоби. Ся слабість називається “чорна короста”. Чирак і карбункул є то дві майже однакові слабости, а ріжняється одна від другої лише величиною і скількістю дірок. Але карбункул має ще инші властивости. Займаючи собою більший простір в шкірі, як чирак, тим самим справляє він хорому значно більше болю, горячки, натиску і печеня як чирак, та й треває довше. У чирака, коли вже він лусне, виходить волокно або стрижень разом з зоєю, а у карбункула видко через його дірки білі стрижні, що держаться в середині так сильно, що нераз і кілька днів потреба, щоби їх на верх видусити; а звичайно буває так, що із сих малих дірочок утвориться один більший отвір, з котрого приходиться нераз з великою трудністю витягнути широкий, раменистий, білий стрижень; на його місці позістає широка діра, котра потім дуже поволи виповнюється новою підскірною тканиною. Карбун-

кул не є легкою недугою. Він виступає майже на кождім місці шкіри, а найчастійше на плечах, крижах, на животі, карку і шиі. Чим ближше голови сидить карбункул і чим старший є хорий, тим небезпечнійше представляється слабість, бо в тих случаях може прийти легко до затроєня крови. Однако не тільки карбункул може стати для життя небезпечним. Так само небезпечним може бути і простий чирак, коли хорий поступає з ним невідповідно, то є лічить його ріжними бабськими мастями непевної чистоти. Для того не повинні ми легковажити навіть простого чирака. Та часть тіла, де чирак або карбункул виступить, повинна бути звільнена від руху і праці,—отже рука має бути звішена на хустці,—в тяжких випадках повинен хорий положитися до постелі. Коли чирак набирає, треба на него прикладати зимні компреси з звичайної води, або квасної води (Бурова), щоби він занадто не розширявся. Коли чирак або карбункул же не росте, лиш ствердне, то треба його як найскорше розмякчити частими примочками з горячої води, або прикладаючи горячі макухи, чи кашу варену на молоці (гл. болячка). Коли чирак добре набере, треба його видушити, а при карбункулі треба конечно завізвати лікаря. В кождім случаю треба стерегтися приладжених дома мастий; наколиж прикликати лікаря є неможливе, то треба по видушеню чирака вимити його карболевою водою, що її дістане в аптиці без рецепти, а на верх приложити чисту вату або ґазу і завязати. При тій цілій роботі мусять руки бути безглядно чисті, то є що найменше вимиті теплою водою і милом.

55. КАТАР або НЕЖИТ

Звичайно люди говорять лише про катар або нежит носа. Однак всі внутрішні проводи і ями нашого тіла можуть дістати катар. Отже є: катар носа, рота,

жолудка, кишок, легких, міхура, матерниці, цівки, уха і т. д. Всі ті катарі описані на властивих місцях, — тут належить лише вяснити що то є катар або нежит. Для легкого зрозуміння можна сказати, що катар є легке запаленє. При катарі чи то носа, чи рота, чи легких наперед червоніє слиzysta оболонка від сильнішого припливу крові до занятого місця. Кров ся виділяє з себе більшу, скількість течі, що збирається на поверхні занятої оболони і чинить її вогкою, мокрою. Та теча може витворюватися в носі в такій скількості, що хорому без перерви тече з носа, — в роті знов буває її так багато, що слину треба постійно випльовувати, — а при закатареню легких мусить хорий витворену течу і мокроту викашлювати. Катар впливає безперечно і на загальний стан хорого. Хорий чує в закатаренім місці піднесене теплоти, печенє, часом біль і утиск, хоч загальна теплота тіла звичайно не є побільшена. Нежит походить або з перестуди, або з подразнення одної чи другої частини тіла. Катар триває довше або коротше, залежно від того — чи хорий заховується осторожно, чи наражається дальше на воздушні або механічні подразнення.

56. КАШЕЛЬ

Кашпель не є осібною слабостію, лише признаком ріжних слабостей — а передівсім слабостей проводів диханя. І так приходить кашпель як звичайний признак при нежиті і запаленю горла, при нежиті і запаленю динниці, при нежиті і запаленю озявів і легких, при запаленю олегочної, при роздутю легких, ядусі, при коклюши. Кашпель є наслідком подразнення оболонок проводу диханя чи то через катаральну, чи запальну зміну сих оболонок, чи через нагромаджену на оболонках течу або мокроту. Вправді чоловік міг би силою волі повздержати кашпель, се удається лише на короткий час. Але є слабости, де ка-

пель є конечно потрібний, бо колиби хорий часом флегми не виканіляв, то моглаби вона його часом і удунити. Тому то не слід придушувати кожний кашпель. Коли кашпель є дуже напрасний або болючий, або если при кождім ударі кашлю виходить з рота кров, то задачею лікаря буде такий кашпель утихомприти, або цілком здержати; колиж кашпель має очистити зафлегмлені легкі, то лікарі мусять записувати ліки на збільшуване кашлю. Наведу тут деякі домашні средства на зменшене і на збільшене кашлю. Найзвичайнішим средством на зменшене кашлю є цукор, чи то звичайний, чи ледоватий, чи в формі цукорків. Єго беруть хорі до рота і смочуть так довго, поки не розпуститься. Цукор можна мішати з деякими иншими средствами; і так: лагодить кашпель цукор збитий із сирим жовтком. Треба взяти ложку мілкого цукру і убити з одним жовтком так довго, поки мішанина не побіліє. Такий жовтковий крем треба потроха ложочкою споживати, а учуєм полекшене кашлю. Порадно також уживати цукор із плязовим чаєм, або цукор в формі плязових чи солодових цукорків, котрі мож дістати в кожній аптеці. — На побільшене кашлю записують лікарі залежно від потреби різні аптечні ліки. Домашнім средством є кминкова або анижова вода і грудний чай.

57. КИЛА (Ги́ла, гризь, поруха, пропуклина)

Перодівсім належить тут вяснити, що наш нарід розуміє під назвою “кила” лише пропуклину, а поляки називають “килою” слабости венеричні, а головно сифіліс. Кила чи пропуклина називається в нас той стан слабости, коли в якому місці живота зробиться під шкірою несприродний отвір, та через той отвір висунуться внутренности з живота. Є три головні роди пропуклини. Найчастійше лучається пропуклина в пахвинах. Чи то від двиганя, чи через

скаканє або біганє, а в малих дітїй від сильного крику і плачу, напружується у людини живіт, а через се видуваються тонкі оболони, що переділюють яму живота від пахвин. Та видувина стає чим раз більшою, з оболонки твориться мішочок, він більшає, а в нього всуваються кишки, що своїм тягаром впадають у мушин в мішок ядровий (калитку), а у жінок в лоніві губи. Таку пропуклину можна у хорого дуже легко пізнати, бо вона виглядає як куряче або гусяче яйце в правій або в лівій пахвині, або в калитці,—то по одній, то по обох сторонах. Через невідповідне поведене хорого може ся пропуклина так побільшитися, що досягне величини навіть голови людини; в такій пропуклині може зміститися майже половина кишок з живота. Другий рід пропуклини є пропуклина стегнова. На передній стороні стегна, там де живіт переходить в стегно, є також таке податливе місце, що при більшим напруженю живота видувається і творить мішочок, в який всуваються кишки; се може статися і на обох сторонах. Пропуклина пупова у дітїй, що дуже кричать і дусяться, або також у вагітних жінок видувається часто пуп в такий спосіб, що виглядає як та грушка на животі. Звичайно є ті пропуклини свобідні, себ то такі що коли їх рукою здушити—то можна нагромаджені в них внутрености назад до живота втиснути; але коли їх попуститися, впадають внутрености в одній хвилі назад до пропуклинового мішка. Буває одначе й таке, що якась кишка приросте в отворі пропуклиновім, тоді вже не можна пропуклину назад втиснути; така пропуклина називається причепленою. Буває вкінци ще й таке, що коли кишки сильнійше наповняються калом, тоді якась кишка застрягне в щілині пропуклиновій, кал не може в сій кишці наперед перепхатися, повстає корч кишковий і запалене в оточеню сеї кишки. Є се пропуклина застря-

гла. Таке застрягненє буває і від того, що якась кишка в мішку пропуклиновім скрутиться, а не могути задля тісноти назад відкрутитися, спричинює задержанє калу, корчі, запаленє кишок. Застрягла пропуклина є дуже небезпечною недугою, бо коли їй не дати завчасу ради, то наступає загальне запаленє кишок і смерть чоловіка. Тимто не повинні ми ніякої пропуклини легковажити. Коли у кого витвориться лиш малий горбок в пахвині або в горі стегна, треба удатися скоро до лікаря, а сей припише хорому поясок (бандаж) пропуклиновий, то є такий пасок із пружиною, що не позволить пропуклині на верх висунутися. Сей поясок повинен хорий носити цілий день, а знимати лиш у вечері перед сном, бо вчасі сну пропуклина звичайно сама вертає до живота. Наколи кому випаде в ночі вставати, то треба перед усім бандаж назад заложити. Через таке постійне ношенє бандажа можуть малі пропуклини не тільки здержатися але й зовсім вигоїтися, що буває дуже часто у малих дітей. При пропуклині причепленій бандажі вже так точно не помагають. Они вправді не пускають внутреностей з живота на верх, одначе сі внутрености не можуть уже цілковито і свободно повернути на своє місце, бо вони причеплені до отвору пропуклинового. Всеж таки дуже порадно також і при сих причеплених пропуклинах носити бандажі. Найбільше остороги вимагає пропуклина застрягнена. Застрягненє повстає звичайно нагло, —а хорий зараз його почує, бо в місци застрягненя повстає прикрий біль, що або треває тягом—або наступає з перервами, а буває так сильний, що хорий стогне, а навіть умліває. В животі гуркоче, переливається, корчить, а вкінці приходять уперті воніти. Хорий викидає з себе зразу спожиті страви, потім жовч, а вкінчі смердячий кал. Коли не подати хорому скоро помочи, то наступає загальне запаленє ки-

шок і смерть. Тож скоро хорий почує в пропуклині наглий біль, має зараз післати за лікарем. Заки лікар прибуде, треба хорому зладити теплу купіль, бо в теплі застяргнена кишка мякне і тоді може вирватися з кліщів затиску. В купелі треба сидіти хочби годину і пропуклину легко потискати. Крім сего треба зробити хорому вичищаючу левативу з одної або і двох літрів води за допомогою приладу Геґара, бо та вода може дійти до застяглого місця і тут розмягчити затверділий кал. Але як все те не помогло, треба вже як найскорше прикликати лікаря. Лікар ще раз пробує, чи через умітне утискане—пропуклину не дасться назад всунути; але коли всі проби не удалися, нема иншої ради, як операція. Тоді лікар отвирає мішок пропуклиновий з верха, освободжує застярглі внутрености і вкладає їх назад до живота, а отвір пропуклиновий запиває так, щоби уже більше пропуклини не було. Вправді напі люди бояться операції, але в сім случаю зрозуміє кождий, хто отсі помічення прочитав, що тут лише скоро операція може хорого спасти,—бо скоро прийде запалене кишок, то і операція вже нічого не pomoже.

58. КИШКОВІ НЕДУГИ

Найчастіші кишкові недуги є :1) катар або нежит кишок, 2) запалене кишок, 3) скручене або затиснене кишок, 4) заперте кишок (запір або обструкція), 5) дизентерія, 6) гемороїди, 7) тиф кишовий і 8) холера). Запір, дизентерія, гемороїди, тиф і холера є описані осібно.

а) Катар або нежит кишок. Страва, що ми її споживаємо, переходить з рота їжницею до жолудка, тут за помочою соків жолудкових розпускається, звідси йде до кишок, що з неї висисають потрібні до життя соки, а опісля того нездалі вже части поживи заміняються в кал і видаляються з людського тіла.

Кишки діляться на: 1) дванайцятку, то є ту часть, що прямо лучиться з жолудком; у дорослого чоловіка є вона 12 цалів довга. Тут мішається стравлений корм з жовчею. 2) Кишки тонкі, у дорослого чоловіка довгі на яких 5 метрів; сі кишки мають на своїй внутрішній стіні безчисленні космики, що висисають молоч, себто плинні части корму. 3) Кишки грубі, около 1½ метра довгі, що переймають з тонких кишок тверді части, непридатні для організму, та опісля їх в формі калу виділяють. З того опису видно, що жолудок і кишки, то части одного і того самого каналу, то є проводу травлення; а позаяк кишки не відділені від жолудка, то буде для всіх ясним, що недуги жолудка, описані вище, можуть безпосередно перейти до кишок, та рівночасно можуть траплятися недуги жолудка і кишок разом. Особливо мається так річ з нежитамі або катарамі. Нежит жолудка трудно собі представити без нежиту кишок, і на оборот. Всі причини нежиту жолудка є також причинами нежиту кишок. А понеже простий нарід найбільше западає на недуги жолудкові, бо не вмів належно живитися, то так само часто лучаються у простого народу і катаральні слабости кишкові. Кождий катар (нежит) може бути острый, або проляглий. Острый повстає з наглої причини, а протяглий тоді, коли через довший час ділають причини слабші. Острый катар кишок. Коли хто якою дуже невідповідною стравою зіпсує собі або переповнить жолудок, або через сильне зворушене перешкодить правильному і спокійному травленню, то сей нестравлений корм переходить відтак з жолудка до кишок і як такий дразнить кишки і викликає в них такий самий катаральний стан, який є в жолудку, то є острый нежит кишок. Ся слабість є по части описана в розділі "Гризь". Хорий дістає сильного болю і різаня в жолудку, що переходять часто в корчі, так що хорий

місця собі дібрати не може. Біль той переходить скорі до живота, наступає різане в животі, гуркотання, а в кінці часті випорожнення. Сі випорожнення бувають зразу густі, однак вкорі прибирають вигляд воднистий, хоть містять в собі єще кал,—а пізнійше цілком воднисті безбарвні, без ніякої вони—або знов дуже неприємно вонючі. В тяжких случаях є сі випорожнення так часті, що хорий без перерви мусить на сторону бігати, та звідси зоветься такий стан “бігункою”. Після такої бігунки буває хорий дуже ослаблений, а коли вона тревала кілька днів, то стан хорого є цілком подібний до стану при холері, а саме бліде і западене лице, сухий язик, охриплий голос, борч в ногах і литках, пальці рук і ніг студені. З сеї причини називається сей стан слабости: Холерина або свійска холера (*Cholera nostra*) для відріжнення від другої заразливої холери, котра називається холера азійска. Подібно як у дорослих людей, а навіть ще частійше, лучається острый нежит кишок у малих грудних дітей; сю власне слабість дітей називає нарід “гризью”. Она є описана осібно; там є подані ліки та способи остороги.— Спосіб поступовання при холерині. Передовсім треба післати зараз за лікарем. Заким лікар появиться, треба хорого добре огріти горячими цеглами в ногах, або фляшкою з горячою водою і дати йому напитися горячого чаю з румом. Надто треба крижі хорого, литки і грудь око-ло серця натирати оцтом або камфоровим спиртом.—Протяглий катар кишковий обявляється звичайно неправильним випорожнюванем, раз запір—другий раз знов розвільнене. Притім брак апетиту, відриги, нудности, а головно біль в животі як перед випорожненем так і підчас того. Коли такий стан довше триває, то спожиті страви в хорих кишках не висисаються так як би належало, починає хорий марніти і виглядати не раз так нужденно як сухітник. Притім

і стан душевний змінюється у таких хорих дивним способом. Хорий сумнів стає маломовним, дразливим, нетерпеливим, скритим, він промишляє цілими годинами над своєю недугою. спроваджує і вичитує різні лікарські книжки, закупає різні в газетах захиляювані ліки, пробує їх на собі, а коли вони не помагають, спроваджує нові, радиться на свою слабкість лікарів і нелікарів. словом—впадає в гіпохондрію, або навіть в меланхолію. а часто буває, що в хорого з'являються гадки про самогубство. Тому всему можна би запобігти, коли би кожній такий хорий зараз з початку слабости навчився заховувати правильність в життю, а в їді держався відповідної дієти. Тимчасом хорий зичайно легко важить слабкість, бо вона не в така, щоб хорого приковувала до ліжка; тож—виконуючи свої професійні обовязки, хорий звичайно не звертає уваги на долегливости в жолудку і животі і тим способом задавнює слабкість. Тут годі описувати всі способи лічення протяглого кишкового нежиту, бо до кожного хорого і його природи, треба примінити осібний спосіб. Для того раджу я всім хорим удатися вчасно до совісного лікаря і виповняти точно всі його зарядження. А що однак лічене сеї недуги удається найкраще тоді, коли хорий має душевний спокій, то найпрактичніше буде звільнитися на якийсь час від всіх домашніх і фахових обовязків. Рівночасно можна лічитися натираннями зимною водою.

б) Запаленє кишок. Ся слабкість є звичайно получена з запаленем оболони кишкової; длятого признаки її бувають дуже тяжкі і грізні. Она виступає або з перестуди, або з удару в животі, або через туберкули оболони черевної; а найчастійше є вона наслідком місцевого запаленя різних інших знарядів в животі, н. пр. печініи, селезінки, нирок, матерниці, а також наслідком запаленя пропуклини і сліпої

кишки. Звичайно починається ся недуга сильним болем або коленем в одній або другій стороні живота, а рівночасно дрощем і горячкою. Живіт починає пухнути, він здувається не раз так високо, що виглядає як надутий міхур. При дотикови і оглядинах лікарських є він дуже болючий. Хорі виглядають умучені, безсильні, а лице в них зболіле і западене. Випорожнення звичайно задержуються довший час, а натомість бувають часто воніти і утяжлива гикавка, що хорого тим більше ослаблюють. Віддих прискорений, живчик бє 120—140 разів на мінуту, словом стан поважний і грізний. Помимо тяжкого стану може хорий еще виздоровіти, очевидно при дуже старанній опіці лікарській. Однак частійше буває смерть, або перехід в стан протяглий, де хорий мусять або піддатися операції, або ще довший час лічитися. Домашних ліків подавати в сій слабости не можна, бо тут треба безусловно завізвати лікаря. Однак при тім всім треба уважати, щоби хорий лежав все навзнак, щоби не ставав ані не сівав, щоби не ів нічого, з винятком плинних страв, а притім прикладати часто студені примочки на живіт. Найбільше грішать люди при сій слабости тим, що мучать хорого ріжними перечищаючими середниками,—а тим часом треба памятати, що в такому стані жадних ліків перечищаючих давати не вільно. Колиж одначе конечно треба хорого вичистити, то дозволено є що найбільше зробити йому левативу апаратом Гегара. Впрочім хорий може в сій слабости 3—4 дні видержати без випорожнення.

в) Запалене сліпої кишки. Слабість ся стрічається досить часто, а коли її занедбати, прилучається до неї загальне запалене кишок, на яке хорий звичайно вмирає. Слабість зачинається звичайно нагло колькою або болем в правій долішній часті живота. Дальше прилучається до сего горячка, брак

апетиту і брак випорожнення—а коли те болоче місце ближше оглядати, то можна там вичути в глибині якусь згрублість величини курячого яйця. Хорого треба як найскорше положити до ліжка, а на біль прикладати горячі компреси, або макухи. На перецишене не давати,—хиба лиш Геґар. Впрочім все, як було сказано при запаленю кишок. Слабість може скінчитися або сама цілковитим виздоровленем, або треба хорого піддати операції,—почім хорі таки звичайно віддужують,—хиба що операція була виконана за пізно, то є тоді коли в хорого вивязалося вже загальне запаленє кишок. Операція запаленя сліпої кишки не є небезпечна, длятого деякі—хоть здорові, дають собі вирізувати сліпу кишку, аби вона колісь не запалилась і не спричинила тяжкого запаленя кишок: бо запаленє сліпої кишки приходить. нераз зовсім несподівано без жадної замітної причини. Часом є причиною сеї недуги застуда, часом зіпсуге жолудка, часом знов наглий скок або ударенє, а вкінці спожитє деяких овочів з кістками, причім може статися, що така гладка кістка з черешні або вишні, застрягне у виростку сліпої кишки і викличе її запаленє.

г) Скрученє або затисненє кишки (Мізерере). Уклад травленя у чоловіка представляється як канал 6—7 метрів довгий. Коли сей канал є всюди свободний і отвертий, то спожиті страви переходять через него без перешкоди: жолудок їх травить, тонкі кишки висисають,—а останки незужитого корму виходят свободно відходовою кишкою на верх. Буває одначе доволі часто, що через щось сей канал в якомусь місці звужиться, або цілком затвориться. Причини сего можуть бути ріжні. І так може в животі витворитися якийсь нарїст або новотвір, котрий зпершу утискає кишки, а пізніше може їх в якомусь місці зовсім заперти. Дальше може кишка всунутися

в якусь природну, чи штучно витворену щелину і в тій щелині застрягнути, подібно як то буває при пропуклині. Вкінці може кишка таки сама через себе скрутитися, або горішня її часть може всунутися в долішню,—і через се наступає цілковите заткане проводу кишкового. В такому случаю спожитий корм не може уже поза се місце посуватися і нагромаджуватися по верх него, а позаяк знов кишки стараються такий задержаний корм дальше попихати, то через се повстає збільшений рух кишок,—а з ним неприродний біль в животі, котрий хорі зараз від початку слабости безпереривно відчувають. Коли сю запору не вдасться живо усунути, то в місці затиснення настає запаленє, що може розширитися на цілий живіт, і хорий мусить умирати. Крім описаного сильного болю замітні суть при Мізерере ще слідуєчі признаки: брак випорожнення, гикавка, воніти—разу стравами, а пізнійше навіть калом, прискорений і слабый живчик, зболіле і засиніле лице, брак сну, брак апетиту, сильно обложеный язик, а вкінці признаки запалення кишок, здутий і твердий живіт і загальний занепад сил. Мізерере може дуже легко пізнати хорий чоловік сам на собі. Наглий корчевий біль в якомусь ограниченому місці живота, воніти, заперте відходів,—все те вказує на якусь перепону в переході страв через канал травлення. Отже в такому случаю треба зараз післати за лікарем. За ним прибуде лікар, треба старатися спровадити випорожненє домашніми способами. Найлучше буде дати хорому 1—2 ложки рицинового олійку. Коли по олійку не наступило до двох-трех годин випорожненє, натомість появилися ще сильнійші болі в животі, або коли хорий сей олій виблює, тоді треба старатися спровадити випорожненє за помочєю апарату Геґара, котрим однак можна в такому случаю влити в хорого 2—3 літри теплої води,—а коли ся

вода протиснеся через затиснене місце, то тим самим вже слабість вилічена. Єслиб се не вдалося за першим разом, то можна за годину чи дві повторити — а дуже легко може статися, що заким ще лікар прийде, хорому вже полекшає. Скоро одначе все те не помогло, а так само, скоро не помагають і другі способи вказані лікарем, то не треба опиратися раді лікаря і піддатися операції. Операція має на меті випукати затиснене місце, переконатися, яка є причина затиснення і звільнити застряглу або скручену кишку. Розуміється, що такої операції без наркози, то є попередного усилюваня хорого не виконують. А що при теперішньому способови оперованя, операції навіть в животі хорого не є небезпечні, то нема причини сеї операції боятися.

59. КОКЛЮШ

Коклюш є се заразливий кашель, що нападає по більшій частині малі діти до 10-го року житя. Однак і старші особи можуть його дістати. В початках дуже тяжко розрізнити коклюш од звичайного кашлю. Діти суть веселі, апетит мають добрий, граються, одинока зміна є лиш та, що часто кашляють. Родичі кладуть дитину до ліжка, щоби вигрілася, — тимчасом кашель не устає, навпаки більшає і виступає нападами. Нападів таких буває протягом дня кільканайцять, а навіть і в ночі не дають вони дитині спокою, бо скоро напад прийде, дитина будиться, сідає на постели, щоби своє відкашляти. Кашель коклюшовий є так характеристичний, що його здалека можна розпізнати. В кождоу нападю, дитина кілька разів заточується, синіє, а нарід каже що “дитина заходиться”. Напад коклюшовий триває нераз і кілька мінут, аж поки дитина не викашляє з себе повний клубок густої, липкої мокрости. Сими частими нападами дитина дуже мучиться, — а то від-

бивається очевидно на цілім її здоров'ю. Лице в недужої дитини блідне, тіло марніє, очи підпухають, апетиту нема і т. п. Буває часто, що в часі такого кашлю викине дитина кров з горла або грудий, то знов кров пускається ухом або носом, а часто і білка очні підбігають кровю. Малі діти можуть навіть дістати запалене легких, або судороги (конвульсії). Коклюш триває звичайно два до три місяці. Загально говорять люди, що на коклюш лікарства нема. Однак се не є правдою. Вправді нема лікарства щоби коклюш перервати, однак відповідним ліченням і средствами можна слабість скоротити на половину або й більше,—а се вже дуже великий зиск, бо не допускає до тяжких помотань і наслідків, які виникають із сеї недуги. Лікарі дослідили, що в мокроті коклюшевих дітей, а навіть у воздухови з їх грудий є дрібні, лиш через мікроскоп дослідимі животинки, що дістаються до горла і грудий другої здорової дитини, та можуть у неї такий самий коклюш викликати. З того виходить, що хочаки коклюш лічити, треба знайти лік, що убивав би сі животинки. Ним є карболева вода. Уживається вона—2-процентова для дітей, а у старших 3 прц. у формі пари. Треба купити інгаляційну машинку системи. Зігря і налити до її котелка звичайної води а до скляночки карболевої води і запалити спиртову лямпу. Пара водна потягає з собою карболеву воду. Тож коли дитина стане против тої пари з отвертими устами і начне пару в себе втягати, то ся карболева пара заходить не тільки до горла і дишпиці, але навіть до дрібних озаявів і стрічається тут з коклюшевими заразками. Сю пару треба вдихувати 3—4 рази денно по 2—3 мінути. А що мокрота коклюшева є липка і густа, тож щоби її розпустити, треба по кождім нападі дати дитині напитися троха содової або сельтерскої води, або купити в аптеці поронку соди, його в воді розпустити і як на-

пій по нападі подавати. Дуже важною річю при коклюші є свіжий воздух. Діти тому кашляють в ночі більше як в день, бо в ночі позамикані вікна й двері, тож дитина ті самі заразки що з себе викашляла, назад в себе вдихує. З вечера треба спальну комнату дитини цілковито вивітрити, а також і в день належить хату де перебуває хора дитина часто вітрити. Літом хора дитина повинна більшу часть дня перебувати на дворі, а ще лучше проводити кілька годин у лісі, або в такому місці, де нема хорих дітей. Такі перевозення хорих дітей можна і в зимі робити, однак треба стерегтися вітру. В кождому случаю треба тут хоть раз засягнути поради лікарської, бо штука лікарська знає ліки, щоби коклюш що найменше на половину часу скоротити.

60. КОНВУЛЬСІІ (Судороги)

Недуга ся буває по більшій части у дітей, однак може появитися також у дорослої людини. Конвульсії не є самостійною недугою, лише признаком різних инних недуг, в яких приходить подразнене мозку. Є се передовсім слабости самого мозку: як запалене мозку, удар мозковий, встрясене мозку, водоголове, судороги пологові і т. д. Дальше викликають судороги різні тяжкі горячкові недуги, при котрих горячка і кров ударяють на мозок, як то: тиф, віспа, шкарлятина, пропасниця, а навіть часом і кір. Потім бачимо судороги дуже часто у нервових і вразливих дітей, коли в них попсується жолудок, прорізуються зубки, збуряться глистюки, нападає на них коклюш,—або коли дитину купати в затеплій воді, коли дитину вкусить пчола, коли дитині до уха залетить муха, коли мати або мамка грудної дитини чогось перестрашилась, зворушилась і т. п.—Вкінці бувають судороги досить часто у дітей і старших при острій запаленю нирок, коли ударить моча до

мозку. Хорий, що має дістати судороги, буде перед тим кілька хвиль непокоїтися, стогнати, дитина буде плакати, а потім нагло в одній хвилі викривить лице то на один, то на другий бік, очи завертає в стовп, або починає очима і повіками кліпати, руками і ногами трясти, а з рота точить пінисту слину. Такий напад треба кілька хвиль, часом чверть і пів години, а повторюється не раз кілька або кільканайцять разів денно. По нападі є хорий звичайно дуже умучений, стогне тяжко, віддиhaє глибоко і покривається густим потом, а часом зараз засипляє. Не всі судороги є небезпечні. Найтяжчі є ті, що приходять при мозкових недугах, а противно судороги у нервових дітей, при зубжованю або глистюках є звичайно перемінаючі. З повисшого представлення виходить, що хочачи судороги лічити, треба безуслівно старатися спізнати недугу, котра їх викликала і сю недугу поперед лічити. І так у всіх мозкових і горячкових недугах треба безуслівно завізвати лікаря, бо конвульсії в сих слабостях означають лихий зворот недуги. Коли конвульсії прийшли в наслідок попсовання жолудка дитини, або коли дитина, заким дістала судорогів, довший час нестравністю хоріла, вонітувала, мала гризь або здутий животик, то треба їй дати рицинового олійку на вичищене жолудка, або зробити левативу, а судороги більше не повторяться. Коли судороги були викликані глистами або коклюшом, то треба поступити так як є описано у відділах про сі недуги. Коли мати або мамка зворушилася, то треба дитину на пів дня або на день усунути від ссаня. Поступати при самому нападі судорогів належить так: хорого треба з одежи роздягнути, щоби звільнити від всякого утиску і щоби облегчити віддих. На голову треба прикладати ручники замочені в ледовій воді, щоби приплив крови до мозку зменшити. Хорому дати на перечищене рицинового олію або

гіркої води, а крім сего зробити леватину з літної води. На руки, підощви, груди приложити хрін або гірчицю, або так звані гірчичні паперки, що їх можна дістати в кожній аптеці. Щоби хорого привести скоро до свідомости можна його лице і губи скропити або потирати студеною водою. Старі люди радять в случаю нападу судорогів зробити сильний стукіт в хаті, або уколоти хорого голкою в великий палець. То суть лиш способи на те, щоби хорого скорше збудити, або привести до свідомости. Однак головне лічене залежить від того, щоби пізнати недугу, котра викликала судороги, і власне сю недугу лічити.

61. КОРОСТА АБО ПАРХИ

Короста є заразлива скірна недуга. Викликають її дрібненькі, лиш через побільшаюче скло видимі звірятка, що сидять в скірі чоловіка, там собі роблять хідники, як кертиця під землею, і через те так сильно дразнять скіру, що на ній витворюються дуже свербячі прищики або міхурчики. Сі прищики хорий здрапує, а з безперестанного драпаня творяться на скірі темні смуги, цятки виступившої і засохлої крови, а місцями навіть чиряки, так, що з часом ціла поверхня тіла виглядає поранена і подрапана. Сверблячка доскулює хорому і в день і в ночи; в день мусить він постійно скробатися, а в ночи через сверблячку не може заснути, або заснувши скоро будиться. Коли в якій родині покажеться короста хоть в одній особи, то легко поширяється вона в короткому часі на всіх членів родини. Є різні ліки на коросту. Найчастійше уживаються: олій перуванський і сіркова масть. Олій перуванський є чорна, густа, дуже принятно пахуча теча, але дорога. Сіркова масть є значно танша, але за то неприємно дьогтем несе і при уживаню чорнить біле. Успіх в ліченю корости залежить від точного способу уживаня. Хорий по-

винен наперед викупатися в теплій воді і добре вимитись милом, щоби його шкіра змякла і стала податнішою для прийняття масти. Потім треба хорого на ніч добре натерти мастю на цілому тілі, завинути в простирало враз з руками, обв'язати, і накрити периною або кожухом, щоби добре упрів. На другий день рано знов вимастити, зав'язати і накрити, причім хорий мусить так лежати цілий день,—а третій раз вимастити того самого дня вечер, так щоби ще одну ніч міг пріти. Аж на третій день рано має хорий очиститися в купелі і змити з себе масть і струпи милом, а опісля того одягнутися в зовсім свіжу одежу. В деяких тяжких случаях треба се лічене ще раз повторити. При тім ліченю важною річю є, щоби давне біле і одіне хорого випрати і виварити, взглядно всадити до горячої печи, а потім витріпати, бо в тих річах держиться короста і вона моглаби хорого поновно вчіпитися. Чорна короста є зовсім инша слабість. Про ню є мова в окремім відділі.

62. КОРЧ

Різні знаряди тіла можуть корчитися і боліти. Ми маємо корч голосниці, корч серця, жолудка, корч міхура, корч м'язів лица, корч писарський, корч простуючий (простець) і корч стискаючий (стиски). **Корч голосниці** буває звичайно у дітей нервових або недужих на англійську слабість—з переляку, надмірного плачу, або зі злости. Дитина тратить свідомість, голова подається в зад, лице стає темно червоне, віддих є перериваний, а кінчини горішні і долішні напружені. Крім м'язів голосниці є також і м'язи віддихові в скорченім стані. Поступоване в тій недужі таке: лице і груди дитини сильно скропити студеною водою, а язик витягнути їй на верх. — **Корч серця** буває звичайно у хорих на якусь недугу серцеву. Крім битя серця чують хорі сильний стиск

в околиці серця, так що мусять руками утискати болюче місце. Такі хорі повинні безуслівно удатися до лікаря лічити головну серцеву недугу.—**Корч жолудковий** приходить дуже часто у хорих на проволочний нежит жолудка, або у таких, що собі в якийсь спосіб попусували жолудок. Найкраще подати хорому на перечецищене або зробити левативу; крім сего треба прикладати на ямку жолудкову горячі компреси, або мішочок з горячим попелом, або гірчичні паперки. Як се не поможе—визвати лікаря.—**Корч мязів лица** займає звичайно лиш одну половину лица і буває— або постійний, або перериваний. В часі корчу перериваного видимо, що одна половина чола починає на перемену то морщитися—то вигладжуватися, повікн одного ока на перемену то замикаються—то отвираються, а кут рота на ту саму сторону то потягається—то понускається; хорий неможе силою волі сих рухів повздержати. В часі корчу постійного в чоло через цілий час напад у одній стороні зморщене, око по тій самій стороні так сильно отворене, що повікн не примикаються, а лице в ту саму сторону так сильно перетягнене, що коло носа і під оком повстають глибокі сильно зазначені складки. Слабість ся може прийти з перестуди, через протягле запалене ока, болю зубів, або в наслідок якогось новотвору, що утискає нерв лицевий. Тож і лічене має бути причинове, то є треба старатися усунути причину, а тоді слабість сама з себе уступить. Впрочім помагає тут лічене водою—гідротерапія, а саме: купелі і натиранє, а також масованє і електризованє. **Корч писарський** є слабістю мязів правої руки, коли то при писанню трясуться рука і пальці, або випростується один—другий палець так, що писати стає неможливо. Ся недуга приходить звичайно з перемученя писанєм або іншими дрібними ручними роботами. Вона буває в писарів, телеграфістів і т. и., але

вона буває також і з частої перестуди рук, або з піяства. Лічене сего корчу вимагає відпочинку правої руки; добре булоб навчитися писати лівою рукою, або причіпити ручку до вказуючого пальця за помічю перстенья, або уживати ручки з грубого корка — бо нею при писаню не треба пальців сильно скорчувати; впрочім треба кілька разів денно натирати пальці студеною водою; електризувати їх, масовати і купати.—Корч простуючий, корч стискаючий і корч міхура суть описані в осібних відділах.

63. КІР або ОДРА

Кір є заразлива скірна горячкова слабість. Звичайно хоріють нею діти, одначе вона може бути також і в дорослих, особливож у таких, що її в дитячому віці не перебули. Кожда горячково-висипкова недуга складається з кількох відрубних, ясно відграничених періодів (відступів), по яким легко можна її пізнати. Перший період—се віщуні недуги. Дітина дістає катар в носі, часто чихає, кашляє, хрипить, в неї голова болить, вечерами має горячку, а що найважнійше в неї червоні очи, та світло разить її, як при острім катарі очий. Дітина не є так весела як перше, часто марудить, покладається. Сей період триває звичайно три дни. Четвертого дня починають показуватися на лици і шийці маленькі червоні плямочки, якби легоньки взнесені прищики, величини коніпного сімени;—а коли пятого дня рано дитина збудиться зі сну, то кір висипався уже на цілім тілі. Підчас сеї висипки кору діти є найбільше хорі: горячка доходить нераз до значної висоти, діти очевидно лежать в постели, нудьгують, кашляють, стогнут, непокояться, а часто в горячці баламутять. Є се пора висипки, що триває звичайно два дни. Коли ціле тіло вже покритося висипкою, тоді горячка нагло паде і діти майже в одній хвилі набирають весело-

сти, сідають в ліжку, тай правять істи. Від тепер висшка, що зразу була червона, починає поволи блідніти, потім синіти, а в п'яти днях по уступленю горячки щезає цілковито, полишаючи на місци бувших прищиків дрібненькі лусочки. Є се пора луцення. Ціла слабість кору треває около 10 днів. Розуміється, що дитина—перебувши сих 10 днів не є ще здорова; навпаки коли родичі на дітину не уважають, лише в порі холодній випускають на двір, то може вона дуже легко перестудитися і набавитися якої тяжкої слабости, як: запалене легких, ангіни, дифтерії, а навіть сухіт. Кір є слабостю заразливою. Щоби заразитися кором, не потребує дитина з другою хорою дитиною конечно спати або лежати; вистарчить здоровій дитині побути хоть короткий час в комнаті хорої дитини, або посидіти коло неї в школі, або стрінутися з кашлем хорої дітини хочби на улиці. Кір є в дітий заразливим вже тоді, коли дітина має на разі лиш катар і кашель, тож коли ще ніхто не сподіється кору. Коли яка здорова дітина заразиться від хорої чи то дома, чи в школі, чи на дорозі, то не треба думати, що вона вже зараз на другий день дістане катару, кашлю... Заки сі віщуні кору покажуться, минає звичайно 8—10 днів; тодіто слабість в дитині є утаєна,—немов би вилягалася. Ні в одній заразливій недузї не прийнялося так дуже бабске ліченє, як в корі. Скрізь панує пересуд, що дітину хору кором треба “добре вигріти”. В тій ціли кладуть дітину звичайно при горячій печи, забивають всі вікна і двері, щоби дух не втікав, одівають дітину в кілька кафтаників накривають її периною, і дають пити пчільного меду, щоби—мовляв—кір добре висипався! А все те не є ніяке ліченє, тільки мученє дітини. Дітина і так горить через сильну горячку, душиться, кашляє, а тут ще додають огню і зазирають приступ свіжого воздуха до

неї! Слід вже раз покинути сі давні пересуди, та поступати так як каже наука. Дітину, що починає кашляти і показує троха горячки, треба положити до постелі і легко накрити. Розуміється, що вікон в тій комнаті не треба так відчиняти, щоби був передув, тільки треба часто вітрити комнату, щоби дітина все дихала свіжим воздухом. В комнаті повинна бути температура 14—15 степенів Реумюра, що є достаточною теплою, щоби кір висипався без осібного вигріваня дітини. Поживу дітині подавати лише плинну: росіл, молоко, клеїк, чай, каву, а пити: воду осолоджену, содову воду, воду мінеральну алькалічну, мігдалове молоко (оршаду),—а в случаю упертого кашлю пити вивар із шлязових корінців, осолоджений ледовим цукром. При такому поступованю з хорою дітиною—вона напевно не застудиться і нічим собі не пошкодить. Треба лише уважати, щоби дітина по уступленю горячки за скоро не вставала, бо в часі лущеня кору можуть діти найскорше застудитися. При правильному перебігові кору можна обійтися без лікаря. Скоро однако запримітимо, що дітина перед висипанем кору має дуже високу горячку, або дістане упертий, болючий, хрипливий кашель, або коли після висипки горячка дальше триває, треба конечно завізвати помочи лікарскої.

64. КОСТИЙ СЛАБОСТИ

Є чотири головні недуги костий: англійська слабість то є недостаточне твердження костий у дітей, розмякченє костий у дорослих, запаленє кости і зломанє кости.—I. Англійсна слабість (гляди відділ 2.).—II. Розмякченє костий. Є се недуга костий, звичайно в осіб від 30—35, особливож у женщин, що перебували ріжні тяжкі довготривалі недуги, або є обезсилені тяжкими і частими пологами. Хорі чують зразу болі в плечах, крижах, руках і ногах; во-

ни вважають їх за ревматичні і купують собі в аптеці різні протиревматичні натирання. Сим однако вони не тільки що нічого не помагають собі, але проволокою слабкість усилюють на стільки, що хорі вже не здужають довше ходити або стояти, вони скоро мучаться, та мусять сідати або лягати. Невдовзі хребет хорого вигинається в зад або в бік, а ноги робляться каблукватими, через що ціла стать хорого стає коротшою і значно низшою. Коли хорий мимо болю і змученя дальше працює, то дуже легко може статися, що при більшому напруженю рука або нога зломиться. Зломані кости мимо лічення з найбільшою осторогою не зростуться так сильно як то буває у здорового чоловіка: на місци злomu липається на все більша або менша рухливість. Окрім костей хребта, верхних і нижних кінчин, підлягають розмякченю також кости лоханні (мидниця). Сі кости вигинаються до середини і спричинюють більше або менше звужене лохани; коли така жєнщина потребує родити, то дитина не може передістатися через так звужений кістяний обруч, ввиду чого нема иншої ради, як винимати дитину куснями, або виконати на матери так званий цісарський розріз. Ліченє сеї недуги не є легке, тим більше, що до тепер не знають лікарі властивої причини. Бувають жєнщини дуже слабосильні і породами знищені—одначе вільні від сеї недуги; а навпаки буває ся недуга нераз у таких жінок, що є в ліпших умовинах житя. Передівсім треба начинати ліченє зараз в початках недуги. Хора повинна добре їсти, довго спати, мало працювати, уникати гризот і вистерігатися вагітности. З ліків помагають:риб'ячий тран, вапняна вода,жєлізо і фосфор—чи то в каплях, чи табличках, пилколях (пігулках), або в сиропах, що їх відповідно до потреби припише лікар.—III. Запаленє костей. Є то слабкість довготревала, а приходить з удару, або з нечистої

крови, або в наслідок різних тяжких недуг. Запалення кости починається на окістній, се є на поверхні кости в оболонці, що кожду кість окружає і служить її за кормилицю. В певному місці опухає і болить, опісля се місце твердне, набирає, та вкінці мякне, то є перетворюється в ропу (зою). Коли занята кість лежала зараз під шкірою, то опухіль і ропине легко можна пізнати, як підскірну гулю, більше або менше пружисту, яку нарід називає димницями. Колиж хора кість знаходиться глибоко під м'язами, тоді хорий чує лише сильний біль в глибині, місцеве збільшене теплоти, ослаблене і неміч цілого тіла; наконець опухає і червоніє шкіра на широкій простороні над болючим місцем, але самих димниць не видно, бо вони знаходяться глибоко. Коли димниця лежить близько поверхні шкіри, то вона звичайно сама перебиває лежачу над нею шкіру, а ропа виливається на верх. Колиж димниця лежить глибоко під м'язами, от н. пр. на передній стороні костий стегна, то ропа — не могучи пробитися через грубі м'язи — вишукує собі дорогу помежи костью а м'язами в бік або в долину, тож там де кість лежить ближше поверхні шкіри і аж тут вона прориває шкіру. Ся вандрівка ропи по під м'язами може тягнутися і 10—20 сантиметрів, а буває навіть і так, що коли димниця повстане на костях хребта, в ямі грудній або в животі, то ропа опускається на діл по під м'язи лідвичні, переходить понад кістьми лоханними і аж по довším часі показується в одній або другій пахвині під шкірою пружиста гуля (димниця), що наконець тут лускає і виливає з себе густу ропу. Хорий звичайно дуже тіпиться з того, бо думає що з сею болячкою скінчилася його недуга. Одначе так не буває: рана димниці не хоче гоїтися, з неї тече і слезить тижнями, місяцями, та навіть літами, а хорий блідне, марніє, сохне. Так розвиваються звичайно ті запалення костий, що їх

причпною є нечиста кров, як чахотка, франці. Але й у здорових впрочім людей може ся недуга довго тревати, коли її занедбати, або коли димниці вчасно не отворити і не допомогти ропі видістатися на верх. А як би на біду, власне запалення з нечистої крові справляють хорому взглядно мало болу і терпінь. Они тягнуться довго, ропа витворюється поволи, вандрівка ропи треває також спорний час, причім хорий лише часами чує дещо сильніший біль; все те причinjaється до того, що хорий легковажить слабість, думаючи що в нього легка недуга. Лікаря кличуть такі хорі аж тоді, коли димниця сама вилилася, та її рана не хоче довгий час гоїтися. З описаного можна легко зрозуміти, длячого такі димниці, що луснули—не можуть загоїтися; бо вилічене таких ран може наступити аж тоді, як вилічиться се місце на кости, з якого ропа походить. А що се місце находиться дуже глибоко та до него ведуть нераз довгі канали перетоки—фістули, то очевидно, треба передівсім сі перетоки через операцію отворити, щоб дістатися до жерела слабости. Очевидно, що таку операцію може виконати лише лікар-оператор. В деяких випадках можна запалення кости і фістули вилічити і без операції. Буває се одначе лише у дитячій хорих жовнами. Дуже помічним є купатися в йодових солях і пити йодову воду.—III. **Зломане кости.** Кожда кість людського тіла може зломитися—чи то через сильний удар, чи через упадок. Зломане кости можна пізнати: по сильному болевi, головнож по незвичайній рухомости і хрупотіню в зломаному місці. Наші сільські люди в разі зломаня кости прикликають зараз якогось складача зломань і позволяють йому виправляти з бідним хорим все, що йому хочеться. Такі лікарі натягають і мучать хорого немилосердно: хорий кричить, стогне, плаче, проситься, але задармо; бо складач так хоче і так мусить

бути. Може часом і удалися йому зложити зломані кусники просто,—но найчастіше буває, що кости зростаються криво, або зростаються так недостатчно, що в місці зломаня лишається на довгий час більша або менша рухливість. Не треба бути дуже вченим, щоби зрозуміти, що лише той зуміє добре зложити зломану кість, хто знає, як ся кість виглядала в здоровім стані,—а такі відомости посідають лише лікарі, що сего училися. Тож з сего виходить, що в кождім случаю зломаня треба завізвати ученого лікаря. Заки лікар прибуде, треба передівсім подбати за те, щоби кість о скільки можна випростовати і в тім простім положеню спокійно удержати аж до прибуття лікаря. Зломану кість верхніх чи доліпніх кінчин випростовується в той спосіб, що одна особа держить хорого під рамена, а друга хватає обома руками за руку чи стопу хорого і натягаючи легко, старається надати ушкодженій кінчині первісну просту форму. Тепер ходить за те, щоби зломані кости у випростованім положеню позістали,—бо кождий рух може їх назад скрутити; до тогож кождий рух в зломанім місці викликає в хорого невиносимий біль. Щоби зломані части кости вдержати в належному первісному положеню треба під них підложити якусь тверду підкладку, та обі сторони зломаної кости до неї привязати. На таку підставку годиться дощинка ґонта, подовговата бляха, або грубий картон, а навіть звичайний простий патик, або палиця. Щоби підставка не уґнітала тіла—треба її виложити грубо ватою або клочем, а зломану кість привязати до неї полотняним паском в трех місцях, то є в місці зломаня, повище і понище нього. Вкінці треба зломану кість уложити так, щоби хорий міг через довший час позістати в спокою. Найпрактичніше буде хорого із зломаною ногою—чи в стегні, чи в підстегню уложити просто в ліжку; а при зломаню рамени—чи пе-

редрамени повісити рамя на широкій хусті, причім хорий може сидіти. Час, який є потрібний до вигоєня зломаних костей, залежить од того, чи те зломане було чисто поперечне, чи укосно поперечне, чи поверхня зломаних частин була гладка, чи зубата, чи зложено точно, чи кости пристали до себе лише боком, та вкінці залежить сей час од грубости зломаної кости. На вигоєне зломаного чиколодка пальця треба около 2 неділі, на вигоєне зломаного ребра 3, зломаної ключиці 3, зломаних костей передрамени 5, кости раменової 6, костей підстегня 8, стегна 10, а шийки стегнової 12 неділь. Очевидно, час сей обчислено при правильному ліченю— то є коли зломана кість була належито випростована, умітно уложена в шину або в гіпс, і що хорий через цілий час лічення заховувався спокійно. Зломана кість зростається наново так, що навколо зломаного місця твориться грубий кістяний перстень, що зломані кости тримає. Ся згрубілість позістає на все.

65. КРОВАВИЦЯ

Кровавиця є хоробою цілого тіла, коли-то навіть найменше скаліченє викликає надмірний уплив крови, або коли кров виступає підскірно навіть без скалічення і без удару. В першім разі є ся слабість вроджена, то є унасліджена від родичів; в другому случаю розвинулася вона звичайно після якихось тяжких недуг, або буває у людей, що мешкають в тісних вогких комнатах, та живляться невідповідними і малопоживними стравами. Люди обтяжені кровавицею вродженою не ріжняються звичайно від других здорових людей. Вони— правда— є ніжноі будови тіла, з тонкою шкірою, блідавим лицем, ясним волосем— але так виглядають і зовсім здорові люди. Слабість виявляється, коли на примір такий хорий дасть собі виняти зуб. По винятю зуба не можна в

нього спинити впливу крові, що з ямки зубної льється “цюрком” — не раз аж до омліня. Такий же незвичайний вплив крові буває, коли хорий на кровавицю скалічиться, або коли йому поставлять пявки. У женщин знов бувають місячні чищення дуже обильні, а кров є ясна і дуже плинна. Першим признаком кровавиці набутої є маленькі — як макове, ішпоняне, або конічне зерно темно-червоні плямки на шкірі, що виглядають зовсім так, як блошиний укус; на них хорий звичайно не звертає уваги. Вони виступають або поодинокі, або так численно, особливо на тулові і ногах, що шкіра в тих місцях є цілком краса. Плямки сі лежать під наскірком, а повстають в сей спосіб, що дрібненькі скірні судини лускають та випускають маленькі каплі крові. Подібні плями — величиною і уложенем — бувають при корі і при пятнистому тифі, ріжняться хіба тим, що пятна кору і тифу по потисненю на хвилю зовсім уступають, а пятна кровавиці позістають незмінні. На внутрішній оболонці рота, язика, піднебіня і горла сі плями є чорні. І сі хорі є склонні до кровотоків з якого небудь скалічення або вирваня зуба. Але навіть і без скалічення бувають в них часто кровотоки з носа, горла, міхура, кишки відходової, матерниці і т. п. Слабість ся триває звичайно 3—4 неділі і при відповідному ліченю кінчиться добре. Одначе, коли хорий через слабість стратив багато крові, то буде він еще через довгий час блідий, ослаблений і знемоцілий. Лічене кровавиці повинно бути в першій мірі запобігаюче. Тож люди, що перебули тяжкі недуги, не повинні братися за скоро до тяжких занять, та — поки цілковито не подужають — вони повинні берегти себе, добре житися, висиплятися і відпочивати. Вогкі, низкі, темні, тісні мешканя треба замінити на здорові. Властивому ліченю помагає багато відповідне домашнє плеканє: хорий має мати добру і здорову іду, він має

споживати багато овочевих і мінеральних kwasів, тож їсти м'яккі яблука, вишні, порічки, малини, та пити малинові або цитринові соки (лімонади), або приряджати собі з соди і кваску мусуючі напитки. Крім сего загального лічення доводиться тут лічити також місцеві кровотоки з носа, рота, міхура і т. д. (гл. в слідуючій розділі).

66. КРОВОТІК

Всім природним отворами людського тіла може пуститися кров. В виду сего бувають кровотоки з носа, уха, рота, міхура, матерниці і відходової кишки. Перейдемо причини і лічене кожного кровотоку з осібна: I. Кровотік з носа належить до головних при- знаків кровавиці, одначе буває він нерідко також і у зовсім здорових людей, особливо тоді, коли у кого довгий час була голова зігнута в діл, або коли хто втомиться серед горячого дня, або вкінці коли кого ударили в лице. Слабий кровотік носовий найкраще не вздержувати, лише дати крові викапати, скільки хоче, бо се був нераз надмір припливної до голови крові, що таким способом вирівнявся. Форкати носом і втягати до него з руки зимну воду, не треба, бо кров може затамуватися лише тоді, коли на кінцях кровоносних судин потворяться чопики з застиг- шої крові, а через форкане і сильне полокане носа сі чопики назад відриваються. Томуто належить за- ховуватися спокійно, та доки кров капає, приклада- ти часто до голови і карку студені примочки. Як се не помагає—треба дірку носа, з котрої кров біжить, зашампонувати, то є заткати. Звичайно шампонують люди ніс в сей спосіб, що кусником вати затикають дірку. Але таке затикане не помагає нічого, бо спи- нимо кров з одної носової дірки, то вона нагрома- джується за сею затичкою та начне плисти або гор- лом, або другою діркою носа. Добре шампонується

так: від пів метра білої стерилізованої гази відтяти пасок на два пальці широкий; сеї пасок треба гладким гусячим пером впихати в кровавчу дірку носову так довго, поки цілий там не вийде, а з носа вистане лише малий кінчик паска, за який можна би на другий день газу витягнути. Через таке шампонуване утискаються кровавчі судини, через се дуже скоро витворюються в них чопки, та кров перестає течи. Коли би така шампонада носа не удавалася, то треба до сего завітати лікаря, бо через сильний вплив крові може хорий дуже ослабнути. —

II. Кровотін з уха буває звичайно тоді, коли лусне ушний тарабанчик, що є перегородою межі проводом ушним та внутрішню частину уха. Се може статися—або через запаленє в середині уха, або через сильний кашель, особливо коклюш, або через ударенє від сторони уха. Кровотін ушний не буває так сильний, щоби його аж боятнся. Вистарчить переполокати ухо теплою водою за помочю малого гумового бальоника, заткати ухо ватою і заховуватися спокійно. Для вигоєня тарабанчика належить завітати лікаря. Небезпечним буває кровотін ушний лише при розбитю голови через упадок або ударенє яким тяжким предметом; а ся небезпека буває не від кровотоку ушного, лише від самого розбиття голови.

—III. Кровоток з рота може походити або з легких або з жолудка. Кров з легких буває серед кашлю, а кров з жолудка через воніти; кров з легких виходить звичайно малими скількостями і є перемішана з мокротою (флегмою), а кров з жолудка виливається в більшій скількості нараз і буває або сама, або перемішана з їдою. Оба кровотоки є небезпечні, особливо коли повторяються. Причиною кровотоку з легких є розрив якоїсь дрібної жилочки десь в глибині легких, а причиною кровотоку жолудкового є або рана (боляк) жолудка, або рак жолудка. В кож-

дім случаю кровотоку з рота треба завітати лікаря, а заким лікар явиться, треба хорого положити головою досить високо, розстягнути одіж, прикладати на груди або під груди студені, а навіть ледяні оклади, давати до ликаня студену воду, або грудки чистого леду, не дати хорому говорити, не переносити і перевозити його; загалом держати хорого в найбільшій спокою а до їди давати йому лише холодні плинні страви.—IV. Кровотік з міхура. Кров з міхура є звичайно помішана з мочою. Коли в мочи є небагато крови, то краска її є жовторожева, а при сильнійшому кровотоці буває вона темно червона, бронзова, а навіть чорна. Часто лежать на дні горшка з мочою темно-червоні шматки крови.—Причиною сего кровотоку може бути—запалене нирок, або міхура, або мочевої півки; а також їх зраненє, або раковаті новотвори. Тут треба візвати лікаря, а на-разі уложити хорого спокійно в ліжку, бедрами вище,—а на зранену чи хору часть тіла положити гумовий мішок з ледом, або дати левативу з ледово-зимної води. — V. Кровотік з матеріниці може бути або підчас місячних чищень, або незалежно від них. Бувають жєнщини, що мимо здорового вигляду, мають місячні чищення довше як звичайно, а скількість відходячої крови буває в них два і три рази більша, як правильно. Причиною сеї неправильности є або блідниця, або кровавиця. Само собою розуміється, що такий надмірний уплив крови впливає дуже некорисно на загальний стан здоров'я жєнщини. Щоби тому запобігти, мають недужі жєнщини підчас періоду лежати в постелі, та на живіт давати часто ледяно-студені оклади. Дальше буває кровотік у жєнщин в початках поронєня. Коли у жєнщини задержалися якийсь час місячні чищення, та опісля несподівано покажеться червона кров, то можна бути лєвним поронєня. Тож хору належить положити до постелі,

прикладати на живіт ледові оклади і, коли кровотік не застановиться—прикликати лікаря. Нераз бувають кровотоки у женщин вагітних в другій половині вагітності, або перед самими родами. Перед родами не повинна показуватися кров, колиж вона показується, то треба вагітну зараз положити до ліжка, щоби випочала, та давати на долішню часть живота студені оклади. Коли се не поможе, то як найскорше треба прикликати лікаря, бо причиною такого кровотоку може бути або якесь неправильне положене дитини, або початок передчасного породу. Так само по родах, коли мине 10—14 днів чищення не повинна у женщины показуватися кров, тим більше у женщины, що сама кормить дитину. Колиж у такої женщины виступив хоть малий кровотік, то він вказує на се, що в матерниці позістали по породі якісь частини плодової оболонки, або сціпи крови, які треба вичистити. В такому случаю очевидно також треба порадитися лікаря. Накінець показується кров з частий родних женщины ще й тоді, коли матерниця є хора на запалене, новотвір, або на рака. Взагалі при всіх кровотоках з частий родних женщины треба вчасно порадитися лікаря, бо всі ті недуги можуть бути небезпечними: в початках одначе можна небезпеку відвернути.—VI. Кровотін з кишки відходової може походити: або з жолудка, або з тонких, або з грубих кишок, або з самої відходової кишки. Кров з жолудка і тонких кишок перебула далеку дорогу через цілий кормовий провід, на неї ділали соки жолудкові і кишкові, тож она виходить з отвору стільцевого в зміненому стані, звичайно чорна. Буває се при ріжних недугах жолудка і кишок як то: боляк і рак жолудка, катар кишок, чахотка кишок і червоний тиф. Кров з долішніх частий кормового проводу має близенько до стільцевого отвору, тож она буває звичайно незмінена, червона. Причиною

такого кровотоку є катаря або боляки **грубих кишок**, дизентерія, та гемороїди. Всі наведені недуги є описані в особних відділах, де є також подане і домашнє їх ліченє. Однак найважнїйшою річю при кровотоку з відхїднїцї є: пізнати власнє, де є жерело і яка є причина кровотоку. Коли з сего опису тяжко буде вганути, то безумовно треба буде як найскорше візвати лікаря.

67. КРОПИВКА

Є се поверховна слабїсть скїри, що виглядає так якби тіло хорого пошїк хто кропивою. Як вона займе лицє, то воно є якби опухле. Слабїсть ся по-являється особливо у дїтнї,—хоть буває також і у дорослих люднїй, а головнє у жєнщин. Найчастїше повстає кропивка через спожитє невідповідного або тяжко стравного корму, н. пр. по спожитю малнї, сунїць, грибїв, меду, раків, старої ковбаси, або по випитю звїтрїлого пива. Буває вона таки у дїтнїй, що хоруять на глисти. Також приходить вона через покусанє комарїв, вошнїй, блошнїць,—а вкїнці виступає в деяких горячкових недугах як наслідок сильнїйшої горячки. Кропивка сама собою не є небезпечною недугою; вона проходить протягом кількох днїв навїть без помочи лікарскої. Є вона лишє для хорих неприємною через свербячку на цілому тілі, коли то хорий мусить скробатися в день і в ночи. Такого хорого треба в кождїм случаю положити до лїжка, подати йому на прочищенє жолудка оліїку рицинового або гїркої соли і держати його 2—3 днї на дістї. Против сверблячки скїри натирати хорого кількє разїв денно холодною водою з оцтом (чотири частї води на одну часть оцту) або приготувити йому раз на день теплу купіль.

68. ЛЕГКИХ СЛАБОСТИ

Легкі є головнїй віддиховий знаряд чоловіка. В глибинї ями ротової починається прилад дихаль-

ний гортанею, гортань переходить у дишицю, дишиця у висоті четвертого або п'ятого грудного ребра ділиться на дві відноги озаяв, а на кождім озаяві висить в правій і лівій половині грудної клітки по одному легкому (легені). Найважніші слабости легких суть: 1) катар або нежит легких, 2) запалене легких, 3) роздуте легких (ядуха, задуха—гл.), 4) запалене олегочної (плеври) і 5) чахотка легких (туберкули, сухоти—гл.)—1) Катар або нежит легких. Кождий нежит приходить з перестуди, тим легче тут, бо людина втягає студений і вогкий воздух в свої легкі, що є дуже ніжним приладом дихальним. Катар легких починається звичайно морозом-дрождію, легкою хрипкою і кашлем. Коли чоловік не положиться скоро до постелі, то сі признаки можуть збільшитися, хорий дістає сильнішу горячку, сильний кашель, тяжкий і короткий віддих, а навіть признаки запалення легких. Дятого кождий, хто захорів нежитом легких, повинен покинути свої занятя і позістати дома, або ще краще—положитися до постелі, щоби огрітися і привести легкі до спокійного і рівномірного віддиху.. Добре випити на початку недуги зо дві склянки горячого липового або бузкового чаю і накритися потім периною,щоби спотитися.Звичайно такий нежит по кількох днях уступає. Розуміється, що і дієта в постелі повинна бути обмежена, тому не мають такі хорі їсти страв сирих, квасних і твердих. Щоби хорому не було тяжко в грудех можна обвинути хорого три рази денно мокрим викрученим ручником, та обв'язати його сухим; а против кашлю попивати часто плязовий чай осолоджений ледовим цукром. Не так легко переходить однак нежит легких у більшої части хорих. Люди звичайно легковажать собі сю слабість і дуже часто переходжують її, як то кажеться: "не даються". То знов інші, хоч зразу і положаться до постелі, не видержують в

ній довго і перед часом встають до своєї роботи. В цих случаях слабість не уступає цілковито, лише оставляє по собі незначні останки, з яких витворюється при новому нежитови хронічний (протяглий) нежит легких. Є се дуже уперта слабість. Такі хорі хіба лише в літі, і то в сухі, теплі і соняшні дні чуються здоровими; але при найменшій зміні воздуха, ще більше на весну, в осени і в зимі дістають вони правильно кашель, тяготу в грудех, короткий віддих, загальне ослаблене. Через частий кашель надриваються легкі, тратять свою пружистість і досить скоро вивязується стан, описаний в розділі про “астму”. Хронічний нежит легких тяжко вилічити, головню через те, що йому шкодить кожда зміна воздуха. Для того богаті люди на зиму виїжджають до полудневих теплих країв, а на літо до високо положених кліматичних місць. Бідний чоловік не може лічитися виїздами, для того повинні бідні тим більше стерегтися і уникаюи всего того, що катар легких може збільшити. Головний припис є—перебувати завсе у свіжому і теплому воздуху. Наші люди найбільше грішать тим, що не вміють удержати в хаті свіжого і теплого воздуха. Отже треба памятати, щоби в комнаті був все такий воздух, як серед літа на дворі. Коли в зимі треба більше топити, то скоро кімната добре оґріється, треба двері від неї і сіний хоть на пів години цілковито вітворити, щоби в комнаті воздух добре очистився. Се належить повторити хоть три рази денно. Через се душний воздух очиститься, а свіжий, хоть холодний скоро оґріється. Хто прийде до теплої комнати, повинен з верхньої одіжи роздягнутися. Хорі на кашель люди не повинні серед дощу або вітру їздити, а коли вже мусять, то повинні обернутися до вітру плечами і підчас їзди не розмовляти. Дуже корисно буде виїхати в літі на село десь близько шпилькового ліса, бо власне живиця шпилькових

дерев є дуже помічна в нежиті легких. Майже всі хорі на нежити легких пють в літі за порадою лікарів якусь мінеральну воду. Води сі розріджають збиту в дрібних озяхах флегму і помагають її легко викашляти. Найпрактичніше пити їх рано натще з додатком горячого молока, що пів години по $\frac{1}{2}$ склянки і підчас того проходжуватися на свіжій воздусі. Корисно є також вдихувати пару з солоної води (одна ложочка соли на склянку води) за помочою машинки інгаляційної. Лікарі приписують крім сего різні аптичні ліки, відповідно до степені недуги. —

2) **Запаленє легких.** Є се горячкова слабість, що починається звичайно так сильним дрощем, що хорі звичайно кажуть накриватися перинами або кожухами, а навіть і під ними не можуть оґрїтися. Після дрощів за кілька годин проявляється сильна горячка, якої висота доходить до 39 і 40 степенів Цельзія; вона триває при правильному перебігові недуги звичайно 8 днів, почім майже нагло спадає на 37 степенів або навіть на 36 степенів; сей упадок горячки єсть кризою недуги. Запаленє легких виступає звичайно лише по одній стороні, то є запалюється лише правий або лише лівий плат легких; однак бувають і тяжкі случаї запаленя обох платів рівночасно. На котрій стороні сидить запаленє, знає звичайно сам хорий, бо єго в сім місци болить і коле; лише у дітини тяжко дізнатися, бо дітина не скаже — тим то у малих дітий пізнають лікарі запаленє лише через опукване і обслухованє грудної клітки. Запаленє легких приходить звичайно із застуди; тимто появляється воно найчастіше в осени і на весну, коли то воздух є дуже змінний. Звичайні признаки запаленя легких є слїдуючі: сильна горячка 39 степ. і 40 степ. Ц., короткий відлих (здоровий чоловік віддихає на мінуту 16—20 разів; при запаленю легких віддихають хорі 40 і 50 разів на мі-

нугу, а діти ще скорше), біль голови, загальне ослаблене, недостаток апетиту, збільшена спрага, біль в тім місци де є запалене. Біль сей може розходитися по цілих грудях, а часто може доходити і до рамени по стороні запаленя; дуже часто є біль сполучений з колькою. Досить скоро прилучається до сих признаков кашель; зпершу сей кашель є короткий, болющий і сухий, однако третього або четвертого дня показується у викашляній мокроті руда кров, що уступає аж осьмого дня. Дальшим признаком є прискорений живчик: у здорового чоловіка ударає живчик 60—80 разів на мінуту; в часі запаленя легких підноситься він на 100—120 ударів, а часто бе він неправильно і надмірно слабо. При правильнім перебігу недуги треває запалене легких 8 днів і кінчиться звичайно наглою крізою: горячка упадає нагло. Живчик починає бити вишн 40—60 разів на мінуту, а хорий впадає в обильний теплий піт, по котрім наступає приятний сон, і хорий поволи приходить до здоровля. Однако не у всіх хорих кінчиться запалене легких так щасливо. Коли хорі були вже попередно слабосильні, або мали нездорове серце, або коли вони старші віком, то вже в сих 8-и горячкових днях показуються тривожні признаки недомаганя серця, як: синяве забарвлене лица, жовтава барва тіла, висока горячка, дуже скорий живчик, сухий язик, малчене, а вкінци цілковита непритомність. Се признаки дуже грізного стану недуги, а навіть віщуні скорої смерти. Скоро ми упевнилися, що хорий має запалене легких, або скоро тільки підозріваємо сю слабість, не повинні ми братися самі до лічення, лише вчасно завізвати лікаря. Наші люди ставляють звичайно хорому кільканайцять або й кількадесять п'явок, та думають, що вже все найважнійше зробили. Хоча лікар не може бути безоглядним противником п'явок, бо й сам каже їх нераз ставити,

однако безмисленне шафване людскою кровю в людей є просто гріхом, тим більше що не все можна пізнати по котрій стороні є запалене, тож не все мож вганути в якому місці ставити п'явки; тим більше не кождому чоловікови вольно спускати кров. Заки ще прийде лікар належить подати лише тимчасову поміч. Коли хорого бере дрощ, треба його роздягнути і положити до теплої, огрітої постелі, а зверху накрити периною або коцами. Коли хорий огрівся, а дрощі перейшли в горячку, скинути верхні накриття, а оставити лише одно одіяло або плахту прикриту одним коцом; на голову прикладати часто зимні примочки. Дальше треба хорому вчистити жолудок, тож подати йому або ложку рпцинового олійку, або склянку гіркої води, або склянку напару сенесу,— дітям пів або чверть склянки сенесу. Живити хорого лише плинними стравами—молоком, чаєм, клеїком, росолом, борщем, та поїти водою з овочевим соком або цитриною. Вина хорому не треба в початку слабости подавати, хиба в другій половині тижня, щоби запобічи ослабленю серця. Де ставити п'явки, баньки, прикладати компреси на груди, та які лікі подавати—може вказати тільки лікар. Коли хорий після упадку горячки восьмого дня починає скоро відзискувати сили і апетит, то не треба спішитися подавати йому грубіші страви або дозволяти йому за скоро вставати і вертати до своїх занять, бо після запаленя легких лишаються при невідповідному поведеню ріжні довготривалі грудні наслідки. —

3) **Запалене олегочної (плеври).** Легкі є обведені на цілій своїй поверхни тонкою облонкою—олегочною, або як лікарі називають плеврою. Коли ся оболонка запалиться, то до неї припливає жилами значно більше крові, як звичайно; вона напухає і грубіє; а коли при віддиху отирається о ребра, то справляє хорому невиносимий біль, кольку. Хорий на запа-

лене олегочної не може прибрати собі місця, бо чи він повернеться на право—чи на ліво, чи він положиться—чи сяде, все чує він при віддику біль і кольку, так що він мусить дихати дуже поверховно, але за те о много частійше. Запалене олегочної виступає звичайно лише по одній стороні. Оно починається подібно як запалене легких—дріжею, по якій зараз приходить більша або менша горячка і колька, а при тому біль голови, брак апетиту, короткий а частий віддик і болючий, з кольками получений кашель. Слабість може протягом 8-ми днів скінчитися добре. Звичайно одначе протягається вона довше і лишає по собі різні більше або менше тяжкі наступства, що саму недугу можуть перетворити в хронічну—довготревалу. Сі наступства належить тут описати. І так, найчастійшим наслідком запалення олегочної є те, що вона приросте до ребер. Такий хорий ніби виздоровіє цілковито, вигляд його поправиться, сили повернуть, одначе він чує від часу до часу якийсь неозначений натиск або біль в тім боці, де було запалене. Сей біль найбільше чує хорий, коли згинається, обертається, бігає. Другим лихим наслідком запалення олегочної є вода або ропа в грудех. При кождім запаленю олегочної витворюється межі ребрами та легкими троха течі, що по виздоровленю звичайно сама з себе щезає. Колиж сеі течі було більше, або коли ся теча є густа, або ропа, то вона не може так легко усунутися, через те вона приспорює хорому дуже великі терпіння. Бо легко зрозуміти, що—коли в груді витвориться велика скількість течі, то вона впирає сеі плат легких до середини—через се легке стискається, назирає на серце і на другу сторону, тож хорий мусить дістати короткий, тяжкий і болючий віддик. Такого стану не може хорий довго перенести; єдиною радою є випустити чи виссати приладом воду (ропу), почім хоро-

му зразу стає легше. Іншим наслідком запалення олегочної може бути скривлене грудної клітки. Коли в часі запалення олегочної витворилася в ямі грудній якась скількість течі, а сю тіч не усунеться вчасно, то вона в середині сама собою згущається, творить грубі волокна, що з часом корчаться і потягають за собою ребра—до яких вони приросли—до середини, ребра западаються, викривлюються, а через те скривлюється клітка грудна. Важним наслідком запалення олегочної є наконєць чахотка або туберкули. Коли запалене олегочної лучиться у людини, що має наклін до туберкулів, то хоч би вона до сего часу була зовсім здорова, розбуджується в ній укрита слабість. Тож запалене олегочної не кінчиться— як звичайно, хорий не вертає до сил, він не відзискує апетиту, вечерами звичайно дістає горячку, часто кашляє, дістає дропі,—і по якомусь часі впадає в безнадійний стан сухіт. З сего видно, що запалене олегочної є далеко тяжчою недугою як запалене легких;—буває се через те, що хорі сю недугу звичайно легковажать, а навіть часом ходячи її перебувають. Щоби отже оберегтись від лихих наслідків сеї недуги, треба в кожному випадкові кашлю і кольки порадитися лікаря, щоби переконатися чи не єсть се скрите запалене олегочної. Коли лікаря не можна скоро дістати, то треба на кілька днів положитися до ліжка, щоби рівномірно вигрітись і не наражатися на перестуду. Против кашлю треба пити плязовий чай з ледовим цукром, а против кольки прикладати або зимні примочки, або горячі катаплязми, або синапами, або ставити баньки чи то п'явки. — **Увага.** Зимні компреси, і то досить часто, прикладається до хорого і болючого місця тільки в часі загальної горячки. Горячі компреси або катаплязми з горячої каші або піску порадно є робити тоді, коли в хорого мала горячка, а колька і біль є так сильні, що.

хорому ні обернутися — ні дихати не дають. — Синапізми—роблять або з хрону, або з гірчичної муки, перемішаних з водою заквашеною оцтом. Вони сильно напікають шкіру і через се витягають біль із середини. В аптеках продають готові синапізмові паперці звані від французького фабриканта Rigollet. Такий паперець треба перше замочити в воді і на болюче місце приложити.—Пявки добре є ставити тоді, коли хорий крім кашлю має горячку, а біль і колька є тільки в одному місці. Коли пявки мають принести полекшу, то треба їх дорослому чоловікови поставити найменше 8. а дитині 3—4.—Баньки бувають або сухі, або натинані. Звичайно ставляють лише сухі баньки, бо натинані можна заступити або пивками або опустом крови. Сухі баньки належить хорому ставити тоді, коли біль і колька не держаться одного місця, а розходяться по всій груді, або є на одній стороні клітки грудної. В такому случаю треба дорослому чоловікови поставити 20—40 баньок, а дитині 10—15. Баньки є се маленькі гладкі скляночки, в яких над спиртовою лямпою оґрівають воздух, та негайно прикладають їх до тіла. Оґрітий в баньці воздух є рідкий, тож банька приложена до тіла втягає в себе шкіру і кров з болячого місця; через се може уступити з глибини не тільки біль, але навіть саме запаленє. Після баньок остають на тілі довший час круглі, темно- червоні, кроваві плями. Як довго при запаленю олегочної треба лежати, то може осудити лише лікар. Коли завчасу встати, то можна відновити слабість (дістати рецидиву), або можуть появилися тяжкі наступства, про які перше була мова. Кожде з сих наступств і помотань (комплікацій) вимагає дуже розумного і осторожного лічення. Тож хорі, яких запаленє олегочної протягається довше як тиждень, повинні безумовно порадитися лікаря і віддатися його опіці аж довилічення.

69. ЛИШАЙ

Під назвою лишай розуміємо три форми шкірних негорячкових недуг: 1) лишай звичайний, 2) лишай лусковий і 3) лишай вовчий.—1) Лишай звичайний виступає під видом округлих або округлавих плям, завбільшки з долоню дитини або й дорослого чоловіка, він може бути на шкірі голій, та на шкірі покритій волосем. В початку є сі плями малі і виглядають як кружочок дрібненьких прищиків або міхурчиків, ті міхурці скоро присихають, лишаяють після себе рапавий осередок, а на їх краях показуються нові прищики, що знов незадовго присихають; таким способом лишай ширшає чимраз більше. Середина лишая є суха, рапава, троха темнішої барви як звичайна шкіра, та свербить постійно. Коли лишай покажеться на шкірі покритій волосем, то волосе тратить свій блиск, стає сухим, ломиться близько насади, або випадає з корінем, так що заняті лишаєм місця виглядають як пліщі. Причиною лишая є дрібненькі грибки, що закоріняються в лосєвих железах шкіри або у волосних торбинках і відси множаться та поширюються. Лишай може перекинутися з хорих людей на здорових через дотик (коли разом сплять, руки подають, цілують). Вилічити лишай можна лише такими средствами, що вбивають грибки, тож: сіркою і зеленим милом, та багатьома иншими ліками аптичними, що їх до потреби записують лікарі. Коли лишай є між волосем, то треба всі волоски до одного повиривати, бо инакше не дістанеться лік до волосної торбинки. Домашнім способом лічать лишай так: на ніч натирати хорі місця досить сильно зеленим милом (купити в аптиці), та покрити лишай платком полотняним, насмарованим тим самим зеленим милом. На другий день рано сі місця добре змити теплою водою і звичайним милом, та приложити на полотенці сіркової масти; сю масть

змінюється на день так довго, аж лишай уступить.—
 2) **Лишай лусковий** є тільки з назви і вигляду подібний до лишая. Слабість ся починається—подібно як попередня—дрібним прищиком або міхурчиком, довкруги якого твориться дуже скоро вінець таких самих прищиків, а тим часом середина присихає і лишає по собі червону шкіру, покриту білою тоненькою лускою. Таким способом ширшає і росте лишай до величини долоні дорослого чоловіка або й більше; луски на його середині вистають нераз одна понад другу, їх можна дуже легко здерти, але на сему місці звичайно показується дуже скоро пова блискуча луска. Лусковий лишай не справляє хорому майже ніяких долегливостей, він не болить, не пече, не свербить. Він виступає в числі значно більшим як звичайний лишай, бо може нераз зайняти цілу поверхню тіла, не виключаючи голови, вусів і бороди, так що хорі мають на собі нераз тисячі таких липаєвих більших або менших плям. Найчастійше одначе буває лусковий лишай на ліктях і колінах; признак сей є так важний, що в разі—як лускових плям на сих місцях нема—то, хотьби вони були впрочім на цілому тілі, можна сумніватися, чи лишай є справді лусковим лишаєм. Причини появи лускового лишая ще зовсім не ясні. Одно лиш є певне, що недуга ся виступає звичайно у здорових, доброго вигляду людей, що часто переходить в родині з родителів на дітей, що не є заразлива, та що хорі нею люди не сохнуть, не марніють, та не мають з нею иншого клопоту, хіба тільки се, що коли вона покажеться на голові, лици або руках, то хорим є се неприємно і стидно. Лусковий лишай є дуже упертою недугою, що навіть повиліченю знов повертає. Лічать сю недугу внутрішню і зовнішню. Часом вистарчає саме внутрішнє ліченє, часом саме зовнішнє; найкорисніше одначе є получити або ліченя разом.

Внутрішнє ліченє залежить од вибору лікаря, бо не у кожного хорого можна ужити ті самі ліки. Поверховного ліченя найпрактичнійшими є два способи: хорого, в якого ціле тіло є обсіпане лусковим лишавм, треба зеленим милом на ніч сильно натерти, а в місцях ширших навіть втерти сю зеленаво-руду масть полотняною шматкою. На дорослого чоловіка вийде 10—15 декаграмів сего мила. Після того завинути хорого з руками і головою в плахту або грубе рядно і накрити коцами; в такому положеню хорий має перележати цілу ніч. На другий день рано має хорий скупатися в теплій купели та змити масть і луски звичайним милом. Се робити 7—8 днів, поки лишай цілковито не щезне. В тяжчих і більшевпертих разях уживають завиваня Прісніцові. На ліжку хорого кладуть грубий коц, на коц два грубі рядна (простирала, плахту), сухе і замочене в перестоялій холодній воді та добре викручене. На мокре рядно положити хорого з головою та руками в мокре простирало, опісля в сухе, та наконець у коц добре, тісно обвинути, а навіть звязати так, щоби лише очі і ніс виставали. По сему накрити хорого периною або кожухами, щоби зіпрів; так має він перележати цілу добу. На другий день рано повторити те саме знов на добу; так до 6—7 днів, поки лишай не вступиться. Після 7-го разу взяти одну або дві теплі купелі з милом; почім шкіра буде зовсім чиста.—3) Лишай вовчий. Ся недуга длятого так називається, бо місця нею заняті представляються по якомусь часі мов виджені пажерливим звірятем. Найчастійше виступає сей лишай на носі, потім на губах, на ухах, на очних повіках, на лици а вкінци і на прочих частях тіла. Зпершу якесь місце під шкірою, завбільшки з голівку від шпильки, зачервоніє і засвербить; по кількох днях стає воно барви помаранчевої, а наскірок над ним стає тоненьким блискучим. В сім часі повстають

вкрути первісної грудки подібні нові грудочки, що міняють барву подібно як перша. Вчасніші грудочки отвиряються, з них виходить сіра сировата гуща, на їх місци витворюються більше або менше глибокі боляки, що—або самі пригоюються і полишають по собі глибокі поморщені виразки, або гнояться в глибини і ширину, а занята шкіра відпадає цілими куснями. Вовчий лишай є недугою дуже тяжкою, що деколи вид людини дуже зогиджає. Причиною сеї недуги є дрібненькі грибки, що загниджуються в шкірі чоловіка і її нищать. Досвіди лікарські виказали, що є якась звязь межи сею недугою і жовнами, бо найчастійше буває вона в осіб жовноватих (скрофулічних) і то в молодечому віці. Вовчого лишая годі вилічити в инший спосіб як тільки: випалити, випекти або вискрьобати його зі шкіри. А що після таких операцій лишайються в шкірі браки, тим то треба такому ліченню піддатися як найскорше, щоби позісталі виразки і браки не були за великі. Розуміється, що за таким ліченем треба удатися до лікаря; з огляду на се, всяке лічене мастями є лише стратою дорогого часу. В новійших часах лічать вовчий лишай лучами Рентгена, то є пускають на хорі місця сильні лучі електричні і тим способом нищать перепалену лишаям шкірну тканину. А що сей новий спосіб лічення є цілком безболісний, тож кождий вже на початку недуги повинен піддатися сему ліченню. Ми бачимо досить часто людей, в яких одпали—ніс, губи, ухо, повіки. Все те суть наслідки вовчого лишая. Сі страти шкіри лица можна хоть в части направити через так звані плястичні операції. Хорому витинають з иншого здорового місця відповідний кусник шкіри і пришивають на місце страченої шкіри. Кому отже стидно показатися межи люди з браками шкіри на лица, той повинен на таку операцію рішитися.

70. МАТЕРНИЦЯ І Ї НЕДУГИ

Найважнішими недугами матерниці є: 1) запаленє, 2) похиленє або скривленє, 3) кровотоки і 4) новотвори. О кровотоках було попередно сказано.

1) **Запаленє матерниці.** Кождий знаряд людского тіла може запалитися. Матерниця має до сего ще більше нагід, як інші знаряди, бо в ній відбуваються постійно певні фізіольогічні то є природні переміни, що можуть дуже легко наразити матерницю на різні недуги. От возьмім хочби місячні чищення женщин. Женщини звичайно не зважають на сю природну слабість: вони працюють як звичайно, а нераз навіть більше і тяжше напружуються—далекою дорогою пішком, вони двигают тягари, скачуть, танцюють і т. п. Очевидно, що матерниця, будучи вже і так перекривлена, через такі рухи ще більше зворушується, та потім запалюється. Ще більший нахил до запаленя матерниці мають женщины після положів. Найменше шануються женщины після першого положу. Звичайно є се молоді женщины, що після правильного положу вже на другий день почувають в собі стільки сили, що встають з постелі, обід варити і дитину викупати. А тим самим треба знати, що матерниця після родів потребує аж 6 неділь, щоби вернути до правильного стану. Зараз по родах є вона ще так хора, що положниця повинна позістати в постелі що найменше 8—10 днів. Тож ясно, що через таке скоре вставанє з постелі мусить прийти запаленє матерниці. Запаленє матерниці починається сильним дрошем, по котрім незадового наступає більша або менша горячка і постійний біль в долішній часті живота—в середині, або по якійсь його стороні. Сей біль дуже часто переходить в кольку, та поширяється на кишки і на цілий живіт. Кожде порушенє тіла викликає в хорої нові болі, а з частий родних хорої впливає тяжко вонюча, рощна або

кровава теча. Слабість триває звичайно кілька днів. Дуже часто лучається, що запалене матерниці переходить на кишки, і тоді є воно дуже небезпечно; але хочби воно і не скінчилося смертю, то все таки не кінчиться воно цілком щасливо, бо позістають по ній болячки, дивніщі, скривлена і прирости матерниці до окружуючих знарядів, та найчастійше довготривалі і мучительні білі утлави. Кожде запалене матерниці вимагає помочи і поради лікарської, бо неумітне поступоване може викликати дуже лихі наслідки. Се запаленє не слід лічити домашніми средствами. Длшого кожда жінка, коли почує біль і кольку в долішних частях живота серед дрозів і горячки, повинна негайно положитися до постелі і спокійно виждати лікаря. — 2) Похилення і скривлена матерниці. Матерниці знаходиться у кожної жінки в долішній часті живота, низче пупка в самій осередковій лінії. Із сего правильного положеня може вона однак похилитися або наперед до міхура мочевого, або взад до відходової кишки, або в право, або в ліво. Крім сего може вона сама в собі скривитися, то є мовби зломатися взад або вперед. Очевидно що через таке похиленє чи скривленє матерниці буде терпіти не тільки вона сама, але теж і сусідні знаряди. Через се сі слабости так дуже докучають хорим жінкам, що навіть і недбалі жінки мусять глядати помочи лікарської. Причиною сего неправильно укладу матерниці є невідповідне поведене жінки підчас місячних чищень, та коли жінка за скоро встала після пороненя, або пологів. Матерниці в сих случаях є вже сама собою побільшена, тож тяжша, вона не може удержатися в своїм первіснім положеню, та перехиляється на котрийсь бік. В сему неправильному положеню позістає вона дальше. Колиж до сего матерницю обійме запаленє, або на ній стане болячка, то рона в болячці ще більше утверджує

матерницю в її неправильному положенню. Похилення і скривлення матерниці справляють жінчині постійні болі в крижах і животі, особливо при місячних чищеннях, а також часто викликають біль при віддаванню мочи і при випорожнюванню. Для жінчини є вони ще й тим шкідливими, що спричиняють неплодність. Тож належить остерегти всіх жінчин, у котрих місячні чищення без причини задержалися, або відбуваються неправильно з болями, або у котрих по положі триває через довший час біль в животі чи в крижах, чи при моченню, чи при випорожнюванню, — та тих що терплять на довготривалі білі уплави, щоби всі отсі жінчини безумовно порадилися лікаря, бо се все може походити з недуг матерниці, що зпершу даються безперечно вилічити. Похилену або скривлену матерницю лічать операцією, купелями, масованем, або наконець матерничними кружками, що їх хора жінчина так довго в собі носить поки її матерниця не поверне до правильного стану. — 3) Сюди належить ще недуга матерниці, досить часто у жінок, а саме коли випаде матерниця. Матерниця спочиває в долішній частині живота понизше кишок і держиться в рівновазі двома з обох сторін матерниці виходячими і до стіп живота прикріпленими сухожилями. У жінчин, що після пологу за вчасно з постелі встали і за скоро взялися до тяжшої фізичної роботи, або що мусять довший час стояти, або довго ходити, сі сухожиля не можуть вдержати побільшену ще матерницю в належному її місці, тож вона спадає низче, поки остаточно не покажется у вікні половім, а навіть з сего вікна частково або навіть цілковито висунеться; тільки коли хора положиться до постелі, матерниця всувається назад. Ся недуга є для жінчин дуже прикра і болісна, бо хора не то працювати, але навіть і ходити не може. Найбільше стрічається випад матерниці у селянок, бо

власне вони не вилежуються після пологів, та зараз беруться до фізичної праці. Для сільської газдині є ся недуга подвійним нещастем. Тимто належить глядати в сій недузї помочи лікарської, бо в початках не треба жадної операції, лише відповідно добраним і добре заложеним кружком матерничним усувається всі долегливости і терпіня в одній хвилі. Очевидно, що в задавнених случаях без операції не обійдеться.

—4) **Новотвори матерниці.** Новотвором матерниці називаємо недугу, через яку матерниця, що має звичайно величину малої грушки, чи то в цілости, чи лише в одній частині згрубіє, ствердне і побільшиться. Побільшене се може бути нераз так значне, що матерниця виглядає як у вагітних жінок. Новотвори матерниці справляють жінщинам великі клопоти і болі вже хотьби своєю величиною, а ще більше даються вони в знак підчас місячних чищень, бо тоді болі збільшаються а кровотоки бувають так сильні, що нераз загрожують і житю жінчини. Найбільш небезпечним є злосливий новотвір—рак матерниці. Крім вище описаних признаков рак матерниці замінний ще й жовторудавими або таки кровавими смердячими ушлагами: хора дуже скоро блідне, жовкне, марніє і тратить сили. Хоть новотвори ракові взагалі є небезпечні, то з досвіду знаємо, що власне рак матерниці—на початках розвитку—операцією так радикально усувається, що певно вже не верне. А навіть, коли він заняв більшу частину матерниці та ще не перейшов на сусідні знаряди, то через вирізанє цілої матерниці можна вратувати здоровлє і жите хорої жінки. В нинішніх часах сі операції є так досконалі і представляють для оперованих так малу небезпеку, що справді булоби гріхом, коли би яка жінчина—зі страху перед операцією—занедбала удатися завчасу з такою недугою до лікаря.

71. МЕРТВА КІСТЬ І КАШАК

Мертва кість не є зовсім слабостью костий, лише витвором при запаленю мязових тужнів. Мязи рук і ніг є лиш у верхніх частях м'ясисті, а при кінці передрамени і в долішній часті підстегня м'ясні волокна звужуються і кінчаються на костях руки і стопи білими посторонками—тужнями або сухожиллем. Сі тужні переходять через поховки тужневі, то є м'які рурочки, наповнені слизистою густою течею, що служить на се, щоби тужні при роботі і ході могли легонько пересуватися. Тож в сих поховках мязових тужнів—чи то на руці, чи на нозі—може наступити через удар, або через напругу при праці місцево запалене. В наслідок запаленя витворюється на поховці торбинка величини ліскового або волоскового оріха туго наповнена тою самою дреглеватою слизистою течію що й самі поховки. Ся туго наповнена торбинка є тверда як кість; тим то називають її люди мертвою кісткою. Як мертві кістки так і незмінена на них шкіра є зовсім неболючі. Мертву кість можна усунути операцією, або роздусити, або вона гине сама собою. Операцію може виконати лише лікар; а роздушимо її так: притискаємо сильно кість мертво великим пальцем так довго, аж вона під шкірою лусне; дреглевата маса виливається під шкіру, де її кровоносні судини висисають. Сама собою лускає торбинка мертвої кістки тоді, коли вона є за дуже натягнена; іноді вистарчить лиш незначний удар або натиск на неї, щоби вона луснула і мертва кістка щезла. Буває нераз так, що люди кладуться спати з мертвою кісткою, а через ніч вона десь поділась. Наш нарід називає мертвою кісткою ще підскірні тверді гузи, величини ліскового або волоскового оріха, що бувають на чолі, над очами, на голові межі волосєм, за вухами, на плечах, а часом і на шиї.

Скіра над сими витворами є зовсім незмінена, неболюща, подібно як у мертвої кістки. Причини сих гүзів є однак зовсім инші як у мертвої кістки. При кождім волоску знаходяться в шкірі тоненькі желези, що виділюють з себе лій, від якого волося буває все свіже і блискуче. Від кожної желези веде до волосної цибульки тонесенький провід або рурочка. Коли така рурочка в якому місці заткається, то лій не може своєю дорогою відпливати, в наслідок сего железа розширається, зразу липе в шкірі, пізпійше якби торбинка попід шкіру, через що шкіра над гүзами підноситься. Сам гүдз є звичайно твердий, пружистий, при утискови неболючий. Коли понад ним перетнемо шкіру, то представляється він як тверда туго набита торбинка, а коли його розітнемо, то виплине з неї біла лосва каша. Тому то називають ці витвори кашаками. Наші сільські люди часом самі собі позижком розрізують сю “мертву кістку” і випускають з неї кашу. Се мало помагає, бо хоть каша вийде, то торбинка назад зростеся а з неї виросте новий кашак. Тож тільки лікар може добре зоперовати кашак, бо він мусить виняти кашак разом з торбиною цілковито.

72. МОЗОК І ЙОГО НЕДУГИ

Найголовніші недуги мозку є: запалене мозку, розмякчене мозку, вода в мозку (водоголове) і удар мозковий (апоплексія). Дві послідні недуги були описані в осібних відділах. Мозок чоловіка спочиває в черепі і є окружений з верха трема оболонками: грубою, тонкою і паутиноватою. Сі три оболонки разом або кожда з осібна можуть запалитися і тоді говоримо про запалене мозку. Колиж запалене повстало в середині мозку—в самій істоті мозковій, тоді може витворитися розмякчене мозку.

1) **Запалене мозку.** Ся слабість приходить зарівно у дітей, як і у старших, найчастійше у дітей

від 2—7 літ. У старших буває вона в наслідок ударення, зранення або запалення вуха; у дітей приходить воно ніби без жадної причини, але звичайно в наслідок застуди після кору, шкарлятини, коклюшу, або в дітей—потомків роду, в якому були жовни, чахотка, падавиця або судороги. У дорослих починається слабкість досить скоро і проходить скоро; у дітей приходить вона поволи, несподівано,—і для того не раз через довший час не тільки родителі але й лікарі не можуть її розпізнати. Дітина, що передше була весела, жива, говірлива, здорова, стає поволи сумною, задумливою, спокійною, часто хоче спати, їсть менше і без апетиту, язик її обложений, вона бавиться нерадо, не любить товариства других дітей, легко сердиться, плаче, в ночі спить неспокійно, часто жалується на біль голови і біль в руках та ногах. Всі ті признаки приписують звичайно якій нестравності або глистам і для того не дуже журяться сими змінами у дітини... Першим страшним признаком для родителів є воніти. Воніти сі ріжняться від вонітів жолудкових тим, що приходять не після їди, лише часто перед їдою з порожного жолудка, а найчастійше тоді, коли дітина зі сну встане. Після тих вонітів дітина не береться з ліжка вставати, ані ходити: в хорі дітини голова і кадовб є горячі, а ноги і руки холодні, вона має в середині горячку. Тут в постели розвиваються вже признаки запалення один по другому. В перебігу слабости запалення мозку можна розрізнити дві пори: пору подразнення і придушення. В першій порі є діти звичайно дуже неспокійні, часто прокидаються і обертаються в постели, часто жмуряють очі і корчать чоло, кричать або плачуть, коли їх взяти за руку або ногу, або коли їх обернути, часто голосно стогнуть або скрегочуть зубами; очі в них або постійно замкнені, або перевернені білками в гору; руки і ноги легко дрожать, а мязи карку

є скорчені і болющі до тої степені, що дитина не може карку випростувати, голова і стало скручена взад. По 7—8-и днях наступає пора придавлення. Дитина лежить у півсні, вже більше спокійно, але звичайно непритомна. Лице бліде, з синявим відтінком, — черти лица затерті, без виразу; очи або є звернені нерухомо в одно місце, або перевертаються то сюди то туди, а найчастійше вони звернені до гори “в стовп”, причім часто можна зауважати зиз на одним або другим оці. Дитина часто стогне, часом шукає чогось руками по лицю, по голові або по постелі, віддих в неї вздержаний та аж по довпім часі приходять тяжке глибоке диханє. Живіт запався, а мязи рук і ніг висохли. Все те є признаки дуже грізні, а коли до них примучаться судороги, чи то частині, чи цілого тіла, то се знак, що за день або два наступить смерть. В дуже рідких випадках може наступити виздоровленє, коли судороги ще не показалися, але такі діти звичайно позістають пораженими або тупоумними. Хотя ся слабість є дуже тяжка і виказує дуже мало случаїв виздоровленя, то все таки не треба тратити надії і всі зарядженя лікаря точно виповняти. Подам тут загальні правила догляду таких хорих: Коли дитина жалується на біль голови і недостаток апетиту, дати їй на перечищенє одну або дві ложочки рицинового олійку, чи дитинячого меду і положить до ліжка. Коли біль не уступає, то можна поставити за одним і другим вухом по одній, або по дві шпівки, — у старших навіть по 3—4, і прикладати на цілу голову що 5 хвилин студені оклади, щоби череп голови не загрівся. Довге волосє треба остригти. Щоби хорого не дразнити, треба комнату хорого притемнити. В комнаті має бути тихо, тож других дітний належить з комнати забрати, щоби вони не робили гамору. Накривати хорого липше легкою ковдрою, але не периною ані кожухом, а зате зимні ноги огрівати

штучно гарячою цеглою або фляшкою, наповненою гарячою водою. Пожива має бути плинна, а напій вода цитринова або з овочевими соками. Проче лічене залежить від досвідного лікаря.

2) Розмякчене мозку є слабкістю протяглою, а називається так dlatego, бо в якійсь частині мозку, чи то в його середині, чи на поверхні утвориться більше або менше місце, в котрім мозок тратить свою первісну тугість, та стає м'яким, розлізлим. Се буває звичайно по скаліченнях мозку, а також по ударах мозкових (гляди апоплексія). Місце заняте ударом мозковим може по якомусь часі прийти назад до первісного стану,—одначе досить часто буває, що воно переходить в гній або розлізлу масу, від чого комірки мозкові тратять свою життєву силу, а хорий стає на все калікою фізичним або умовим. Але і без скалічення та без удару мозкового може такий стан в мозку витворитися. Буває се в людей—потомків роду з падавицею, судорогами, помішанем ума, або що самі перебули сифілітичні недуги, або були налоговими пляками. Признаки розмякчення мозку є дуже різнородні—залежно від того, в якому місці мозку розмякчене знаходиться. Можна навести тут хиба найголовніші. Головний признак розмякчення мозку є біль голови; він не держиться одного місця, лише виступає ту і там, раз менше, раз більше. Крім болю терплять хорі на заворот голови, нудности, брак апетиту, обриджене до страв, а часто воніти. В обсягу чуття виступають замітні зміни: і так часом чуте є збільшене до того, що хорий при найлекшому натиску чує біль, або знов чуте є зменшене так, що хорого можна шпилькою колоти—а він болю не чує. Ноги і руки часто терпнуть; випорожнення бувають часто ліниві, здержані; живчик бе часом за скоро, то знов за поволи. Се є доперва вістуні сеї тяжкої недуги. По якомусь часі біль голови побільшається і

держитися вже лише певного означеного місця в голіві. Ослаблене рук і ніг поступає з дня на день, вкінці доходить до того, що хорі не можуть вже ходити, їх руки і ноги є якби мертві, в сугавах покорчені. Бесіда стає тяжкою, пишелявою, незрозумілою. Хорій забуває поодинокі слова і назви. Єго настрій також змiнчується, і так—раз буває він неспокійний, зворушений, а знов другим разом сумний, задумчивий. Руки і ноги зразу трясуться, дрожать; потім ся дрож переходить в судороги якоїсь сторони або обох сторін. Судороги лучаються часто з утратою свідомости, тож слабість переходить в падавицю. Звичайно по кількох таких нападах падавиці наступас поражене рук і ніг, поражене міхура, кишок, легких, мозку,—і хорій кінчить. В інших разях вмірас хорій серед нападу падавиці, то знов в інших дістає запалене мозку або запалене легких, од яких вмірас. В разі, коли сторона умова є більше занята, як фізична,—тоді хорій дістає помішане розуму. До сего образу розмякчення мозку у кожного хорого долучаються особливні і ріжпородні відміни і додатки; через те сю недугу розізнати дуже тяжко, а в початках навіть неможливо. Лічити сю недугу треба начати зараз в її початках, бо пізнійше всяке ліченє є безуспішне. Длятого тут треба засягати поради лікарської вже тоді, коли признаки слабости є ще легкі, неясні. Коли лікарєви вдалося винайти причину недуги, то дуже часто може він відповідними спедствами відвернути всі тяжкі наслідки хороби. Колиж хорій не може виконати дома всіх приписів ліченя, то порадно буде віддати його до санаторії, де лічать купелями, натираннями, завиваннями в коци, масованєм, електрикою. В случаях помішаня розуму треба хорого віддати до заведеня для умово хорих.

73. МОЗОЛІ (нагніти, наглоди)

Мозолі повстають через те, що певне місце на шкірі чоловіка чи то при праці заводовій, чи через одне або обув довший час нагнітається, нагложується. Тож нагніти мають люди, що носять тісну обуву—на пальцях ніг, поверх чиколодків; у людей, що много ходять бувають вони,—на підопві або п'яті; у шевців, що на колінах держать дощинку, а на ній молотком товчуть—повисче колін; у рільників і ковалів, що при роботі держать в руках тверді і тяжкі знаряди—на долонях; у столярів; що держать гирля в правій руці—межи палюхом а указателем сеї руки; у кравців—на кінцях пальців, у писарів—на бічній стороні середнього пальця правої руки; у музикантів в тих місцях пальців, котрими притискають струни. Мозолі доскулюють тим, що їх грубий і твердий наскірок утискає на підскірну тканину і угнітає її, та заразом подразнює дрібні нерви, що находяться в шкірі і під шкірою. Деякі люди радять собі на мозолі в той спосіб, що зрізують їх від часу до часу бритвою. Безперечно є се добрий спосіб, бо тонкі мозолі не справляють вже болю; одначе неухважним зрізуванем можна затяти тіло і набавитися запалення кости або рожи. Впрочім стинати мозолі не є радикальним ліченем, бо вони незадовго знов наростають. А що мозолі творяться через утискане шкіри, то треба старатися тому запобігти особливо при нагнітах ніг, коли не будемо носити тісної обuvi. Тож селяне, що ходять босо, або носять широкі чоботи, не мають нагнітів на пальцях ніг. Само лічене нагнітів начинаємо від того, що вимочимо ноги в теплій воді з милом або содою. Се повторимо через три дни рано і вечер по пів години. По трох днях нагніток вже значно змякне і тоді його добре на сухо витremo і приложимо на нього звичайний діяхелевий пластир на полотняній шматці. Щоби пластир не

був за твердий, треба його над свічкою або лямкою загірті. Потім обв'язуємо пальці тонкою хустинкою, а на ногу натягаємо м'який суконний чи фільцовий ходак. Пластир має лежати на мозолі три дні, почім нагніток дасться звичайно пальцями чи ножиком з корінем витягнути. Так само можна лічити і вигубляти нагніти на інших частях шкіри. Треба лише поступати терпеливо, хочби прийшлося ждати і кілька днів довше; головнож ходить за те, щоби цілий час лічення не утискати сего місця в якийнебудь спосіб. Аптекарі продають на вигубленє мозолів ріжні готові масти, плястри і каплі. Всі отсі ліки помагають лише тоді, коли рівночасно розмягчаємо купелями хорі місця і хоронимо їх від утиску зо вні.

74. МОЧЕНЄ НІЧНЕ (Сцикавка)

Коли у здорових людей мочевий міхур до певної степені наповниться мочею, то починає тиснути і чоловік мусить мочу випустити. То чувство виступає у здорових людей зарівно в день і в ночі, а в ночі чувство наповненого міхура будить нас навіть зі сну. Лише маленькі грудні діти не мають того чувства—тож вони віддають мочу звичайно в часі сну. Сей недостаток чувства мочевого міхура може у дитий позістати поза перший рік життя дитини, навіть нераз до 12-го або й 15-го року життя, а часом е ще довше. Такі діти є дуже нещасливі, бо вони не чують в сні потреби віддати мочу і тому звичайно раз або два рази в ночі змочуються у постелі. Причина сего нічного моченя ще не є цілковито вияснена: воно буває зарівно у дитий ніжних, слабосильних як і у зовсім здорових, добре визируючих. Тож і нема тут певного аптичного ліку, але треба нераз ріжні способи пробувати, нім найдеться який пожиточний середник. Ітак добре є не давати дітям під ніч істі плинні страви, або пити чай, молоко і воду; взагалі

вечеру належить подавати досить вчасно, щоби страви на ніч не обтяжали жолудка, а також міхура. Лікарські досліди показали, що безсвідоме мочене буває найчастіше в 2—3 години по уложеню дитини до сну, або за 2 години перед тим як звичайно дітина встає з постелі. З того виходить наука, щоби дітий приневолити перед сном вимчатись, а крім того будити їх нічю в дві години по заспаню і на дві години перед пробудженем. Також не допускати, щоби діти в постелі лежали на взнак,—а коли їх так в ночі побачимо, обертати їх на боки. Карати дітий за нічне моченє, як то чинять деякі родичі і виховавці, не слід та не годиться, бо дітина тому не винна, що має слабкий міхур;—навпаки досвід учить, що страх перед карою ще більше міхур ослабляє. В кождому случаю нічного моченя, де домашні средства не помагають, треба удатись до лікаря, що знає крім аптичних помічних ліків, еше купелі, способи лічення водою, електризованем.

75. МІХУР МОЧЕВИЙ І ЙОГО НЕДУГИ

Недуги міхура мочевого є ось такі: 1) запалене міхура, 2) новотвори міхура, 3) корч міхура, 4) поражене міхура, 5) кровоток міхура і 6) камінь міхурове.—1) Запалене міхура приходить дуже часто з застуди, або з перемоченя ніг, а також коли пити острі напитки, особливо молоде пиво, від удару в околицю міхура, з каміня міхурового, запаленя нирок і цівки і з новотворів міхура.—Запалене міхура може бути або остре, то є свіже, або протягле, то є довше треваюче. При острім запаленю, що повстало з якоїсь свіжої причини, чують хорі наперед глухий біль в долішній части живота; сей біль йде часом аж до цівки мочевої. Хорі не можуть здержати в собі мочи, так що майже що години або що пів години мусять мочити. Мочене се буває на прикінци болюче. Моча є зпершу темна, а часом кровава, а за

кілька днів стає вона мутна і по хвилині дає брудний осад. Остре запаленє міхура триває звичайно 8—14 днів і кінчиться звичайно виздоровленєм, коли хорий заховується одвітно. Найважнішим услівєм є тут: лежати в ліжку, держати строгу діету, тож споживати лише молоко і ячмінний чи вівсянний клеїк і прикладати на околиці міхура горячі компреси, або брати теплі купелі. При протяглім запаленю міхура буває моча довший час мутна і творить осад волокнистий, або ронний, або кровавий. Вже по короткому часі зміняє вона свою жовту барву на темно брудну і виділює з себе дуже неприємну амонякову воню. Хорі чують глухий біль в глибині живота і мусять доволі часто мочити; вони слабнуть, марніють, а їх вдача стає сумною, пригнобленою. Тут вже не поможе саме лежанє в постелі, лише треба безуслівно завізвати лікаря, щоби він означив причину такого запаленя міхура. Протягле запаленє витворюється або через задавненє острого запаленя, або є наслідком ріжних инших недуг, що сидять або в самім міхурі або в його сусідстві. Деякі причини можна легко усунути, а тоді і запаленє міхура скоро уступає, инпі случаи вимагають довшого ліченя, так внутріпніми ліками, як також переполокуванєм міхура, що очевидно може виконати лише вчений лікар. Дуже важною є діета,—легка без квасних, сирих і острих страв, та особливо без острих напйтків. За напій повинні такі хорі уживати мінеральні води, які запише лікар.—2) Новотвори міхура. В стінах міхура мочевого можуть появилися ріжні новотвори, що викликають протягле запаленє міхура. Новотвори сі можуть бути або місцеві, що поза міхур не розширяються, або ракові, що поширяються на сусідні знаряди. В кождім случаю довшого болю і частого моченя треба порадитися лікаря, бо часто причиною сего може бути наростаючий новотвір.—3)

Корч міхура є такий стан, коли міхур є наповнений мочою, але вона ніяк не може вийти на верх, бо щось її не пускає. Очевидно, що в такому стані терпить хорий сильні болі і пружене в долішній частині живота, а хоча іноді при сильнійшому потисненню і троха мочи відійде, то більша часть все таки позістає в міхурі. Причиною такого затканя мочи можуть бути або камінці міхурові, що застрягають десь в цівці і мочи не пускають,—або усте міхура може запертися само собою то є в той спосіб, що мяз, який замикає усте міхура, скорчиться, а сей скорч годі усунути волею чоловіка. Се буває при запаленю міхура, при запаленю цівки мочевої, при недугах кишки відходової, матерниці, при дрібних глистах у дитий,—а вкінці бувають такі нервові люди, що в них вже з самого перестрашу або иншого зворушення може запертися моча. Розуміється само собою, що лише лікар зможе розрізнити причину такого корчевого запертя мочи і порадити на него. Заки однак лікар прибуде, дуже порадно буде прикладати на долішню часть живота мочені в горячій воді ручники, або дати хорому добре теплу кушль.—4) **Поражене міхура.** Коли хорий не може від разу випорожнити свого міхура, так що в міхурі лишається якась скількість мочи, яка хорого по певнім часі знов до моченя споводовує, або коли хорий несвідомо каплями випускає з себе мочу, то є се пораженєм міхура. Поражене міхура буває часто при тяжких горячкових недугах, як — тиф, запаленє легких, віспа, і т. п. —дальше при недугах мозку або хребетного стрижка, де воно є получене з загальним пораженєм, а вкінці при довготривалих слабостях самого міхура, як—при протяглому запаленю міхура, новотворах і т. д. В кождому случаю поражения міхура треба передовсім лічити первісну недугу, а щоби запобігти довшому задержуваню мочи в міхурі та її кисненю, тре-

ба хорому випускати кілька рази денно мочу гумовим катетером.

76. НЕВРАЛЬГІЯ

Невральгія значить стільки що біль нервів. Нерви суть то грубші або тонші нитки, що провадять—мов сі електричні дроти—від мозку до всіх частий тіла і доносять мозкови, що в тих ріжнородних частях тіла діється. Коли отже десь на кінчику пальця руки або ноги ми укололись, або коли нас там вкусила хотьби лише легонько блоха, то сі дрібні нерви доносять о тім зараз до мозку, і чоловік дізнається зараз про все, що на або в його тілі де небудь діється. Дуже часто можуть однак сі нерви самі заболіти. Найчастійше через застуджене дістають вони певного рода запаленя, а тоді появляється вздовж цілого нерва біль, рване, стрикане, сіпане,—що все зовуть лікарі одним іменем “невральгія”. Найчастійше стрічається невральгія у нервів лица, бо лице є найбільше наражене на вітер і остуду. В сім випадку чує хорий неустанный, а часом і перериваний біль над оком, в чолі, на вершку голови, або знов під оком в лица, або біль і рване в горішніх чи долішніх зубах, хоть зуби можуть бути впрочім зовсім здорові. При потисненню сих місць біль змагається, або вони терпнуть. Другий рід невральгії є в шиі, карку і горішній части рамен. Третій рід є невральгія межиреброва. Межи ребрами є тоненькі нерви, що—поражені невральгією—болять при кожній порушенню клітки грудної, а навіть при диханю чує хорий біль і кольку як при запаленю легких,—через що многі хорі беруть сю невральгію за запалене легких або запалене олегочної. Вкінці може невральгія виступити також в нервах кінчин долішніх, особливо в нерві кульшовім (гляди: ісхіяс). Найчастійшою причиною невральгії є застуда. І можуть ще викликати новотвори або запаленя поблиз-

ких костий, котрі в якомусь місці сі нерви утискають і в них викликають постійний біль. Вкінці стрічається невральгія часто в мешканців мочаристих, багнистих околиць—де панує пропасниця. В сім случаю виступає невральгія з правильними перервами як пропасниця (фебра), тимто лічать її так як пропасницю. До лічення невральгії треба передовсім знати її причину. Коли ми знаємо, що невральгія прийшла з застуди, то хорий має пожитися до постелі, добре накритися, випити дві або три шклянки горячого липового або бузкового чаю, щоби зіпрів, і поти не вставати, аж слабість мине. Болючі місця треба натирати камфоровим або муравлевим спіртом. У невральгії задавненій або протяглій помагають сіркові купелі, гідротерапія (натирання водою і завиване в мокрі простирала), електризоване.

77. НЕВРАСТЕНІЯ або ОСЛАБЛЕНЕ НЕРВІВ

Як сказано було в попереднім відділі—проводить від мозку до всіх частий тіла і всіх знарядів внішніх і внутрішніх велика скількість нервів, що чи то цілковито, чи частями можуть занедужати на неврастенію. Причиною неврастені є звичайно якісь перебуті тяжкі слабости, як тиф, запалене легких або олегочної, кровоток легких, катар жолудковий, розширене жолудка, боляк жолудка, нежити кишов і міхура, інфлюенца і т. п. Слабости сі викликають звичайно загальне ослаблене тіла, тож і ослаблене нервів. Хорий на неврастенію не має енергії до праці, як давнійше, він стає сумний, задумчивий, боязливий, вражливий, повільний, маломовний, тратить апетит, та має неспокійний сон. З причини ослаблення і надмірного перечулення нервів чує він в різних місцях тіла більші або менші болі і долегливости; будучи взагалі боязливим—хорий толкує собі сі болі дуже некорисно через що постійно лякається

і непокоїться за своє здоров'я і жите. Лічити сю недугу треба фізично і морально. Тож коли неврастєнія витворилася через загальне ослабленє тіла, то треба старатися скріпити хорого відповідним живленєм і плеканєм. Хорого належить добре годувати, дати йому змогу висиплятися, не запрягати його скоро до роботи, давати йому тільки легкі занятя і бувати з ним у веселих товариствах; хорий має купатися в скріплюючих купелях ґрисових, або желізних. Наколиж таке домашнє ліченє не поможе, належить умістити хорого в якій санаторії, себто закладі, де лічать водою, натираннями, масажем і електрикою. Родина хорого мусить дбати за те, щоби його все чимсь умово займати, веселити, та таким робом розганяти його чорні думки.

78. НЕПЛОДНІСТЬ ЖІНОЧА І НЕМІЧ МУЖЕСКА

Сі дві недуги єсть в житю родиннім великою перешкодою. тим-то в інтересі суспільности повинні ми зрозуміти їх причини і старатися їх поширеню запобігати.—а) **Неплідність жіноча.** Вже при недугах матерниці було сказано, що сі недуги можуть викликати неплідність. Але се не є одинокі причини неплідности—єсть їх більше. Передівсім може бути неплідність вроджена, коли вродиться людина з ріжними браками або недостатками в знарядях полових. В інших женщин може від уродження не бути матерниці, або яечників, або матерниця може бути дуже маленька та дальше не розвиватися, або отвір шийки матерниці може бути дуже вузький. Очевидно, що в таких разях жінка мусить бути і позістати неплідною, з виїмком хіба звуженя шийки матерниці, що можна операцієювилічити. Дальшою причиною неплідности бувають запалєня матерниці і ріжні похиленя і скривленя матерниці, описані в розділі про недуги матерниці. Сі причини можна в

значній мірі усунути, скоро лиш удасться привернути правильне уложене матерниці. Дятого в таких разях треба безумовно віддатися опіці лікарській і терпеливо лічитися навіть довше до бажаного успіху. В багатьох случаях причиною неплодности є перебуті недуги венеричні, особливож капавка (трипер), коли її задавнити і не вилічити, але скорє і умістне ліченє капавки може неплодности запобігти. Між тим власне в сій недузї жінки дуже пізно або зовсім не вдаються за помічю до лікарів—або тому, що слабість свою уважають за звичайні білі сплави, котрих лічити не треба—або тому, що соромляться лікарєви признатися. Звідси то так часто буває неплодность навіть у таких жінок, що попередно вже родили. Самозрозуміле, що також ріжні невотвори матерниці мусять за собою потягати неплодность, вже хотьби з того поводу, що в сих недугах або зовсім нема місячних чищень, або є їх за багато, або є вони дуже неправильні.—б) Неміч мужєска. І тут бувають ріжні причини недуги. І так: неміч може бути вроджена, організм може бути загално ослаблений, або хоть організм на позір здоров—то одначе в нервах полових може бути неврастерія та через неї неміч. В сих разях помагають купелі, зимні натираня, завиванє в коци, масованє, електризованє і виїзд до купелевих місць або над море. Дальшою причиною мужєської немочи є перебуті венеричні недуги, з яких трипер дуже часто полишає по собі неплодность, а сифіліс неміч полових снарядів. Тут таки треба вчасно піддатися ліченю, бо вчасним ліченєм можна сим тяжким наслідкам запобігти. Вкінці важною причиною немочи є молодече самонасильство (онанія). Тож великим завданєм родичів і надзиратєлів бурс і пенсіонів є наглядати і слідити дорастаючих хлощів як в день так і в ночи. Найбільше лиха можуть тут заподіяти лихі приклади; тимто

требаби хлопців, що постійно займаються самоблудом, з товариства здорових хлопців і співжиття в інститутах вилучити. Погубні наслідки самонасильства okazуються не тільки в обсягу життя полового, але ще більше відемно впливають вони на енергію і силу цілого організму: онаністи стають слабосилними, лінивими, оспалими, задумчивими, втрачають пам'ять, а навіть стають тупоумними. Тим способом запропащується розвиток неодної молоді людини. Неміч мужеску, викликану самоблудом, лічать так само як і неврастенію:—однако найкраще булоби запобігати причинам сеї недуги.

79. НОВОТВОРИ

Майже в кождім знаряді людського тіла може з'явитися якийсь новотвір, нове тіло, новий виросток, що або своїми коріннями входить помежи тканини первісного знаряду і творить з ним нерозривну цілість—або виростає понад поверхнею знаряду і є з ним оточений лише вузким містком. Новотвори розрізняємо: звичайні (лагідні) і злосливі (раки). Вправді і ці "лагідні" не є такими добродіями нашого тіла, бо вони, як нові і непотрібні додатки, справляють хорому нераз дуже великі долегливості і пакости, однак в порівнянню із злосливими є вони тим менше шкідливими, що їх клітини не розпадаються і не затроюють організму так, як се буває у злосливих новотворів. Звичайний новотвір, поки малий, не звертає навіть уваги хорого а дається почути шойно тоді, коли надмірно виросте і своєю величиною або своїм тягарем стане утискати сусідні знаряди. Злосливий новотвір доскулює хорому вже в самім початку, бо він нищить тканину того знаряду, де витворився, через що справляє хорому біль, а розпадаючись в кусні—він творить в людському тілі огнища гниючої маси, що дістаєть-

ся до крові і затроює все тіло. Дятого при звичайнім новотворі визирають хорі звичайно дуже добре і можуть довший час займатись своїми роботами, а при злосливім хорі дуже скоро марніють, сохнуть і дістають замітну глиновату краску, по якій досвідчений лікар вже здалека може слабість пізнати. Новотвори можуть витворитися у всіх частях людського тіла, а саме: в мозку, легких, жолудку, кишках, печінці, селезінці, міхурі, нирках, матерниці, у всіх тканинах а навіть в шкірі. Найліпшим і найрозумнішим ліком на новотвори є операція. А що в новійших часах штука оперованя дуже розвинулась і що лікарі оперують тепер асептично, то є уміють оберекти рани від всяких хоробоносних заразків, то хорі не повинні операції боятися. Навіть операції в глибині нашого тіла можна сьогодні виконати без великої небезпеки для життя хорого. Колиж-ж такий новотвір вирізати досить вчасно, то є коли він еше не розпустив корінів в ширину і глибину, то тканина занятого знаряду зростається звичайно досить скоро, а хорий може відзискати здоровле на довгі літа. Колиж операцію робити за пізно, коли новотвір розпустив вже свої коріня в сусідні знаряди, то хотьби його в первісному місці вирізати, то він по якомусь часі виростає в другім місці, а тоді вже тяжко буде усунути його цілковито.

80. НІС І ЙОГО НЕДУГИ

Слабости носа є ріжнородні. Ввиду того є осібні лікарі спеціалісти, що лічать лише носові недуги. Нам вистарчить пізнати три недуги, що найчастійше стрічаються, а саме: нежит носовий, поліпові новотвори носа і кровоток носовий.—а) Катар або нежит носа. Загально думають, що нежит носовий приходить з перестуди. Вправді не виказала ще лікарська наука, чи ся застуда наступає прямо через

вдиханє в ніс холодного воздуха як такого, чи може в тім воздухі містяться осібні мікроскопійні заразки, що—розвиваючись в носі—спроваджують нежит носа. Однак се є певним, що катар чи нежит носовий дістаємо тоді, коли підчас вогкого вітрового воздуха виходимо з теплої хати на двір та сим холодним воздухом довгий час дихаємо, або коли входимо в яке місце наповнене людьми, хоть би воно було й тепле,—або вкінці, коли в руху против вітру розмовляємо. Деякі люди є так дуже склонні до нежитів носових, що хотьби вони на позір на себе і вважали і від застуди стереглися, то мусять кілька разів до року, навіть серед літа, перехоруватися на катар. Другі знов дістають катар з того, що призвичаїлися зимою носити хустину на шиї, та забудуть її взяти, або в дощ промочуть ноги. Є також люди, у котрих катари носові бувають без перерви. Сей протяглий нежит носа подибуєм у людей, що постійно є наражені на подразненє носа—чи то через порох, чи дим, чи горячий воздух, що все нюхають табакву, у дітний хорих на жовни або на прищі в носі. Вкінці бувають катари носа товаришами ріжних тяжких горячкових недуг, як—кору, шкарлятини, тифу, інфлюенци, а також сифілісу. Свіжий катар носовий обявляється звичайно в такий спосіб, що зразу чуємо печію і сухість в носі, чихаємо часто, одна або друга дірка носова на переміну затикається, а з носа виходить водниста теча. Ся теча третього дня густіє, прибирає барву жовтаву і впливає в більшій скількості і легче, рівночасно напружене і горяч в носі менпають. При свіжім катарі носовім бувають часто заняті горло, очі і уха, голова таки поболоє; одначе се триває лише так довго, поки катар носа змагається, тож в перших трьох днях недуги. Катар носа триває звичайно 6—7 днів, підчас котрих хорі терплять більше або менше, а податливійші особи відчувають се

так, що навіть кладуться до постелі. Тут ще треба згадати, що течя з носа подразнює шкіру під носом так далече, що вона червоніє і часто запалюється: іноді творяться в носі малі прищики, що заструплюються, од чого цілий ніс червоніє і грубіє. Свіжий катар носовий уступає звичайно сам і не вимагає майже ніякого лічення, хіба, що хорий має горячку, тоді повинен він на 2—3 дні положитися до постелі і заховати легку діету. Добре є поверхню носа і верхню губу мастити кілька разів денно горячою оливою, і нею яким пташим пером вимастити середину носа. Часом удасться запобігти розвиткови нежиту носового, або скоротити його—нюхаючи плинний амоняк.— Хронічний або протяглий катар носа витворється через задавнене катару свіжого, або виступає самостійно у таких людей, що є наражені на постійне дражнене носа. При протяглому катарі носа є оболонки носові постійно запалені і опухлі так дуже, що воздух переходить через ніс тяжко, із свистом, або зовсім не переходить,—так що хорий мусить дихати ротом. Ропниста течя з носа запалює шкіру около отворів носових, через що сам ніс та горішня губа червоніють і грубіють, а самі отвори позатикані струпами, що потворилися з засохлої носової ропи. В середині носа творяться прищики і малі боляки, від чого в носі пече, а цілий ніс болить. Сі струпи, прищі і боляки видають неприємну воню з носа та рота; іноді таких хорих через те здорові люди оминають. Протяглий нежит носа вимагає безусловно поради лікарської, бо лише лікар може винайти причину його і примінити відповідні ліки. Деякі люди при таких катарах втягають солону воду до носа. Не зле се средство, однак втягати треба легко—не нагло, бо в противному разі оболонки носові подразнюються. Найліпше купити в аптеці скляний бальоник носовий, налити в нього

солоні літньої води, вложити шийкою до одної дірки носової і легко нахилити, а вода буде сама звільняти. Описане ліченє є лише побічне, випалюванє ліченєм є ляписованє, пензльованє, виконати лікарна вишивати. Найвизначніші новотвори носової, вє-півати. Є се нарости на оболонці носовій, величии вишиї або тоншим хвостиком: менші утруд-лонки грубішим або навіть затицають цілковито лонки диханє носом, а більші затицають по одній лонки носовий. Вони бувають лише зовсім не може провід носовий. З причини, що вони зовсім не може віддихати носом; він дихає лише ротом. Одиноким средством на поліпи є операція. З причини, що вони звичайно держаться стіни носової лише тонким хвостиком, можна їх легким способом скрутити і ви-няти. Операція така не є болюча, тим більше, що перед тим можна ніс каплями заморити так, що ви-рий не буде при виниманю поліпа зовсім нічого чу-ти. Але треба також знати, що поліпи і по операції часом відновляються.

81. НИРКОВІ НЕДУГИ

З ниркових недуг найважніші є запаленє нирки (або слабість Брайта) і ниркове каміне. Є два роди запаленя нирок: свіже або остре і протягле або хронічне. Остре запаленє нирок повстає з якоїсь наглої і сильної перестуди, в дитий як наслідок по-тяжких діточих недугах—шкарлятини, кору, дифте-рії і т. д. Протягле запаленє повстає поволу у таких людий, що є наражені на часті застуди тіла, н. пр. при частих іздах або подорожах зимою; в кушців і перекупок, що цілими днями перебувають на дворі при зміннім воздусі, або у робітників що працюють в вогких і мокрих місцях, а притім часто замочують

ноги; крім сего також у таких людей, що надмірно уживають спиртових горячих напитків. Тим то протягле запалене нирок буває частійше у муштин, як у жінок. Острє запалене нирок зачинається загальним ослабленем тіла, утратою апетиту і визначним болем в крижах то є в окресности нирок, а притім більшою або меншою горячкою. Протягле запалене нирок могло часом вже давно начатися, але хорий не завважав сего, бо ослаблене тіла, брак апетиту і біль в крижах є так незначні, що хорий або не звертає на них уваги, або поясняє їх якимось недомагаєм жолудковим. Хорий звертає увагу на свою недугу аж тоді, коли він мусить частійше ходити з мочєю, та коли сеї мочи виходить менше як звичайно, що його плесна зачинають пухнути, або що пухнуть ноги і живіт, тоді він звертається до лікаря за порадою. Пухлятина при запаленю нирок буває нераз так велика, що ноги виглядають як тверді колоди, живіт твердий як камінь, груди піднесені, части полові так тверді і тяжкі, що хорий не може ходити, а лице так набреніле, що хорого годі пізнати. Очевидно, що в такому стані слабости хорий терпить на цілім організмі: він не може їсти, бо його найменша скількість страви пре і здуває; він не може травити, бо в животі є вода, що спинає травлене; не може правильно випорожнятися, бо переважно має запір через спинений рух кишок; не може спати, бо кров бе йому до голови,—а одиноке положене, в якому хорий день і ніч може провести, є лише сидяче, з високо підпертими плечима. До сего незavidного стану прилучаються ще досить часто так звані мочеві судороги, або мочниця. Хорий дістає несподівано болю голови і вонітів, а за кілька хвиль перевертає очі в стовп, руки і ноги корчаться, лице синіє, він тратить притомність, з рота точить піну, храпить, як би в падавиці. Такий напад може тревати кілька до кільканай-

цять хвилин, та вертає по якомусь часі знова. Коли сі напади виступають за часто і тривають за довго, то легко може статися, що хорий з якогось нападу вже не збудиться. З описаних признаков запалення нирок видно, як тяжка се слабість і як дуже повинні ми її вже в початках лічити, а передівсім її запобігати. Люди, наражені на застудження, повинні тепло одягатися, а при змінах воздуха і температури повинні зміняти відповідно свої одяги. Скоро же хто зазримітив, що в нього апетит зменчився, а голова часто і без причини поболує, що відзивається часто біль в крижах, а мочи відходить за мало, хоч мочити треба часто,—то повинен як найскорше удатися до лікаря, оповісти йому все точно і піддати свою мочу хімічному розслідуванню. Бо треба знати, що коли в кого ледве лиш починається запалене нирок, то се можна пізнати через хемічний рослід мочи: в мочи хорих нирками лікарі находять білковину (таку саму як в курячій яйці), якої в мочи здорових людей зовсім нема. Лікарі мають навіть способи означити точно скількість сеї білковини в мочи, через що можна дізнатися, чи слабість розвивається, чи уступає. Як тільки лікар пересвідчиться, про остре запалене нирок, то треба зараз начати лічитися. Ліченє слабости Брайта є досить довге, тож лікар не завсігди може хорого контролювати, ддятого подам головні приписи, як у сій недузї поступати. І так—з причини, що з мочою виходить з чоловіка більша або менша скількість білковини, треба старатися сю страту вирівнати відповідною їдою. Тож споживати треба передівсім страви багаті білковиною, а саме: м'яккі яйця, молоко, куряче або теляче м'ясо, та легкі і не острі страви, як—крупник ячмінний, кашку,, пшеничний хліб, булку, легку ярину, варені овочі. Молока можна пити денно 2—3 літри. Заборонені є страви, що дразнять нирки, як то: вуджене, перчене,

солоне і мариноване м'ясо, кава, чай, алкоголь, сирі, квасні і острі страви, оцет, сіль, паприка, гірчиця, пиво, коріне і т. д. Дуже важним чинником при запаленню нирок є купелі. А що не всі люди знають як робити теплі купелі, то я і се тут опишу, бо особливо в сій недузї від точного і умілого уладження купелів зависить належний вислід лічення. Ходить передівсім о те, щоби хорий по купелі зіпрів і не застудився. Тож купіль треба робити в комнаті хорого, зараз при його постели. Ванна повинна бути так простора, щоби хорий по шию був у воді. Вода має бути тепла на 29—30 R. Хорий має бути в воді пів години, а підчас сего треба при печи добре нагріти його подушки, простирало і верхне накрите, щоби він по купелі ляг в теплу постіль. Скоро хорий вилізе з купелі—овинути його сухим нагрітим простиралом, положити до постелі, а на верх накинати ще перину або зо два кожухи; хорий має хоть дві години добре пріти. Після потів треба хорого одіти в нагріту сорочку; хорий має лежати в постелі до слідуючої купелі. Такі купелі треба робити щоденно поти, поки білковина з мочи цілковито не цезне,—що требає 2—4 тижні. Вкінці мушу ще описати, як належить поступати при мочевих судорогах, що приходять звичайно ненадійно і так скоро, що в першій хвилі ніколи не мож мати лікаря під рукою. Тож треба хорому розіпняти все одіне, що його гнете, на голову прикладати раз за разом студені примочки, лице хорого, груди і живіт натирати (фротерувати) зимною водою з оцтом, поставити за ухами і перед ухами 8—10 п'явок, і дати на перечищене сильний напар сенесу, або ложку гіркої соли.

82. ОГНИК

Є се слабість шкіри, що обявляється тим, що шкіра в якомусь місці почервоніє і заогниться, а при-

тім пече і болить. Огник буває найчастійше у малих дітей на лиці, під борідкою, під пахами і межі ніжками однак може появитися також і у старших людей, особливо в тих місцях, що часто випривають. Огник може довший час перетривати в одному місці незмінений. Але на лиці дітини буває дуже часто так, що серед сеї почервонілої шкіри потворяться малі прищички, наповнені водою або ропою, сі прищички лускають або присихають, а на їх місци витворюються струпки так само, як при виприсках. Огник не є небезпечною недугою, однак для дітини є він дуже докучливий, бо викликає сверблячку, печене і біль, через що дітина не може ані спати, ані спокійно лежати. Щоби запобігти огникови у дітини, треба її по кожній купелі старанно витирати сухим і м'яким платком; колиж дітина змочиться, треба її зараз перевинути, мокрі місця наперед обмити теплою водою, а потім на сухо витерти. Там де дітина виприває, треба часто змивати літньою водою, додаючи до неї дрібку оцту. Лічити огник можна без лікаря. В свіжих случаях треба на заогнені місця прикладати досить часто полотняні платочки, замочені в зимній воді, або в воді Бурова (квасній); коли же дітина забирається до сну, треба шкіру намастити боровою мастию, або білою вазеліною, та посипати огник дітинячим пудром, або порошком з пядича (*Licoridium*). Протяглий огник треба все удержувати сухо; коли він мокрий і слезить, то належить посипати його часто рижовою мукою, або діточим пудром; колиж на ньому потворилися сухі струпки, то треба їх наперед усунути за помочою масти борової або цинкової, та опісля посипати рижовою мукою, або діточим пудром.

83. ОКО І ЙОГО НАЙВАЖНІЙШІ НЕДУГИ

Око є дуже важний знаряд тіла, а утрата ока, се дуже велике нещасте. Тим то в очних недугах ми ні-

коли не повинні лічитися самі, ані не лічитися у домородних самоуків-лікарів, або в гомеопатів,—лише як найскорше шукати помочи у правдивих лікарів, а ще краще в окулістів (лікарів очних недуг). Слабостий очих є дуже велике число, а їх розрізнити і пізнати зможе лише той, що добре розуміє будову і склад ока,—тож ніхто другий, як лише лікар. Для того в сій книжечці поміщаю лише ті недуги очні, які найчастійше бувають, та які кождий навіть не-лікар зможе розпізнати, а саме: катар очий, запалене очий, катаракту (затьму), короткий і далекий зір. В осібних відділах були описані: єгипетска слабість очий і більмо.—1) **Катар або нежит очий.** Ся недуга найчастійше показується у людей, що перебувають в горячійм воздуху, в пороху, при огни, на вітрі,—або що свої очи напружують читанем дрібного письма, дрібним шитєм, гафтованем або иншими ніжними роботами, або що працюють, шують, пишуть і читають до пізної ночі при недостаточнім, або взагалі при штучнім світлі. В такого хорого очи постійно печуть, часом сверблять, рано закисають, а з очий часто випливає жовтава водниста теча. Печене і біль виступають найбільше тоді, коли хорий напружає очи при писаню, читаню, шитю, а ще більше вечером. Тоді він вже не має змоги виконати дрібніших робіт, бо перед його очима заступає щось якби сітка,—а світло видається, якби обведене різнобарвним кружком. Хотячи позбутися очного катару, треба вздержатися від всего того, що до сеі недуги причиняється, а головно треба оминати всяких дрібних робіт при штучнім світлі. За домашній лік служить ніксова вода (можна дістати в кождій аптеці без рецепти): її треба рано і з полудня (не вечером) запускати по дві каплі до хорого ока. До удержаня очей в чистоті добре від часу до часу запускати до очей каплі очної води: *Collirium astringens luteum*

яку зробити кожний аптикар.—2) **Запаленє очий.** При запаленю очий біль і печене є значно більші, як при катарі,—а надто виступає сильний біль в чолі над очами, і в голові, так що хорий майже не може ока отворити. Повіки притім зачервенені, опухлі, а коли їх отворити, то їх внутрішня оболонка є рівномірно вишнево-червона, а з ока виливається біла, або брудна ропниста теча. Дуже часто кидається се запаленє на очне яблуко, то є на рогівку і дугівку, тоді на рогівці творяться прищики, опісля боляки, що при невідповідному ліченю можуть луснути, та з ока може влитися теча передніх комірок очних; в звичайному житю називають се: “око виплило”. Причиною такого запаленя ока є або сильна застуда чи завіяне вітром, або зараженє ока пальцями, що були занечищені відходами трипра; воно буває часто і в діточім та молодечім віці в осіб жовноватих (скрофулічних або лімфатичних). Тут належить також запаленє очий у новородків. Буває досить часто, що в дітини на другий—третій день по уродженю зявляються так сильна опухіль повік, що вона сама їх отворити не може, а коли їх на силу отворити, то з очий випливає або витрискує біла ропниста теча. Внутрішня оболонка повік також опухає і є рівномірно червона, а по довшім занедбаню кидається запаленє на рогівку, дугівку і яблуко очне так остро, що чимало дітей в наслідок сеї недуги чи то на одно око, чи навіть на оба сліпне. Причиною сеї недуги в новородків є заразливі білі сплави матери, що підчас породу передаються очам дітини. З сих описів видко, що запаленє очий є дуже тяжкою і небезпечною слабістю. Тож очних недуг не можна легковажити. В виду сего остерігаємо всіх, щоби в разах більшого болю очий, сильнішого зачервененя, опухнення повік, прищиків або ранок на оці—ані самі себе не лічили, ані не слухали бабских рад, лише

найскорше удалися до розумного і совісного лікаря, бо вчасна поміч може сі тяжкі наслідки відвернути. Так само треба бачну увагу звертати на очи новородків та щоденно підчас купелі вимивати їх чистою перевареною водою. Испитовані акушерки мають в своїй торбі каплі, які вони в разі заміченого запалення повинні дитині раз на день до очий вкрапляти.—

3) **Катаракта она (затьма)**. В кождім оці находить-ся за зріницею так звана сочка, цілковито подібна до зерна сочевиці. Та сочка є прозора як скло. В пізнійшій віці, або у людей, що око як небудь зранили, може ся сочка затемнитися, а властиво побіліти, через що око мусить тратити бистроту зору, та остаточно може зовсім стратити зір. В давнійших часах уважали сю слабість за невилічиму, тож нещасливі старці докінчували свій вік в сліпоті. Одначе нині лікарі придумали спосіб сю затемнену сочку з ока виняти і тим робом хорому утрачений зір назад повернути. Така операція не є тяжка ані небезпечна, диятого хорі не повинні довго надумуватися лише скоро лікар осудить, що катаракта вже достигла піддатися операції.—4) **Короткий зір і далекій зір**. Коли в кого є око чисте, тож коли на рогівці нема ні плям ні більма, то такий чоловік повинен мати правильний зір, то значить, повинен зблизка прочитати навіть і найдрібніше письмо, а здалека повинен на кільканийцять метрів пізнавати людей. Такий правильний зір повинен удержуватися до 40—50 літ, і аж в сих літах має змінитися око в кожного чоловіка в сей спосіб, що він вправді в даль видить як давнійше, або ще ліпше, але зате з близка не може вже читати і мусить письмо щораз більше від себе віддаляти. Сю природну зміну зору звемо “старечим далековором”. Бувають однако люди, що в молодім віці вправді читають дрібне письмо, однак з далека не спізнають чоловіка навіть на 3—4 метри. Таки

люди звуться короткозорими. Короткий зір буває або унасліджений по родичах, або його дістають діти в школах, де звичайно напружають очі при читанню і писанню зблизька. Тим толкується, що в сільських людей короткий зір майже не лучається, а в міських буває він дуже часто, вже між 12—16 роком життя. Подібно знов бувають люди, що вже з уродження суть далекозорі. Вони не можуть читати зблизька дрібного письма, а зате пізнають знайомих навіть і здалека. Причина далекозорности і короткозорности лежить не в ослабленню нервів очних, лише у відмінній будові ока.—Як на короткий так і на далекий зір можна собі порадити відповідними окулярами, які хорому має приписати лікар, бо залежно від степеня неправильности зору добирається числа скла. Розуміється само собою, що особи далекозорі мають носити скла лише при читанню і писанню, а короткозорі лише на улиці, або в школі або при своїй фаховій роботі—коли треба.

84. ОМЛІНЕ

Коли хто знаходиться довший час в душнім воздуху, або хто до того непривиклий найдеться при якомусь тілесному ушкодженню другого чоловіка, як ось при зраненню, кровотоці, при операції, при тяжкому породі або при смерті другого, то дуже часто буває, особливо у нервових і слабосильних, що їм нагло закрутиться голова, зробиться слабо і вони втрачють притомність, або нагло падають на землю без пам'яті. Такий стан зветься омлинем. Тоді то люди звичайно хватають омлілого чоловіка за рамена, саджають його насилу, отвирають йому ложкою зуби і вливають до рота живо студеної води. Таке поступоване є дуже нерозумне. Омліне повстає з сего, що через вплив душного воздуха, або через сильне зворушене нервів кров не має сили діста-

тися до мозку, задержується десь в половині дороги — і мозок нагло тратить потрібну для нього відживляючу кров. Се можна пізнати по лицю хорого, що відразу блідне, а шкіра на лицю покривається густим потом. У зімлілих людей є віддих слабкий і поверховний, живчик ледве слідний, а хорий лежить без пам'яті мов неживий. Від нападу падавиці різниться омліне тим, що при падавиці точить хорий з рота піну, а руки і ноги в нього судорожно корчаться, підчас коли при омліню руки і ноги лежать спокійно. Коли такого хорого лишимо в такому лежачому положенню кілька хвиль. то побачимо, що він сам невдовзі отвире очі, підноситься і розглядаючись на всі сторони та питається, що з ним сталося. З сего бачимо, що природа без всякої нашої помочи помогла собі сама в той спосіб, що у лежачого чоловіка кров значно легше може назад дістатися до мозку, як у стоячого або сидячого, а діставшись там, вона оживляє мозок і хорий приходить зараз до себе. З того зрозуміє тепер кожний, що омлілого чоловіка не треба ані саджати ані зводити, лиш навпаки треба його поземо і просто уложити на помості або на постели, не даючи йому навіть подушки під голову. Крім сего повинні ми старатися напустити до комнаты свіжого воздуха, отвиряючи вікно або двері, розчіпити хорому все утискаюче одіне, щоби улекшити віддих, а надто скрапляти лице хорого студеною водою, або зливати оцтом і подавати нюхати хрін або плинний амоняк. Пити підчас омліня не вільно подавати нічого, бо хорий має в тім часі поражений пролік, отже може захлиснути; отвирати силою зуби також не треба, бо хорому можна скалічити язик.

85. ОСТУДИ

Остуди є недугою скірною. Її викликає малесенький грибок, що загніжджується на поверхні шкі-

ри і тут розростається. Остуди представляються як малі плятна (плямочки) на шкірі—завбільшки зерна сочевиці, або і більші, округлі або овальні, стоячі поодинокі, або до купи позливані, барви ясно-бурої. Вони є дуже подібні—формою і величиною, виглядом і барвою до “веснівок”, різняться однак від них тим, що веснівки виступають найчастіше на лиці, а остуди на грудях і плечах, а даліше тим, що веснівок не можна здрапати, а остуди даються нігтем здерти, як тоненька жовта оболонка, а на здертім місці показується червонява, часом кровавця шкіра. Остуди не справляють хороми ніяких долегливостей; не сверблять, не болять, тільки є неприємні тим, що хорий, коли роздягнеться, виглядає красий. З причини, що остуди сидять на поверхні шкіри і легко даються здерти, можна би їх легким способом усунути, коби не се, що вони за кілька днів знов наростуть. Дятого ліки на них повинні їх не тільки здирати, але також і самі грибки вбивати. Найлучшим домашнім ліком є сіре або зелене мило, котрим треба на ніч хорі місця натерти за помічю грубого полотняного платка або щіточкою, а рано змити теплою водою і звичайним милом. Се треба повторити кілька разів.

86. ПЯНСТВО (Перепій)

Пянство не є властиво недугою, лише налогом. Однак я поміщаю тут розправу про пянство дятого, що дуже часто приходить ся пяним людям або налоговим пяницям подавати поміч лікарську. Горячі алькоголеві напитки, уживані в міру, не шкодять здоровлю чоловіка, навпаки вони часто помагають при травленю спожитого корму, а виснаженим, втомленим і знемоцілим після слабостей людям служать навіть до скоршого виздоровлення. Лише дітям не повинні ми давати в щоденнім житю ніяких го-

рячих напнтків,—а в слабостях або по слабостях можна давати лише таку скількість, яку лікар припише. Однак дуже шкідливим для чоловіка є надмір торячих напнтків, одноразовий перепій, та ще більше налогове п'янство. Перепій може наступити у людей молодих і таких, що ще не привикли до спиртових напнтків, вже по спожитю малої скількості алькоголю. В легких випадках починає лип крутитися голова, напнтому стає недобре, збирається на воніти; коли він виблює та виспиться, може живо повернути до здоровля. Зовсім инакше діється в тяжчих випадках, коли випити більшу скількість. Тоді голова не може вдержатися в рівноазі, вона звисає в них, а хорий паде цілий на землю, тратить притомність, лице його сильно червоніє, віддих хрипливий, живчик бе живо;—а коли в тім стані не наступить скоро поміч лікарська, то живчик починає слабнути, бити неправильно, лице блідне, губи синіють і хорий може досить скоро вмерти. У инших знов людей впливає перепій побуджуючо на чинности мозку: вони не падають без памяти на землю або на постіль, але дістають сильного зворушення ума, що починається скорим і голосним говоренем, сварливістю, криком, а кінчиться ріжними привидами, маяченем, втечею, плачем або й шалом, в якому п'яні бють довкруги себе людей і розбивають річи. В легких степенях перепоею найбільше пожаданим є, щоби хорий дістав вонітів, а опісля сего виспався. До сего можна нераз помогти собі самому, коли скоботати пальцем коло язичка і пролику, що звичайно спроваджує воніти. Після вонітів треба хорому подати шів склянки чорної кави і уложити його на постелі з підвисшеною головою в комнаті спокійній, не душній, не переповненій тютюновим димом. В тяжчих случаях перепоею треба хорого роздягнути, уложити головою вище, напустити до комнати свіжого

воздуха, скроплювати або зливати лице студеною водою, прикладати до голови студені оклади, натирати груди і серце водою з оцтом, приложити до лідок гірчичний плястер і подавати хорому чорну каву. В случаю цілковитої неспритомности і при слабім живчику треба всі части тіла натирати оцтовою водою, подати хорому левативу з літної оцтової води, дати нюхати амонякову воду або оцтовий етер (ефир — можна дістати в аптеці без рецепти), а коли хоррий перестає дихати, примінити штучне віддиханє. Штучним віддиханєм можна хорого, на котрого вже страчено надію, ще часто до життя привести. Позаяк штучне віддиханє є важним средством ратованя, а багато людей сего способу не знає, длятого хочут тут пояснити, як його виконується. Хорого треба уложити на землі і підложити йому під плечі звинену валком його одежу. Тоді один чоловік стає йому в головах і підносить його руки живо понад голову взад так, щоби обі долоні зійшлися, а зараз потім спускає їх до грудий так, щоби лікті потиснули грудну клітку. Такі рухи треба виконувати скоро і так часто, аж хоррий сам начне дихати. Проти налогового п'яньства лікарі силовалися вже від давна винайти такий лік, котрий би можна подавати п'яниці без його відома, та котрий би його в кінцивилічив із сего налогу. Одначе до тепер такого ліку ще нема, хоча деякі аптеккарі оголошують часом в календарах і газетах такі буцім-то успішні ліки, та оголошують там навіть листи з подякамивилічених від п'яньства осіб; все те є лиш обчислене на визиск легковірних людей. Можливо, що в якомусь случаю при корисних обставинах якийсь лік поміг, але в більшости случаїв сі ліки зовсім не помагають, а таких случаїв: фабрикант очевидно оголошати не буда. Заможні люди можуть глядати помочи в санаторії (лічничому закладови). Там будуть з хорим поступати раціо-

нально по випробованому вже способови, та до 2—3 місяців його з налогу вилічать. Кого не стати на такий виїзд, нехай попробує так званий “відстрашачий спосіб”: всі предмети, з якими піяк стикається і всі страви, всі напитки, біле, постіль, одіж, навіть воду до миття, треба добре скропити горівкою, так щоби на всі боки нею смерділо. Тим способом піяниця найскорше обридить собі горівку.

87. “ПЛАКСИ” (запаленє железів грудних)

У новородків обох полів—чи то у сильних, чи у слабих,—буває досить часто, що грудні желези одноі або й обох сторін напухають, червоніють і дуже болять, а рівночасно витікає з них молочна теча. Ся слабість триває тиждень, або й довше і кінчиться або вигоєнем, або довшим ятренєм. Слабість ся зветься по вченому: запаленє железів грудних. Діти дуже часто родяться з побільшеними железами грудними, що впрочім не шкодилоби малій дитині нічого. Тим часом нерозумні акушерки або сельські баби думають, що сі побільшені желези суть причиною плачу дитини і видушують їх, через що очевидно викликають біль і плач дитини та дійсне запаленє железів. Звідси то пішла назва недуги “плакси”. Розумна рада на “плакси” така: коли желези легко опухлі, а не болючі, то прикладати на них квасну воду; колиж вони болять і виказують в собі горячку, то прикладати горячі катапльязми, щоби скоро змякли і ропа з них витекла. Подібне запаленє железів грудних буває досить часто у жінок, що жормлять. Причиною сего запаленя є звичайно розпадини соска грудного (гл. відділ 111), або лише малозначні стертя наскірка на бородавці грудній, куди хоробоносні заразки дістаються до крові і запалюють грудь чи то частково, чи цілковито. Грудь напухає, твердне, червоніє і болить, а при осмотрю-

ваню пальцями можна вичути під шкірою згубілі і дуже болючі молочні жезели і проводи. Притім буває звичайно досить сильна горячка, переривана нераз більшими або меншими дрощами. При відповіднім ліченню може се запаленє за кілька днів уступити — однак звичайно буває, що опухоль, біль і горячка збільшаються, а за 8—10 днів можна запримітити — чи то близше чи дальше від соска незначний вершок із роною в середині. Вказує се отже, що в жезелі груднім витворилася болячка. Коли запаленє огранічитьсє лиш на одній болячці, то ще пів бід, бо болячка або сама лусне, або лікар її отворить і недуга може до двох неділь скінчитисє. Звичайно одначе творятьсє болячки одна по другій в ріжних місцях, через що недуга продовжаєтьсє на кілька неділь. Щоби до такого тяжкого стану не допустити, треба передовсім вилічити розпадини соска і не прикладати дітини до хорої груди, бо ссанє побільшує біль і запаленє. Саму грудь треба піднести і повісити на полотняній хустинці, звязаній на карку. А також і рука сеї сторони повинна бути на осібній хустині завішена, бо при порушуванню раменем збільшаєтьсє біль запаленої груди. Щоби прискорити розмякненє болячки треба з самого початку прикладати на грудь горячі катапльзми (каша пшоняна на молоці, або льняна мука на воді). Скоро болячка набере, треба її дати розтяти, бо коли ропу вчасне не випустити, то під шкірою творятьсє нові болячки і канали (фістули). Дуже корисно ділають на задавненє запаленє і затвердженє груди щоденні теплі купелі з пшеничних отрубів.

88. ПЛІСНЯВКИ

Є се слабість рівно дітей як і старших: она обьявляєтьсє тим, що на язичці, на піднебю, на внутрішній стороні губ, в горлі, на язичку, а навіть в про-

лику творяться білі пляма величини зерна маку або сімени, що виглядають так якби в тих місцях поприлишало звурджене молоко. Причиною творення цих пліснявок є справді плісня, подібна до тої, що твориться на хлібі, на сирі і т. д. Пліснявки повстають в роті звичайно тоді, коли останки спожитих страв довгий час в ньому киснуть. Так буває дуже часто в грудних дітей, коли мати, бажаючи, аби дітина по ссаню зараз заснула, лишає бородавку грудну в роті дітини так довго, поки дітина при груді не засне, а потім легесенько виймає, щоби дітина не збудилася—тож не вимиває рота дітини.—Через се лишається частина виссаного молока в роті дітини, та кисне в ньому і витворює пліснявки. Так само буває і в старших людей, особливо у таких, що перебули тяжкі слабости, або що ще лежать в тяжких слабостях. Хорий в наслідок ослаблення м'язів рота і пролику—буває—не є в стані проликати так докладно як то діється у здорових людей, тож останки страв лишаються в роті, тут киснуть, розкладаються, і дають почин пліснявкам. Пліснявки не доскуляють вправді дуже сильно, тільки викликають печею і біль в роті, через що мала дітина не може ссати, часто плаче, непокоїться,—а дорослий хорий не може зносити солених і квасних страв, його часто скобоче на воніти, через що він вздержується від їди та ще більше слабне. Тож не дармо говорять межі народом про пліснявки в роті як про перший знак близької смерті. Щоби творенню пліснявок запобігти, треба грудним дітям після кожного їдження і ссаня вимити уста. Се можна зробити в сей спосіб: коли дітина перестає ссати виймається грудь з уст і дається її запити кількома ложочками легкого чаю або ромену; тим способом виполікує дітина свій рот так само, як чинять се дорослі люди, коли попивають по їді воду. Подібно треба поступати і в старших у тяжкій недужі. Хо-

рий повинен по кожній іді або питтю виполокати собі рота літньою водою,—а що дуже часто в таких хорих пагромаджується в роті липка слина, то треба до води додати дрібку соди, що сю слину розпустить. Рот з пліснявками як у малих дітей, так і старших треба часто полокати або вимивати літньою водою з вином,—а як се не поможе, витирати пліснявки кілька разів денно розтвором бораксу за помочою квачика з прутика і вати.

89. ПОДАГРА (Гіхт—“захоплене ніг”)

У незаможних робітників і бідних людей лущається ся слабість дуже рідко, зате дуже часто захоплює вона багатих, особливож таких, що вигідно жиють. довго вилежуються, добре ідять, добре пють, мало уживають руху, мало працюють і взагалі мають занятє більше спокійне, сидяче. Звичайно показуються перед виступленем властивої слабости деякі віщунни, як: ослабленє тіла, неспокійний сон, недостача апетиту, битє серця, часті поти і зменшена, але зате червона моча. Є се одначе признаки і перед иншими тяжкими недугами, так що з них тяжко навіть і досвідному лікарєви пізнати, на що тут заноситься. Властива слабість починається звичайно нагло в ночи так званим “подагричним нападом”. Десь коло півночи або по півночи будиться хорий серед дуже сильного вертячого болю в суставі великого пальця правої або лівої ноги. Біль сей більшає поступенно, хорому здається що його палець вверчують в станок (шрубштак), він стогне, кидається в постелі, а нога його трясеться і дрожить. Вскорі напухає і червоніє скіра над сим суставом і хорий дістає горячку. Рано стан його дещо ліпшає, день переходить вже спокійніше, одначе нічю біль знов повстає, опухіль пальця більшає. Така полєкша в день, а погіршенє в ночи трєває цілий тиждень, по-

чим опухіль пальця меншає, верхня шкіра над сим запаленим суставом лущиться і хорий приходиться поволи до здоровля. На такому одному нападі може слабість і скінчитися. Одначе, коли хорий дальше не бережеться і не виповнює приписів лікарських, можуть такі напади що пів року або що чверть року навертатися і тим способом подагра стає хронічною (протяглою). Тоді сустав пальця ноги не повертає вже до свого первісного стану, тільки по кождому нападі лишається більше або менше згрубіне, залишається біль при рухови, а—що більше, такий сам біль, опухіль і згрубіне переходять також і на другі сугласти пальців ніг, а навіть і рук. Через се згрубіне сугластів руки і ноги тратять свою первісну форму і справність, внаслідок чого хорий може стратити власть руху на цілому тілі, подібно як поражений чоловік. Крім сидячого і вигідного житя причиною подагри може бути ще якийсь вроджений наклін до сеї недуги, звичайно унасліджений по родичах,—а найблизшим поводом нападу буває звичайно якась значнійша перестуда. Єство сеї недуги лежить в тому, що мочеві соли, які звичайно люди виділяють мочою, у подагриків позістають в крові і при такому нападі осаджуються в сему болячому суглаві. При протяглій подагрі виповняються в сей спосіб усі заняті сугласти грубими верствами таких мочевих солей і виглядають згубілі, гудзоваті і безобразі. Із сего опису видко, що подагра є дуже неприємною і тяжкою недугою, що може тягнутися цілими роками. Лічать подагру в двох напрямках: поперше, щоби в людий склонних до сеї недуги не допустити до нападів та, щоби мочеві соли зложені в суглавах розпустити і з тіла видалити. Перший напрям лічення є запобігаючий. Тож люди, що мали в родині подагру, повинні вистерігатися страв мясних, товстих, молочних, яєць, пива, вина кави, чаю, за-

те споживати більше ярини, и овочів, каші, та зашивати чистою або содовою водою. Саму недугу може лічити тільки лікар, бо тут треба добирати різних ліків, що розпускають нагромаджені в організмі мочеві соли. Крім ліків алтичних помагають ще мінеральні води та купелеві місця, до котрих таким хорим належало б їхати. Про вибір води мінеральної і місце купелеве може в кождім випадку рішати тільки лікар.

90. ПОПЕЧЕНЄ, ПОПАРЕНЄ

Є три степені попеченя і попареня. А саме: коли хто рукою, ногою, або иншою частию тіла доторкнувся горячого желіза, або бризнув собі на якусь часть тіла кипяток, то наступає нагле зачервленене сих місць, наскірок легко корчиться, місцями переривається, а хорі чують в сих місцях сильний біль і печею. Се є перша степенъ попеченя. Попечені місця треба покрити платочками, замоченими в зимній воді або воді Бурова, та часто сі платочки зміняти. Досить помічним є також прикладати мокру глину, або смаровати кілька разів денно чистою оливою. По кількох днях наскірок злущується, під ним твориться новий зразу рожевий, що вскорі прибирає звичайну барву шкіри і тим способом попечене виличилось без ніяких знаків на шкірі. Друга степенъ попеченя буває, коли поверхня нашої шкіри була довше виставлена на діланє розпаленого желіза або окропу. Тоді наскірок підноситься досить високо понад верхню шкіри і творить білі міхурі, в котрих міститься жовтава теча. Сі міхурі коли вони більші, звичайно місцями лускають, а через те наскірок там цілковито здирається від підстави, так що в сих місцях лежить на верху зачервенена і запалена, дуже сильно болюча і пекуча шкіра. При сій степені попеченя ходить головно за те, щоби не допустити воздуха до середини міхурів. Тож коли міхурі малі і ці-

лі то не треба їх проколувати, лише ціле попечене місце помастити оливою, наложити на се білу вату, і все те завязати чистою хустиною. По 5—6-ти днях можна сю обвязку зняти, і тоді побачимо, що міхурчики пощезали, наскірок є покорчений, місцями присох і злізає, а під ним утворився вже новий, рожевий наскірок. Инакше треба поступати, коли міхурі місцями вже полускали, наскірок зліз, а попечена червона шкіра лежить на верху. Тут вже воздух дістався до скірних ран, а коли ми сі рани довший час держали отвертими, то моглоби наступити закажене крови. Тож треба попечені місця покрити як найскорше грубою верствою чистої аптичної вати замоченої в мішанині олію льняного з вапняною водою. Понеже головним услівем успішного лічення єсть те, щоби смаровило було зовсім чисте, длятого найкраще буде казати приладити його в аптиці— (олію льняного і води вапняної бересея в рівних частях). Наколиж аптика і лікар далеко, то вистарчить на те звичайна чиста олива, або сам льняний олій, або чисте несолене масло, або свіжий смалець,— лип щоби то все було цілковито чисте, вата таки безусловно чиста, а руки, котрими сю перевязку робимо, належить поперед чисто милом вимити і свіжим чистим рушником витерти. Зверха треба вату обвязати чистою хустиною і то все липати 5—6 днів; —а як хочемо з попеченем удатись до лікаря, то ся обвязка має лежати аж до візиту лікарської, Заким на місци попеченої шкіри утвориться нова, треба нераз і кілька тижнів ждати, та весь той час що кілька днів прикладати на рани борову масть (в аптиці —без рецепти). Ся степенъ попеченя лишає по собі біляві рівні і плоскі пятна. Третя степенъ попеченя наступає тоді, коли на яку часть тіла бризнуло розтоплене желізо чи інші метали в ліярнях, або коли чоловіка обгорнула поломінь в огни. Тоді не тільки

наскірок і шкіра, але також і підскірний товщ, м'язи, а часто й кости бувають спечені, або зварені. Сі частини тіла представляються як біле, сіре, жовте, буре або й чорне м'ясо без чуття. Звичайно ся так попечена частина тіла не приходить вже до первісного стану, лише по 10—14 днях відмежується від здорового тіла—та або сама відпадає, або треба її через операцію відтяти. При попеченнях більшого простору тіла наступає поразенє серця або затроєне крові і хорній вмирає звичайно вже другого або третього дня. Видно отже з того, що при значнім степені попечення треба безумовно завізвати лікаря, або віддати хорого до шпиталю, бо домашні ліки нічого тут не допоможуть. Однак не лише при третім степені попечення буває жите чоловіка в небезпеці, небезпечним для людини буває й попеченє другої степені, коли значна частина тіла остала без наскірка, або коли попеченє навіть лекше, заняло близько третину поверхні шкіри. А навіть при першій степені і при незначнім просторі попечення, переважно в дитий, бувають случаи смерті, коли попеченє було близько ямки серцевої. Дятого найрозумнійше буде—при кождім, хотьби й незначнім попеченю засягнути поради лікарської.

91. ПОРАЖЕНЄ (Параліж)

Пораженєм називаємо таку недугу, коли руки і ноги чоловіка, або лиш самі руки, чи самі ноги, або рука і нога лиш одної сторони, або вкінці м'язи голови і лица тратять власть самовільно порушатися. — Бувають три причини і три роди пораженя: пораженє мозкове, стриживе і діточе.—А. **Пораженє мозкове.** Причиною його якась недуга мозкова. Чи то в мозку перевернеться десь якась жилочка і виступить з неї кров, чи в певнім місці застрягне в жилках мозку якась частина з хорого серця, чи паконець утворить-

ся десь в мозку якийсь новотвір, що утискає окружаючий його мозок,—все те відбивається поражением тих частий тіла, що залежать од занепавшої частини мозку. Се поразене мозкове описане є обширніше у відділі “апоплексія”,—тут треба лише додати, що поразене мозкове є звичайно односторонне, то є займає лише руку і ногу одної сторони, або лише одну сторону лиця,—та власне сим різняється від поразення стрижевого, що правильно буває обосторонне.—**Б. Поразене стрижеве.** Причиною сего поразення є слабість стрижа хребетного. Коли в якому місці наступить чи то запалене самого стрижа, чи запалене костий хребта, що на сей стриж тисне, чи в проводі, стрижевім утвориться новотвір, або вкінці коли провід стрижевий скалічено, то наступає поразене сеї часті тіла, що дістає свої нерви понизше хорого місця стрижевого. І так, коли се місце лежить в низких частях хребта, то бувають поразені лише ноги; коли дещо вище, то буває поразене міхура мочевого і кишки відходої, а коли ще вище—то приходить до сего поразене кадовба і рук.—Поразення стрижеві різняються від поразень мозкових тим, що вони бувають звичайно обосторонні.—**В. Поразене діточе.** Є се недуга особливого рода, що стрижається майже тільки у дітей від 6-ти місяців до 4-ох літ. Звичайно приходить вона несподівано. Дитина, що перед тим була зовсім здорова, дістає нагло вночі горячку і оказує неспокій, а рано зауважують ролічі, що дитина не може рухати одною рукою, або обома,—одною ніжкою, або обома,— або вкінці обома пучками і ніжками. Часом знов буває, що дитина кілька днів наперед нудьгувала, плакала, мала легку горячку, недостачу апетиту.—та аж потім прийшло поразене. Поразене триває кілька або кільканадцять днів, почім воно на декотрих частях частково або й цілковито уступає, а за се лишається стало на

одній кінчині чи на горішній, чи на долішній. В виду сего мязи сеї кінчини нидіють, кости ростуть повільнійше ніж на другій стороні, товщ підскірний никне, а навіть шкіра на сій кінчині рідшає, тоншає і худіє. Нераз потім бачимо вже дорослих людей, що мають одно рамя коротше, тонше і слабше, як друге, або одну ногу коротшу, тоншу, чи то в коліні чи в стопі викривлену, мовби звихнену, або одно плече приплющене і висохле; все те є люди, що дітьми перебули діточе поражене. Дійсної причини сеї недуги лікарі ще не знають, бо вона стрічається зарівно в дітй здорових і добре живлених, як і у слабосильних і хоровитих. Се лише певно, що останнім поводом є звичайно якась значнійша перестуда, коли лежати на мокрій траві, на студеній землі, на каміннім помості і т. п. Як з новищих описів видко, всі пораженя є тяжкими недугами, бо—або загрожують житю чоловіка, або можуть спровадити постійне каліцтво. Для того треба в кождому такому случаю удатися за помічю лікарською, бо часто може бути, що лікарєви удасться винайти і усунути причину пораженя, а тоді й само поражене може уступити. Лічать сі недуги зразу аптичними ліками, опісля мінеральними і соняшними купелями, масованєм і електризованєм.

92. ПОРІД (Поліг, Злоги)

Порід не належить властиво до слабостей, бо він є природним проявом в житю людському. Однак з причини, що особливо у наших людей через несвідомість—як належить заховуватися в часі породу—виходять нераз дуже тяжкі наслідки, тож уважало за конечно потрібне обговорити також і сю справу. Часто буває, що одна жінка перебуде щасливо без акушерки і без доктора навіть кілька породів. Одначчя мало буває нещастя при родах; не мало дітй та родильниць-матерпй гине марно через нерозумне за-

ховане. Нещастє при породі приходить звичайно з двох причин. Перша причина є незахованє відповідної чистоти при поліжници,—а друга, се неправильні, так звані тяжкі породи. Буває нераз так, що вагітні жєнщини приступають до породу забруджені, в тій самій замураній одежі, що були в ній при роботі, а часто ще нарочно натягають на себе найбрудніші лахи, бо—мовляв—кращої білизни шкода. Також і постіль, на котру кладуться для породу буває доволі занедбана і нечиста. Таке поступованє для поліжници є дуже шкідливе. В кождїй нечистоті находятьєся заразки хоріб, що дістаютьєся до поліжниць, через що вони можуть дістатипологову горячку, з котрої звичайно не виходять, а коли не вмруть, то нераз довгий час або й ціле жите терплять од тяжких невлічлимих наслідків. Нема майже дня, щоби до лікаря не привезли хорої жєнщини—як то кажуть—“з поліг”. Се є власне сі нещасливі каліки, що при злогох не зміли відповідно заховуватися і не мали при собі нікого другого, хтоби їх об тім усім повчив. Другою причиною нещастя поліжниць, є тяжкі породи. Буває вправді в більшости случаїв, що жінка є здорова і правильно збудована, що дитина є правильно розвинена і правильно в середині уложена, що болі породові є відповідно сильні і видатні,—тоді порід справді може наступити без всякої помочи. Одначе коли ся правильність лише в малому чому затрається, то порід стає тяжким, а навіть неможливим, а при такому породі гине звичайно дитина, а дуже часто і матір. Тимто всюди стараютьєся за те, щоби всі жінки в часі породу мали певну поліжничу поміч. Коли порід йде добре і правильно, то відібрати і скупати дитину зуміє кожда сусідка. Але в случаях не правильности породу може порадити лише вчена і іспитована акушерка, а коли не порадить, то хоть зможе такий неправильний стан спізнати і завчасу

завізвати лікаря. Вагітна жінка, що має родити, перш усього повинна викупатися, та взагалі очиститися, одягнути на себе свіже чисте біле, та положитися у свіжу чисту постелю. Вчена повитуха-акушерка має оглянути хору і справдити чи нема в неї самої або в положеню дитини якої неправильности. Заможні люди повинніби крім вченої акушерки замовити ще на час породу і лікаря, що в потребі подавби негайну поміч, нпр. в разі кровотоку.

93. ПОЧЕНЄ (Упріванє)

Кожний чоловік в часі ходу та праці особливож серед літа, або в місяцях, де звичайно буває висока теплота, більше або менше потіє. Піт сей котиться нераз каплями і струями з чола, шиї, з під пах, з плечий. Люди товсті, добре відживлені, здорові упривають більше.—а худі, сухорляві менше, бо в худих жезели потові слабше розвинені. Сей рід поченя можна назвати природним, нехоробливим. Другтій рід упріваня буває в людей після тяжкої горячкової слабости, як тифу, запаленя легких, олегочної і т. п. Се упріванє називаємо критичним тому, що воно буває в часі кризи, то є перелому слабости, коли в хорого горячка кінчається та починається поворот до здоровля. Критичні поти є звістунами доброго звороту недуги. Вони бувають звичайно теплі, а нераз так обильні, що хорому кілька разів треба перемінювати біле. Третій рід упріваня є так звані поти ослаблюючі. Вони бувають звичайно в таких недугах, коли стан горячковий міняється із станом безгорячковим, тож у пропасниці, інфлюенци, в іспанській недузї,пологовій горячці, чахотці і т. п. Тоді при кождому спаді горячки тіло покривається більше або менше обильним потом, після якого відтак горячка знов повертає. Такі поти не означають перелому недуги до здоровля, лише противно, чим вони

обильнійщі—тим більше ослаблюють організм. Четвертий рід поченя се т. зв. поти смертельні. Перед смертю люди звичайно обливаються потами на цілому тілі; сі поти дуже часто впроваджують в блуд родину хорого, бо рідня уважає їх за поти критичні. Досвідчений лікар може легко сі два роди упріваня розрізнити, бо критичні поти бувають більше теплі, а смертельні виразно холодні. Крім сих потів, що займають звичайно ціле тіло чоловіка, бувають ще поти частинні лише на деяких частях поверхні шкіри. Бувають люди, впрочім зовсім здорові, що літом та зимою упривають або на підощвах, або на долонях, або під пахами, в пахвинах і т. д. Сей піт буває нераз так неприємний, що такого чоловіка здалека чути, та другі люди його оминають. Від постійної мокроти шкіра в сих місцях часто м'якчає, місцями розпадається і творить рани, прищі і виприски, що причиняють значний біль, так що хорі нераз і ходити не зважають. Лічити почене загально потрібно лише при потах ослаблюючих; зменшене почене можна осягнути через умиване хорого раз або два рази денно холодною водою помішаною з оцтом або вином (одна склянка оцту на чотири склянки води). При поченю частинному треба щоденно перед нічю змивати хорі місця літньою водою і милом, або мочити у виварі дубової кори, а рано натирати оковиною або французкою горівкою і посипати павдром. Добре буває при поченю підощв всипати павдер рано до скарпеток.

94. ПРИСТРІТ

Сю назву поміщаю я в порадику лише тому, що багато людей все ще сею назвою означає певний рід слабостий. Назва ся означає в наших людей в краю всі такі недуги, що приходять нагло, без видимої причини. А сільський забобонний нарід лічить їх

в бабів знахорок, що мають вже готове на “при-
стрит” замовленє:

Уроки — урочища, пристріти — пристрітища

сірі очі, бурі очі, темні очі
вимовляю, виговориваю: —

жовті кости, червоні кости

і твоїх сорока сугавів

ніколи не приходи. (Тут тричи сплюае знахарка).

Сороки, ворони прилітайте,

широко крилами махайте

і в густих лозах

по чорних лісах,

по високих березах,

по найбільших купинах,

по найширших очеретах,

по червоних пісках

находіться,

а сюда ніколи не приходіть,

тай не бувайте.

(Тут тричи хухне).

Хорій вертає від такої баби-знахарки вдоволе-
ний, що баба його недугу відвернула, а тим часом
слабість розвивається дальше, і доперва коли вже
баби не можуть дати ради, приводять хорого до ліка-
ря, але дуже часто вже за пізно.—Бо треба знати,
що звичайно бувають се острі горячкові недуги, як
тиф і ріжні запаленя, що нагло приходять і котрих
неосвічений чоловік очевидно розпізнати не може і
длятого охрепцє їх назвою “пристрит”.

95. ПРОПАСНИЦЯ (Фебра)

Слабість ся дуже поширена особливо в мокрих
і мочаристих околицях. Вона наступає як в стар-
ших так і молодших. В ріжних сторонах називають
її ріжно. Звичайно звуть її “пропасницею” або “фе-
брою”, денде називають її “трясть” (бо трясе), в
инших сторонах знов “зимою” (бо в нападі фебрич-
нім є хорому зимно), “лихорадка”, “цьотка”,—та
дехто в старію краю—відай з великого страху, щоб її
по імені не викликати, розуміють її лише під наз-
вою: “вона!” Пропасниця буває або щоденна, коли
напади приходять щоденно, або третьоденна, коли
між нападами є один день вільний, або часом четвер-
денна, коли між нападами бувають два дни вільні.
Кождий напад пропасниці починається дрощем. Сей
дрощ буває нераз так сильний, що хорій трясеть-

ся, дзвонить зубами, щупиться, лице його синіє, руки й ноги бувають як лід холодні, так що хорого не можуть ogrіти навіть ковдрами, перинами, коцями та кожухами. По такому дрощеві приходить горячка. Ціле тіло горить, червоніє, а вложений під паху термометер показує 40 або й 41 Цельзія температури. По горячці приходять поти, що тривають 2—3 години, а після них почувається хорий майже зовсім здорово і береться назад до своїх звичайних занять, аж поки новий дрощ не налімне йому, що він має пропасницю. З відкиж береться недуга? Лікарі думали над сим довгі літа, та міркували що пити нечисту воду є причиною її. Однак новішими часами мабуть викрито рознощика сеї недуги, якими єсть звичайні комарі. В багнах і мочарах знаходяться міліони заразків пропасниці. Комарі, що живуть в мочаристих окресностях звичайно великою скількістю, пють воду з бакор і мочарів, набирають на свої острі рильця разом з водою також і сі заразки, та опісля кусаючи чоловіка своїм рильцем, впускають йому заразок до крови і викликають слабість. Що се так, пересвідчилися лікарі ось в якій спосіб: до одной мочаристої околиці, де майже всі люди хорували на фебру, привезли кількоро чужих людей і стерегли їх так, щоби до них комарі не могли дістатися. Ні одна людина з сего гурту не дістала пропасниці, але інші чужі люди зараз нею хоріли. До нинішнього часу лічаться люди на фебру самі, без лікаря хіною або червоним лікарством, помічними від фебри. Против сему нема що закинути, бо справді хіна є на фебру добрий лік, а в червонім лікарстві—також є хіна. Однак дуже часто буває, що хорий помимо сих ліків зажитих навіть в більшій скількісті—такої не вилічився, фебра мучить його дальше, аж вкінци вимучений, винужденілий, блідий і висохлий звертається до лікаря за помічю лікарскою. Причиною сеї

невлачі є се, що люди не знають, як противфебричні ліки заживати і як при тім ліченю заховуватися. Тож передівсім треба добре виміркувати, в котрій годині пронасиця звичайно починає хорого тратити й подати хіни чи червоного лікарства на 5 годин перед нападом: а коли се фебра третєденна, то дається воно у вільному від нападу дню. Підчас ліченя хорий має заховати строгу діету, тож споживати лише чай, росіл воловий або курячий, ячмінний клеїк, — та переварену воду. Сирі страви, овочі, молоко квасне і солодке є заборонені. Пожаданим навіть є, щоби хорий підчас ліченя лежав в постели. Якже можна від фебри утеречися? Люди, що живуть в мокрих і мочаристих сторонах, не повинні вечерами ходити по полях і обійстю, бо тоді комарі найбільше літають і кусають, а також не повинні вони пити води просто з ріки ставу, рова або вітвертої керпці, лише або з помпи, або просто з жерела; колиж де такої води нема, то треба воду перше переварити, потім відставити і вистудити, та лиш таку воду пити.

96. ПРОСТЕЦЬ

Є се дуже небезпечна нервова недуга: хорий дістає такі напади, в котрих ціле його тіло вінпросто-вугється, чи там вигинається в зад. Є три причини сеї недуги. Перша причина—зраненє або скаліченє тіла, особливож такі рани, коли шкіра і підшкірна тканин були розторощені, пошарпані, та до яких дістався якийсь чужий предмет, як шпїт, куля, скалка, гвіздь, голка і т. п.—Друга причина є острый ревматизм, себто біль мязів, костей і сугавів від сильної застуди, коли замочити ноги або перемочити ціле тіло.—Третьою причиною є різні отруї, як стрихніна, після яких обявляється затроєнє в формі простецю. Звичайно розвивається простець поступенно. Зразу чує хорий тяготу і біль в карку сі долег-

лості вважає він за звичайний ревматизм. До сего прилучаються скорі труднощі в пролику, мові і коли відчиняти уста, аж вкінці хорий нагло закричить, його ціле тіло випростується як дрiт, карк вигинається в зад, потилиця зближається до карку, щокі затискаються так, що їх не можна отворити, чоло і брови зморщені, очі завернені в стовц, губи як при сміху витягнені на боки,—словом ціле лице змінене в страшний спосіб. Такий стан корчу требає зразу лиш кілька хвиль, а коли слабість дальше розвивається, то може тревати чверть і пів години. По кождім нападі наступає довша або коротша перерва, в котрій хорий почуває велику втому і біль; тіло хорого є так дуже дражливе, що вже саме незначне порушене може викликати новий напад. Дуже важною є тут ся обставина, що хорий підчас нападів не тратить притомности, чим власне сі напади рижняться від нападів падавиці. Крім описаних признаків заслугує ще на увагу значне піднесенє температури; в часі нападів горячка доходить иноді до 40, 41 а навіть до 42 степенів Цельзія. Стан такий, перериваний що раз сильнішими і довше треваючими нападами, може тягнутися кілька днів, найдовше тиждень; колиж недуги не лічити, або коли случай був взагалі тяжкий, то хорий може дістати серед самого нападу пораженя мозку і в нападі вмерти. Лічене простця має бути причинове, то є треба старатися вишукати перше причинну недуги і сю причину по можности усунути. Итак, коли простець повстав в наслідок зраненя, то треба в сій хвилі удатися до лікаря-оператора, щоби він рану вичистив і по лікарски перевязав рану, бо вже така перевязка рани може запобігти дальшим нападам. Колиб се не помогло, то в разі зраненя пальця руки або ноги, чи навіть цілої руки або стопи—треба нераз рішитися навіть на ампутацію, себто відрізанє зраненої части тіла,

бо часто бували случаї, що аж по такій ампутації напади уступили, та хорий видужував.—При простці з перестуди треба хорого лічити средствами протпрервматичними, а при затроєню стрихніною треба зразу випомпувати хорому жолудок, або датп на воніти, та опісля лічптп самї напади. Розуміється, що таке лічене може перевести лише лікар. Дуже подібною недугою до простця є “Стиски”—діточпй прстець.

97. ПРИЩІ

Прищем назпваєм округле, більше або менше вивпснене скіри, величини зерна маку, проса або гороху, барви ясно—або темночервоної, звпчайно з маленьким вершочком на середині. Прпчиною прпща є запалене чи ятрене маленьких підскірних потових або лоевих железів. Прищі можуть стояти на скірі або поодпнокю, або в більшій скількостп, або можуть одні з другимп зливатися і творити шпрокі рани, подібні до вппрпску скіри. Прищі ріжпяться від чираків тпм, що вони бувають значно менші, та на поверхні скірп не виділюють ропи, як чпраки або болякп, лише починають від вершочка прпсхати, поки з нпх не утворптсья малий ступик, що в коротці відпадає, не полпшаючи по собі жадного знаку. Є ріжні причини появи прищів на скірі, ітак: коли на якусь часть тіла прпкладають довпшій час примочки, то по якомусь часі ціле місце покривається густо посіянимп червоними прищами. Те саме діється в людей, що часто упрівають. Отже в обох случаях причиною прищів є вогкість скіри.—Дальше бачимо прищі по довпшпм натираню скіри пекучими і бальсамічними мастями, або спіртами, котрі подражняють скірні железі.—Також часто бачимо прищі і прищики в людей, що рідко купаються: в них буває скіра тверда, неодаглива, через що проводи потових желез є позатикані, в наслідок чого втриває ви-

палюються та витворюються прищі. Вкінці стрічаються прищі при різних тяжких недугах, як признак співучасті шкіри, тож при тифі, корі, сифілісі. Лічити прищів не треба, бо вони самі з себе уступають, коли усунемо причину, що їх викликала. А при слабостях горячкових і запальних уступають прищики коли перейдуть сі недуги.

98. ПУХЛЯТИНА

Пухлятина не є властиво осібно недугою, лише признаком різних внутрішніх або й зовнішніх слабостей. Пухлятина буває або загальна, коли ціле тіло більше або менше опухає,—або місцева, коли лише деякі части тіла пухнуть. —**Загальна пухлятина** походить звичайно від недуг серця, нирок і печінки. Она повстає в той спосіб, що кров не має сил правильно кружити в жилах і надмір водп віділяти мочою, в виду чого сей надмір води позістає в тілі, особливо в ткани підскірній і в шкірі, від чого вони пухнуть, грубіють, а хорий на цілій поверхни тіла виглядає якби налитий. Зразу напухають у таких хорих плесна і кістки у ніг, потім цілі ноги, дальше живіт,—вкінці лице, груди, плечі і руки,—а коли так всі части тіла опухли, то хорий не може сам ані порушитися,—він лежить на постелі мов груба колода. Другий рід пухлятини є пухлятина місцева. Вона повстає в той спосіб, що кров з певної части тіла не може правильно відпливати до середини, бо в дорозі спиняють її якісь новотвори або згрубілости, що тиснуть на відпливові жили. Так прим. пухне нераз ціла одна нога у таких людей, що мають в пахвині запалене лімфатичних судин чи железів—або одна нога у женщин, що мають по полозі односторонне запалене матерниці,—або знов пухнуть обі ноги у вагітних жінок, коли побільшена матерниця усе кседрює кров і пухне в животі від стиснення саміт і в оццях і м'язі зовні до крові; в цій же формі пухне і

пахною утворилася яка тверда болячка, що утискає кровносні судини в цих місцях,—а в людній, що терплять на боляки підстегня, де шкіра підстегня ствердла і згрубіла, стрічаються дуже часто опухнені плесна і кістки ніг. Ще один рід пухлини стрічається у виздоровців, що встають з ліжка після тяжкої і довготривалої недуги. Вони мають по своїй недузї значно ослаблене серце, тож в перших днях подужання, коли вони встають, або ще лежать в ліжку—пухнуть в них ноги не раз аж до колін. Розуміється що лічене кожного рода пухлятини залежить від лічення головної недуги, а що всі причинові недуги є тяжкі, то безусловно треба при кожній пухлятині, хотьби вона була лише місцевою, засягнути поради досвідченого і совісного лікаря.

99. РАК

В кождім майже знаряді нашого тіла можуть появилися новотвори, чи то звичайні нешкідливі, так звані “добротливі”, або злосливі новотвори, які в лікарській науці зовуться раки. Звичайними новотворами є приміром бородавки на шкірі; вони не болять, не печуть, не псують крові, не забирають сил і не нищать здоровля чоловіка, а докучають лише тоді, коли часом через надмірну величнну утискають другі сусідні знаряди і тим способом заваджають. Навляки, злосливі новотвори або раки: коли вони в якому знаряді загниздяться, то хотьби були й незначні величнною, зате пускають вони коріне в сусідні знаряди, а в первісному місці починають розпадатися, то є гнити, через що вже завчасу затроюють кров чоловіка, нищать його спли і доводять досить скоро до смерти. Звичайно триває ракова хвороба в чоловіці 10—12 місяців. Причина повстаня рака ще не є вияснена. Давнійше думали, що рак повстає з перестуди, потім говорили, що від удару або утиску якогось місця; тепер одначе лікарі пересвід-

чилися, що рак повстає від певних зовнішніх заразків, що дістаються до людського тіла. При тому стверджено і те, що рак буває часто в родинах по наслідству, так само, як чахотка або сухоти. Найчастіше зустрічається рак в жолудку, печінці, матерниці, женській груді, на язиці, міхури, губах, та в різних місцях шкіри. А що сей новотвір розвивається зразу лише в одному ограниченому місці, та аж пізніше розпускає коріне в глибину і ширину, тож виходить з сего, що можнаби його в початках так само викроїти чи вирізати, як вирізується зболіле місце на деревині, або як викроюємо гнилі частини з яблука. І справді воно так є. Коли рак утворився в якому так доступному місці, що його зараз в початках легко можна пізнати, то можна бути зовсім певним, що вчасна операція усуне його цілковито і запобіжить дальшій появі. Способи операції в новітніх часах уже так вироблені, що хорий без страху може піддатися навіть взглядно тяжкій операції. Повторяю одначе ще раз, що таку операцію треба докончо виконати завчасу, заки рак розпустив коріне в ширину і глибину,—бо в противному разі по якимсь часі покажеться рак в иншим місці. В новітніх часах стараються лікарі винайти таку саму сировинцю против рака, як винайшли її против дифтерії. Коли сі заходи удадуться,—що скорше чи пізніше наступить, то рід людський в багатьох разях увільниться від тяжкого ворога, що жите завчасу перетинає.

100. РАНИ

Наш нарід називає раною не тільки скалічення тіла, але різні прищі, боляки і вчинки на поверхні шкіри. І так говорять що хтось є хорий на рани на ногах, або що йому отворилась рана на шні, або що його тіло раниться. І такої мови чимало. Длятого тут належить вияснити, що ранами в лікарським значіно

називаємо лише такі зміни на поверхні тіла або внутрі знярядів, що повстали через ушкоджене якимсь острим або тупим та твердим предметом; інші зміни на шкірі, що повстають самі з себе, або через недуги шкірні, не називаємо ранами. Тут будемо отже говорити о ранах тіла в лікарському значіню сего слова. Рани на тілі бувають драпані, різані, товчені, дерті, колені, стріляні, палені, печені і т. п. Они можуть бути або поверховні, коли займають лише наскірок і шкіру,—або глибші, що нарушають мязи, кости і ріжні внутрішні зняряди. Загально уживаний в краю домашній спосіб гоєня ран був такий, що при всякому зраненю зливають рану арнікою, а коли з рани тече кров, тоді тамують паутинем. Таке поступованє є невідповідне, та в переважній частині випадків навіть шкідливе. Передовсім треба знати, що—коли в рані не знаходиться ніякий чужий предмет, то є коли не остали в ній які шматки, скло, оскілки, цвяхи, кулі, шріт і т. л., і коли вона чисто вимита та чисто удержана, то в здорового чоловіка може навіть і глибша рана загоїтися сама собою, без помочі мастий та арніки. Тож при всякому зраненю треба: передівсім виняти з рани чужі предмети (як скло, оскілки, шріп, кулі) потім треба вимити рану до чиста теплою наперед персвареною водою, чистою аптичною ватою або чистим льняним платочком. Далше треба старатися береги рани по можности стулити і зближити один до одного; на се наложити досить грубу верству чистої аптичної вати і все те разом завязати чистою мягкою хустиною. За два-три дни треба хустину розвязати, рану по верха змити, приложити свіжу вату і знов завязати; так повтаряти аж до цілковитого вигоєня. Коли з рани тече сильно кров, то не тамувати її паутинем, бо в ньому є багато пилу, в якому можуть знаходитися ріжні заразкп, що моглиби спровадити ятренє рани. Найпрактич-

нійше тамувати кров, утискаючи рани кульками чистої вати, або засипаючи їх порошком угляним із спалених льняних шмат. Такий порошок є безперечно чистий і він певно не заразить рани. Коли помімо того кров випливає з рани і не дасться затамувати, то мусить там бути скалічена якась більша кровоносна судина. Тоді треба безумовно візвати лікаря, щоби скалічену судину завязав, а заки лікар прибуде, випхати рану сильно хлібом, на верх наложити грубу верству вати і все те сильно звязати. Також треба візвати лікаря, коли рана була спільно занечиснена, бо кожний, хотьби і найменший чужий предмет може спровадити ятрене рани. Деякі люди, особливо ті, що бували в шпиталях, навчилися прикладати на рани різні масти і йодоформову газа. Против такої практики не можнаби з лікарського боку виступати, наколиби така перевязка рани була виконана в цілковитій чистоті. Тимчасом діється звичайно так, що люди сю масть накладають на занечиснену і не вимиту рану, опісля покривають се газом, що лежала передше на брудному столі, та втяли її заржавілими ножичками, і положили її на рану немитими руками. Очевидно, що така газа замість помогти, безуслівно приносить хорому шкоду, бо рана в такий спосіб заосмотрена мусить безперечно ятритися, та навіть може викликати затроєне крові і смерть хорого. Вжеж практичнійше поступає наш нарід, що прикладає на рану кілька листочків бабки, на се троха клоча і завязує хустиною. Бабка і клоче безперечно чистійші, як перестарілі масти або запорошена газа; тимто в легких случаях зранення може і така проста превязка вигоїти рану. Самозрозумілим є, що при ранах глибоких роздертих, пошарпаних, колених, стріляних, і т. п. треба безуслівно завізвати лікаря або завезти хорого до шпиталю, бо може показатися потреба виконати операцію.

101. РЕВМАТИЗМ (Гостець)

Ревматизмом називаємо недуги, при котрих хоррий тернигь тягучий або рвучий біль чи то в костях, чи в сугавах, чи в м'язах. Відповідно до сего розріжнимо ревматизм сугавів, костий і м'язів. Ревматизм сугавів буває або острый, і тоді називається запаленем сугавів, або протяглий, названий в народі "гостцем".—а) **Острый ревматизм** (запалене сугавів) є горячковою слабістю. Звичайно після якоїсь значнійшої застуди дістає хоррий сильних дрощів, в яких довний час не може огрітися; після того виступає в цілому тілі сильна горячка. Серед тої горячки замічає хоррий досить скоро, що сугави його рук, ніг, плечів, ліктів, колін, пальців, карку і т. д. починають чим раз більше боліти, опісля пухнути,— аж вкінці біль стає так сильний, що хоррий не може порушатися в занятих сугавах і лежить мов поразений серед горячки і болів. Стан такий може тривати тиждень, або й довше. Хоррий не має апетиту, не може спати, язик його сухий, голова всі кости і сугави болять,—а часто приходять маячення, як при тифі. Найбільше клопоту спричиняє такий хоррий, коли він має випорожнитися, бо його не можна ані обернути, ані посадити; доводиться дуже зручно з ним поступати. Хотяй ся недуга є дуже доскульною і на перший погляд страшною, то всеж таки не є вона так дуже небезпечна, бо за тиждень—два, а при одвітному лічню ще скорше, горячка уступає, опухіль сугавів тахне, біль минає і хоррий може вертати до цілковитого здоров'я. Однак не завсіди кінчиться ся недуга так щасливо. Коли її занедбати, коли хоррий в слабости остудився, або коли по слабости за скоро зірвався з постелі, тоді запалене сугавів кидається на серце. Заняте хоробою серця обявляється перш завсе болем в лівій стороні грудий, потім приходиться якби бите серця, колька, короткий від-

дих, а пізнійше з'являються всі ті признаки, що є описані при серцевих недугах. Коли запалене серцевого нутра не лишило по собі змін в серцевих заставках, то недуга серцева може повиліченю запалення сугавів також уступити; в противнім случаю позістає органичний блуд серця на все. З сего опису видко, як дуже осторожно треба поступати при запаленю сугавів. Такого хорого треба як найскорше положити до постелі і через цілий час недуги держати в опіці лікарській. Вставати з постелі може він лише за дозволом лікаря.—б) **Протяглий ревматизм сугавів (Гостець)** захоплює людей зовсім незамітно. Люди, що були передше зовсім здорові, починають в часі деяких рухів відчувати в одному чи другому сугаві верхньої або нижньої кінчини якийсь глухий, неозначений біль, якого в супокою зовсім нема. Той незначний біль—легке натягає повторяється з часом щораз частійше, стає чим раз сильнішим, та вкінці обявляється стало, так що хорий не може без болю рухатися, а навіть і в спокою чує біль в своїх сугавах. Часто буває, що при зміні воздуха сей біль взмагається, а тоді такі хорі можуть нераз, подібно як календар, на кілька днів наперед предсказувати лиху зміну воздуха. Найчастійше захвачує гостець сугави колін, плечий і ліктів, але не оминає він також сугавів пальців рук і ніг. Сугави сі зразу не оказують ніякої зміни, однако в часі збільшеного болю можна запримітити, що вони легко опухають і грубіють. Горячки при сій недугі звичайно нема. Сей ревматизм стрічається найчастійше у біднійших людей, що в зимі зле одіваються, що мусять часто на холодному воздуху працювати, що мешкають в тісних, холодніх і вогких хатах, та при тому не живляться так добре, щоби ставити опір застуді. Коли хорий змінить спосіб свого життя, тож коли усуне всі описані причини, що в нього викликалі

гостець, то слабість ся може по якомусь часі цілковито уступити. Коли однако хорий наражається дальше на постійну застуду і невпгоди, то слабість розвивається сильнійше і прибирає форму ревматизму гудзоватого (Артрітіс), що є дуже тяжкою недугою. Тоді не тільки сугасти, але й окужаючи їх торбинки пухнуть, грубіють і рівночасно корчаться так, що сугасти пальців виглядають, як понавязувані на шнурку гудзички. Розуміється, що в такому сугаставі не може хорий виконувати вже так легко рухів, тим більше, що сугасти при рухови болять, так що хорий вже заздальгідь боїться їх рухати. Через занедбане рухів сохнуть знов мязи на спх частях тіла, сугасти прибирають вид безобразний,—словом хорий стає калікою. Лічене сеї недуги повпнно бутн передівсім причинове, то є де можна, треба змінити спосіб життя, так щобн не наражатися на перестуду. Дальше треба зрозуміти, що гостець є властиво запаленем сугаставів, значить, як при кождім пншим запаленю, так і тут, треба не тільки стеречи запалене місце від поновної остуди, але також полишити його в безгляднім спокую; тож хорий повинен в случает занятя горішніх кінчин рук держати їх повішеними на хусті, зложеній клином, а завязаній на карку; треба в случает занятя ніг перележати якийсь час в постели, а заняту ногу уложити на подушці так, щобн вона як найменше рухалася. В початках слабости дуже помічними є такі лікі, що виклюкують зачервнене поверхні шкіри, бо вони витягають запалене і біль на верх. Тож помагає, коли натирати спіртом камфоровим, муравлевим, гірчичним, тинктурою йодовою та опісля обвивати хорий сугастав флянелевими опасками. Де запаленого сугаставу не можна буде удержати в безумовнім спокую, там треба буде сей

~~вона жогінетивго на віл та педил. Крім того пома-
вільш дитя оложте слівну цвіль зі солен; сірковон соство-~~

вими шпильками, що їх можна дома робити, або впслати хорого до купелевих місць.—в) Ревматизм мязів (Постріл) обявляється в сей спосіб, що рухп в занятих мязах з причини сильного болю є майже цілковито неможливі. Найчастійше буває ся недуга в мязах карку, плечній і крижий, а властиво лідвиць. Причиною є тут якась нагла остуда, або перевіяне; а що ся недуга приходить звичайно нагло, тож називають її постріл. Тож ми маємо постріл карку, коли хорий не може карком рухати ні в зад ні в перед, ві на боки; при пострілі плечній хорий ані зігнути ся, ані випростувати ся не може, а з пострілом крижий чи лідвиць хорий не може через біль підвестися з сідження. Ся недуга не є небезпечною, але дуже доскульною, бо кождей найлекший рух занятпх мязів справляє хорому дуже сильні, колючі або рвучі болі, так що хорий аж голосно закрпчить і застогне. За кілька днів слабість при відповідному ліченю минає. Лічать її подібно як ревматизм сугавів. Найбільше помагає натирати пекучими або бальсамічнпмп спіртами: спіртом муравлевим, камфоровим, оподельдоком, сапоментолем, бальсамом Гофмана і т. п. Здається, що помагає тут не тільки лік сам як такпй, але також і масоване, яке виконуємо в часі натрапя.—г) Ревматизм костий буває найчастійше в костях стегна і підстегня. Обявляється він сим, що сі кости в певних порах дня,—звичайно вечером, дістають болі тягнучі, рвучі, а навіть і колючі, так що хорий голосно стогне і плаче. Болі приходять часто нападами і мають звичайно звязь із змінами у воздусі. Тут не так легко поверховними средствами лічпть, бо хорі кости лежать глибоко під мязами. Для того приписують лікарі внутрішні ліки, або заряджують для хорого купелі в солоній чи сірчаній воді.

EST UTUO OKIQUM ONPQEPNEO EJTO OTOTOON BKPIA IN
 ИТО Я ПМВРДЛЪВИ ПМПТЭНП ЭРНОЯ ЭН ПМІОВЭ ЙНРОХ ОШ

102. РОЖА

Наш нарід в краю називає “рожею” всі різного рода слабости, що проявляються на шкірі яким небудь зачервененєм; а скоро тільки яку слабість окреслять “рожею”, то зараз прикликають бабу-знахорку, що вміє сю рожу “спалювати”. Спалюють рожу в сей спосіб, що баба кладе на зачервенену шкіру троха клоча і се ключе запалює. Сей пересуд-забобон нашого народу є так закорінений, що хоть самі хорі і їх родини чимало разів пересвідчилися, що таке спалюванє нічо не помагає і розвитку недуги скірної не спиняє. протєж примінюють вони сей спосіб при “ніби-то” рожах дальше, та занедбують прикликати лікаря і спиняють ліченє. Се діється не тільки в людей на селі. Навіть у місті, у людей, що вважають себе поступовими, буває дуже часто, що в случаю подібної до рожи недуги, найдеться якась тітка або вуйна, що за згодою родини береться спалювати “рожу”, бо як кажуть: “як не поможе, то певно не пошкодить”. Тимчасом спалюванє є з двох причин шкідливим: запалєне ключе попече шкіру иноді до рани, яку треба додатково лічити, та яка неналежно лічена може довести навіть до затроєня крови. Хорому шкодить воно тм, що хорий, уповуючи на поміч спалєня, занедбує розумне ліченє рожі, та через се позволяє слабости дальше розвиватися і прибирати нераз небезпечний перебіг. Рожа повстає у людей з двох причин. Раз через застуду, а другим разом через занечищенє якої небудь скірної рани нечистим пальцем, або нечистою перевязкою. Найчастійше стрічається початок рожі на лпци чоловіка,—а коли близше начнемо слідити за жерелом її, то найдемо майже в кождім случаю чи то ранку, чи прищик, чи болячок на внутрішній стороні крила носового. Отже безперечно мусіло бути так, що хорий своїми не конче чистими пальцями в сім

місци драпав ніс і викликав сю недугу. Перебіг рожп є такий: Перш усеґо дістає чоловік сильного дрощу і заразом дуже сильного болю голови,—причім учуває діймаючу кольку по одній стороні носа. Незадовго потім показується на носі, або на одній стороні лица зачервенене і легка опухіль шкіри, що дуже болить, коли потиснути заняту просторонь. Хорпій має постійну горячку, а в дітпй бувають при горячці навіть судороги. То первісне зачервенене і опухнене шкіри не держиться звичайно одного місця, тільки посувається щораз дальше, займає зразу ціле лице і голову, а потім посувається через шпю на прочі части тіла, причіп горячка держиться все на значній висоті,—а хорпій представляє такий стан фізичного упадку, як при тяжкому тифі. Так може тягнутися слабість два або й три тижні, аж тоді, коли рожа перестане посуватися, уступає горячка і хорпій почуває полегчу. В місцях занятпх рожею буває шкіра не тільки зачервенена і опухнена, але також творяться на ній дуже часто більші або менші прищики, що часом лускають і лишають по собі отверті рани. Скоро горячка упала, починає в сих місцях шкіра лущитися иноді цілпми платками; але під сподом витворилась вже нова шкіра. Подібний образ представляє рожа у новородків. В них тільки виходить рожа не від носа, лише від непригоєного пупчика, що також через якусь зверхню причпну міг занечиститися. Довкруги пупчика зпершу червоніє, шкірка на животпку опухає, творячи часом навіть міхурці; опухіль і червоність посувається на всі частп тіла, дитпну мучить сильна горячка, вона стогне, не хоче ссати—і за кілька днів умирає. Рожа пупчикова у новородків є звичайно смертельна. Тож як з повисшого опису видко, є рожа запальною недугою, а науково можна би її назвати острым запаленем шкіри, яке належить лічити студеними окладамп.

Найновіший спосіб лічення є такий, що полотняний ручник замочується в студеній воді і зложений в кількоро, прикладається на заняті рожею місця та часто, щоб оклади не загірлися. Колиж рожа заляла ціле лице і голову, то треба цілу голову обложити мокрим студеним ручником. Колиж в деяких місцях скірка позлазила і потворилися рани, то треба сі рани мастити кілька разів денно мішаниною льняного олію з ваньяною водою (по рівним частям), прикрити се гумовим папером і дочерва на се класти ручники мочені в студеній воді. Замість звичайної води ще практичніше є прикладати грубі верстви вати замоченої в квасній воді Бурова. Такий тут описаний спосіб лічення не всім читачам може припасти до вподоби:—дехто замітить, що рожу не вільно замочувати та студити. Одно їй друге тверджене опирається на старих пересудах і відноситься хиба до інших недуг скіри, що не є запальними, та які наш нарід так називає рожею. Хотя рожа в старших людей не є недугою безоглядно тяжкою, то всеж таки в кождім случаю занедужаня повинні ми завізвати лікаря, бо в її перебігу можуть прийти якісь несподівані помотаня, що можуть спричинити некорисний оборот: на пр. в наслідок рожи може повстати запалене внутрішніх проводів ушних, котрими може рожа дістатися до мозку і викликати тяжке запалене мозку. Лієта при запаленій рожі має бути така сама як при інших запальних недугах, лише плинні страви.

103. РОЗУМУ ПОМІШАНЄ

Є дуже много видів помішаня розуму. Звичайний чоловік не є в стані розрізнити одного від другого, що до розпізнаня їх потрібно звичайно фахового лікаря-психіятра. Щоби однако хоть в часті вияснити читачам сей мало загально знаний відділ слабостий людских, наведу тут деякі найзвичайні-

ші форми помішання розуму. Розум може бути помішаний в трьох головних напрямках, а саме: або хоробливо подразнений, або хоробливо пригноблений, або взагалі помішаний, чи ослаблений.—Подражнене ума або шал може бути і—острим, коли хорий кидається, кричить, вимахує руками і ногами, втікає, співає, сам до себе говорить, лице має зачервленене, а живчик прискорений; або шал протяглий, в котрім вправді бувають перерви спокою і вертають ясні гадки, однак по часі відновляється стан подражнення, коли хорі вже не є в силі запанувати над недорічними виображіннями і нерозумними чинами. Сюда належить і так звана манія великості. Такий хорий представляє собі, що він є цісарем, королем або яким великим володарем, та ціле своє поступоване і заховане примінює до сього хибного виображення.—Пригноблене ума, задума або мелянхолія, обявляється неозначеним душевним болем, що опановує чоловіка до тої міри, що всі інші почуття, особливо чувство радости і втіхи, стаються для него неприятними, а навіть болісними. Такий хорий любить спокій і самоту, уникає товариства, пересиджує годинами в безчинній задумі,—а коли йому в сій задумі перешкодити, то він є невдоволений. Вслід за сим стає він недовірчивим, боязливим, підозріває других в злих намірах против себе. Усі ті хибні переконання опановують вскорі так дуже хорого, що він не може ім опертися, він нарікає, плаче, стогне ломить руки. До того прилучаються також омани зміслові і страхи, причуваються голоси що його страхають, або що йому наказують виконати вбійство або самогубство,—а смак в його роті зміняється так дуже, що він думає, що його отруїли і т. п. В такому стані буває дуже часто, що хорий поривається на якийсь злочин.—Звичайне помішане розуму або божевїле обявляється помішанєм ви-

ображень і понять як що до місця так і що до осіб та часу. Такі хорі говорять всякі недоречні бесіди, не вміють понятти де вони є, чим є, не можуть спізнати осіб, що їх оточують. Їм часто привиджується та причувається і вони відповідно до хибних вображень примінюють ціле своє заховане, тож—будь надмірно тішатися і сміються, будь знов плачуть і парікають, будь вважають себе великими достойниками і відповідно до сего прибираються, будь уважають себе опущеними бідаками та навмисне моряться голодом і скидають з себе одіж. Такі хорі, коли з ними наводити розмову за інші речі—та не за їх блудні переконання, можуть довший час розмови робити вражінє людей зовсім здорових умов.—Ослабленє ума або загальне оглушінє буває звичайно наслідком попередніх форм помішаня розуму. Такий хорий має ослаблений розум, поняття, пам'ять, волю,—і то поступенно від незначного притупленя аж до цілковитої утрати. Він забуває своє імя і назвнско, імена своїх родителів, родини і свояків, він не знає сказати де знаходиться, не розуміється на грошах, забуває молитви, тратить чутє голоду і спраги, не звертає уваги на оточуючих його людей, не відповідає на запити, не дбає за свою одіж, держиться в нечистоті, а пізнійше навіть несвідомо робить під себе. Причини недуг розуму є ріжнородні. Найчастійшою причиною є унасліджений наклін, і то не тільки по родичах, але часом по дідах. Але не тільки умові недуги родичів є причиною умових недуг у дитий або внуків також падавиця і налогове п'янство родичів може спровадити в дитий помішанє розуму. Дальші причини сих недуг є: стрясенє мозку через удар або упадок, скаліченє мозку, а в нервових людий навіть сильнійший перестрах, або яке небудь сильнійше зворушенє ума. Не всі недуги ума є невилічними. Се залежить головно від причини, що таке

помішане розуму викликала. Найтяжші до вилічення є недуги унасліджені в родині, або спричинені через падавицю. Найтяжшою формою помішання є загальне ослаблене ума, бо при ній всі умові функції мозку є частинно або й цілковито поражені. Лічене умових недуг можна переводити або дома, або в заведеннях для божевільних (больницях-шпиталях, або лічних-санаторіях). Коли умово хорий поводить ся спокійно і не загрожує безпеченству других, то можна його позіставити дома і віддати в опіку домашньому лікарєви. Колиж форма недуги є буйна, що хорий загрожує чи то безпеченству домашньому (зачіпає, напастує і бе доокола себе, товче і ломить домашню обставу), чи то безпеці прилюдній (вибігає на вулицю, напастує прохожих, відгрожується, викрикає на улицах), чи то вкінці загрожує прилюдній моральности,—тоді краще і безпечнійше буде, коли такого хорого віддамо до лічниці або до прилюдного заведеня, бо крім ліків, які там йому подавати будуть, безперечно усмиряючо вплине на такого хорого зміна окруженя і заведенє нової норми в щоденнім його життю. Наш нарід в краю називає всі умові недуги одною загальною назвою “з вітру”. Коли така недуга в якій родині прилучиться, то там не надумують ся довго, лише чим скорше везуть хорого до знахоря, що відмовляє “з вітру”. Колиж всі сусідні знахорі чи знахорки не помогли, тоді везуть хорого до шпиталю для умопомішаних. Тимчасом дуже часто буває, що хорого до шпиталю не приймають з браку місця, або тому, що хорий по формі своєї недуги не надається до публичного шпиталю, бо він не загрожує ані безпеці прилюдній, ані спокоеви, ані моральности. Хорого треба попередно дати оглянути урядовому лікарєви і аж тоді везти хорого до шпиталю, коли сей лікар видаст урядову посвідку, що ся умова недуга потребує шпиталю. Инакше треба хо-

рого лічити дома, або віддати до приватної лічниці, де кошта лічення є досить значні.

104. СВЕРБЯЧКА

Є се скірна незаразлива слабкість, яка обявляється в сей спосіб, що на тілі творяться дрібні як мак або шишоно прищипки, або дрібні міхурчики, слабо рожево забарвлені, котрі дуже сверблять і побуджують хорого до постійного драння і скрѣбаня. Через те хорий здирає вершочки прищипків чи міхурчиків, а на сім місци виступає дрібочка крови,—колиж ся кров присохне, то ціла поверхня скіри виглядає рапава, в дрібні темно-червоні точки поцяткована. Найчастійше займає сверблячка долішні кінчини тіла, рамена, груди, плечі, живіт і крижі. Вільними від неї є звичайно внутрішні сторони кінчин, внутрішні боки сугавів і скіра голови. Недуга ся стрічається звичайно в людей, що хорують на протяглі нежити жолудка і кишок, цукровицю, та в жінок з неправильностями в частях родних; в старости появляється сверблячка часто сама собою, а впрочім легче дістають її, хто рідко мисться і купається, та в невігодах мешкає і недостаточно живиться. Справджено також, що сверблячка переходить з родителів на дітей. Лічене сверблячки має на ціли в першій мірі розмякчити скіру, та потім її вгладити. Першу задачу виповнюється теплими купелями, другу задачу довершують масти, а саме—в дітей звичайний ряблячий олій, а у старших мішанина з рівних частий догтю, сірки, зеленого мила і смальцю. В тій цілі треба хорого після купелі добре обсушити, ціле тіло сильно мастею натерти, завинути в простирало і на ніч накрити коцами або периною, щоби хорий упрів. Рано вертає хорий до своєї праці, а на ніч знов купується і маститься. Так треба робити щоденно, аж сверблячка згине; а щоби вона не наверталася, треба

часто купатися та по купели вимастити тіло гліцериную.

105. СВИНКА (Мумпс)

По обох боках лица під ухами знаходяться желези, що виділюють слину. Сі слинівки можуть часом запалитися, через що напухають і побільшаються так дуже, що заступають цілу шню і чинять хорого подібним до—свинки. Звідси і назва сеї недуги. Причиною свинки буває застуда; однак вона є для дітей і молоді заразливою. Зразу дістають діти дроз, опісля горячку, біль голови, ослаблене, брак апетиту, а часто і воніти. Під щоками і перед ухами починає боліти, потім пухнути, так що ні рота отворити ні говорити не може хорий, та ликати йому тяжко. Звичайно требає ся слабість 8—10 днів. Хорі на свинку діти треба положити до постелі, опухлі місця тепло завинуті, або приложити на них для скоршого вигрітця мелільотовий пластр (з медунки). Буває иноді, що опухлі слинівки замість потахнути наповняються ропою, материзують. В такім случаю треба се ятрене горячими катапльазами при-спішити, та опісля болячку протяти.

106. СЕРЦЕ І ЙОГО НЕДУГИ

Серце є се дуже мистерний знаряд людского тіла, що править круженем крови в цілому організмі. В серці є ріжні заставки з пружистих болонок і мясистих шнурочків, що отвираються і замикаються на перемену, викликають в серці звуки—тони серцеві, а в дальших судинах викликають удари живчика (пульса). У здорового чоловіка корчиться серце правильно 70—80 разів на мінуту; об сім можна переконатись, прикладаючи ухо до грудий, або злегка дотикаючи живчика на руках. У здорового чоловіка тони серцеві є звучні, чисті, ясні, подібно як тони доброго годинника. Бувають одначе серцеві недуги,

що дуже впливають як на скількість ударів серця, так і на їх правильність та якість; а се знов дуже відбивається на круженю крови в цілому організмі. Недуги сі є троякого рода: 1) недуги нутра серцевого і заставок серцевих, 2) недуги самого мяза серцевого і 3) недуги мішка серцевого.— а) **Недуги нутра серцевого.** Сі недуги повстають звичайно з ревматичних причин. Коли у кого виступить острій ревматизм сугавів, мязів, або костий, а хорий не заховується належно, тільки легковажить слабість, то ревматизм переходить також на серце і викликає запалене внутрішньої стіни серця та його заставок. Заставки корчаться, втрачають свою пружність, місцями навіть перериваються, а в слід за сим не можуть вони вже щільно і правильно для обігу крови замикатися і отворитися. Кров вертає частями назад через нещільно замкнені заставки; механізм круженя крови псується, а се знов відбивається у всіх других знарядях людського тіла. Незадовго хорі дістають короткий віддих, бите серця, біль і заворот голови, а вкінці прилучається до сего пухлятина цілого тіла. Що в середині серця наступили такі хоробові зміни в заставках, можна легко пізнати ухом: замість звучних і чистих тонів серцевих чути вже тільки шелести і шепоти. Другою причиною запаленя серцевого є зважене, яке часто стрічається у старих людий. На внутрішніх стінах серця, на заставках і на внутрішній стіні бючок твориться зразу тонка, а пізніше грубша верства вапнистої поволоки; в слід за сим заставки серцеві та кровоносні судини втрачають свою гнучкість і пружність, кров не може правильно кружити, вона часто вертається або задержується. Се відбивається на цілому організмі, спричинює тяжкість в грудех, короткий віддих, бите серця, а вкінці пухлятину цілого тіла.—б) **Недуги мяза серцевого.** Мяз серцевий у здорового чоловіка має бути так

сильний, щоби легко міг в приналежній мірі і в правильнім часі втискати кров у всі кровonosні судини чоловічого тіла. Є одначе недуги, через які сей мяз тратить свою силу, гнучкість і пружистість. Найважнішою недугою є стовщене серця, що лучається звичайно у товстих людей, як також у налогових п'яниць. Дальшою причиною є ослаблене серця у таких людей, що перебули тяжкі і довготривалі недуги, як тиф, інфлюенца, іспанску недугу, віспу, жовни і потеруху (сифіліс),—а вкінці виснажене серця при недугах проводу віддихового і кровonosних судин, коли серце, щоби перемогти незвичайні перепони, мусить надмірно напружатися і над силу працювати.—в) **Недуги мішна серцевого.** Остуда тіла може часом відбитися в чоловіці в той спосіб, що в мішку серцевім повстає запалене а попри нім витворюється більша або менша скількість води, що очевидно спиняє правильні рухи серця та викликає дуже тяжкі наслідки для хорого чоловіка. Вода в мішку серцевім може також витворитись, коли пухлятина посувається з долини в гору. Стан такпій є звичайно грізний і небезпечний. Серце є так важним знарядом людского тіла, що в недугах серцевих не повинен ніхто спускатися на свою мудрість, лпше треба як найскорше радитись досвідного і совісного лікаря.

107. СИВИНА

Сивина виступає у різних людей ріжним способом. Так на пр. є люди, що до глибокої старости задержують волосє темне, а знов чимало є таких, що вже в 20-ім році житя починають сивіти, так що в 25 році вже сиві як голуб. Правда, що вчасна сивина приходить часто з журби і гризот, але приходить вона часто без жадної причини, або є часом насліджена в родині. Вчасна сивина не є людям принятною, бо робить їх вчасно старими. Тим то придумали лікарі

і аштикарі різні средства до крашення волося; з них одначе є чимало непевних. Домашне і успішне средство на сивину є таке: зелені лупини волоскового оріха треба посічи на дрібні кусники, налити їх сильною оковитою або спіртом і по 10-и днях перепідити. Хотячи сею настійкою фарбовати волосе, треба голову на ніч вимити розтвором соди (до прання), а рано втирати у волосе сей оріховий спірт за помочєю малої щіточки або льняного платочка. Оріховий спірт можна спорядити або темнійший, або яснійший, що залежить від того, чи лупини оріхів довше чи коротше будуть мокнути в оковиті. Можна його отже ужити до фарбованя темнійшого і яснійшого волося.

108. СИФІЛІС (Франці або Шанкер Твердий, Зимні Бубони)

Є се полова заразлива недуга цілого організму, що переноситься з одної особи на другу; через полові зносини, поцілунки, уживанє ф'айок, цигарниць, склянок, або через відхожі місця, де сідали особи заражені. Вкінці переходить ся недуга від родичів на дітий як "сифіліс вроджений або унасліджений". Перший признак сифілісу є малий прищик, що повстає звичайно в тім місци, що стикалося з зараженою особою, тож на знярядах полових, на устах, язичці і т. п. Запримітити однак треба, що лише такі місця шкіри чи слизистої оболонки можуть заразитися сифілісом, котрі випадково тоді мали розпадину або розріз, або коли наскірок чи наболонок був в сім місци здертий. Тож через сам дотик сифілістичних ран пальцями не може ніхто заразитися,—лише треба пальці як найскорше водою і милом старанно обмити, щоби потім сими пальцями не занести зарази до ока, носа або рота. Сей перший признак сифілісу показується в 3—4 тижні по зараженю. Хорий, за-

бувши на жерело зараження, легковажить і не звертає уваги на сей впрочім не болючий прищик. Прищик тратить досить скоро свій вершок і перемінюється в болячок, величини зерна сімени або гороху. Він ріжниться одначе від інших незаразливих боляків сим, що його підстава і береги є тверді. Сей боляк дуже упертий. Навіть помимо відповідного лічення удержується він на сім самим місці незмінно кілька тижнів.—хоть він вкінці і приготується, то ствердіне скіри на сім місці—треває ще 2—3 місяці. Крім се-го прищика чи боляка виступає ще один важний признак початкового сифілісу: вже на шестім або семім дні після появи прищика можна запримітити, що желези лімфатичні в пахвині по сій стороні, по котрій знаходиться прищик чи боляк, побільшилися на стілько, що їх не лиш пальцями можна вичути як-би зерна фасолі або гороху, але навіть оком під скірою видіти. Скіра над ними не змінилася, а утиск їх не спричиняє хорому жадного болю. Само собою розуміється, що коли початковий прищ чи болячок утворився на губах, в носі, або на язиці, то тоді будуть опухати найблизші желези на шиї або на карку. Сей висче описаний боляк називається боляк твердий або шанкер твердий, а згрубілі желези зовуться зимні бубони. Сі оба признаки творять початок недуги і зовуться первісним сифілісом або сифілісом першого степеня. У 6—7 неділь після виступу первісного сифілісу, хотяй би боляк і бубони вже цілковито пригоїлися, показуються на тілі хорого признаки сифілісу другостепенного. Наперед можна за-примітити, що не тільки желези, положені blisko первісного боляка, але також і прочі дальші желези на карку, на руках, в пахах, в ліктях, під колінами, під щоками і т. п. більше або менше опухли, так, що їх можна легко пальцями розпізнати, а навіть почи-слати. В кілька днів потім покривається майже ціле

тіло хорого виспикою в формі цеглясто-червоних пятен. величини зерна гороху або фасолі. Сі патна місцями вистають понад поверхню шкіри, так якби тіло було попечене кропивою, а місцями творять дрібні червоні прищипки, подібно як при корі. На долонях і піддошвах покриваються сі пятна тоненькими лусочками, що легко даються здерти, а в сих місцях, де шкіра звичайно виприває (около частій полових, около отвору відхідниці, під грудьми жінщин) впростають із сих пятен плоскі, мокрі бородавки, звані "плоскі кондильоми". Рівночасно із сею поверховною виспикою виступає майже завсе сифілістичне запаленє горла, при котрому ціла оболонка рота і горла є зачервенена та пече, а на микдалах виступають кондильоми. В часі треваня виспикки мають хорі легку горячку, недостачу апетиту, загальне ослабленє, так що вони є не спосібні до роботи. Стан такий треває без зміни кілька неділь і лише через відповідне ліченє можна його в певній мірі скоротити. Повиліченю сифіліса другого степеня може хорпій відзпекати цілковито здоровлє, то є у нього звичайно ся недуга не вертає, ані не полпшає наслідків. Коли одначе се ліченє було неточне, спішне, а хорпій не виповняє лікарських приписів, то сифіліс може на кілька місяців або літ притаїтися, та аж по довším часі знов виступити на яв у формі багато тяжшій як попередно, бо на різних важних внутрішніх знарядях. Ся пізна форма сифілісу називається сифілісом третього степеня. Я тут опишу лише важнійші признаки третостепенного сифілісу, бо всі признаки описати годі тут. Найчастійше кидається ся недуга на очи, кости, мязи, сугасти, печінку та мозок. Хорпій дістає несподівано запаленє одного ока, біль в оці, ослабленє зору. Лише досвідний лікар-окуліст може спізнати, що причиною сеї недуги є сифіліс. То знов хорпій залримічає в певному місці біль кости,

запалене і опухнене, що пізніше переходить в порохніне кости. Коли се запалене заняло приміром кости і хрястки носові, то може хорому нераз цілий ніс відпасти. Рівнож сугстави можуть запалитися, боліти, опухнути, а вкінці і зростися. В м'язах починається недуга тим, що в якомусь місці утвориться гудз величиною волоского горіха. Такі гудзи можуть витворитися на різних м'язах, чим стануть спняти рухи чоловіка.—Так само творяться сифілістичні гудзи в печінці, справляючи хорому великі болі, часто жовтяницю і висохнене печінки. Но найтяжшим нещастем для хорого є, коли такі гудзи появляються в мозку. Такий гудз не тільки що спричиняє хорому постійні болі і завороти голови, але може спровадити поражене рук, ніг, язика, бесіди, зору, слуху, а навіть часто викликати помішане розуму.—**Вроджений або наслідний сифіліс.** Сифіліс є недугою, що переходить від родителів на дітий ще перед їх уродженем. Коли обоє родителі були сифілітичні, або лише мати, то звичайно дітина завмирає вже в матерниці і наступає поронене або передвчасний порід, причому дітина родиться майже зігнилою, із оболізлою шкірою, або яку можна цілими платами стягати. Коли сифілітичним був лише отець, то вправді може вродитися дітина жива і на позір здорова, одначе по якомусь часі виступають на дітині різні признаки вродженого сифілісу. Звичайно дістає така дітина насамперед нежит носа з ропнистим відпливом і опухлію, прищі на губах, та досить скоро дрібні червоनावі пятна на цілому тілі, а найбільше на заді довкруги відхідниці; пятна сі в тих місцях, де тіло дітини звичайно мокріє, прибирають форму мокрої кропивки. Такі діти є звичайно марні, слабосилі, не мають апетиту, сплять неспокоїно і часто плачуть. Через старанне лічене можуть сі діти зглядно по-здоровшати, одначе пізніше таки ся слабість ви-

ходить на верх, хоть вже не як сифіліс, але як жовни. Із сего опису сифілісу можна переконатися, що ся недуга є дуже тяжкою, тож ніхто не повинен її легковажити. Лічити її треба зараз з самого початку в совісного лікаря, бо лічене недуги мусить тягнутися місяцями, а нераз і цілими роками. А навіть, хотяй хорий івилічився на разі цілковито, то все таки не виключена є можливість, що наслідки слабости окажуться часом по кількох літах та відобються, коли не на самому хорому, то можливо що на його дітях. Люди, що перебули сифіліс, не повинні вступати в стан сунружний скорше, як два літа повиліченю і то очевидно лише тоді, коли протягом сих двох років не завважали на собі ніякого признаку, який викликавби підозріне сеї недуги, або коли лікар-спеціаліст осібною пробою крові ствердить, що в організмі людини немає вже яду сифілістичного. Коли вродиться нежива змацерована дітина, або коли дітина в перших днях життя занедужає на сифіліс вроджений, то в першому случаю мусять піддатися ліченю обоє родителі, або лише мати сама, а в другому безумовно отець і дітина. Мати може підчас лічення дітини давати її ссати, хоть сама не мала признаків сифілістичних, бо досвід учить, що мати сифілістичної дітини є відпорна против зараження сифілісом. Противно-ж, булоби дуже несовісно для такої зараженої дітини шукати незаражену мамку. Сифіліс є недугоювилічимою. Тож кождий хорий, що в самому початку удався до совісного лікаря,—що цілий навіть довгий час лічення точно сповняв всі його приписи,—що не віддався серед лічення в опіку яким знахором або шарлятанам,—може бути певний цілковитоговилічення і виздоровлення.

109. СЛАБИСТЬ СВ. ВІТА

Слабiсть святаго Віта i святаго Валентія, се двi зовсiм вiдрубнi недуги. Слабiсть св. Валентія є се так звана “велика слабiсть” (епiлепсія або падавиця), навпаки слабiсть св. Віта є недугою дiточою, инодi званою “малою слабiстю” або “танець св. Віта”. Признаки сеi недуги є такі: дiти межi п'ятим i чотирнацятим роком (звичайно дiвчата) стають якiсь неспокойнi, не можуть спокійно сидiти та стояти, лише рухаються то цiлим тiлом, то поодинокими частями тiла: розмахують та мотають руками i ногами, головою, пiдносять i спускають рамена, обертаються то в один то в другий бiк, а коли їх упiмнути, то за кiлька хвиль роблять знов своє. Коли їдять, то—заки занесуть ложку до рота—порозливають страву около себе, а коли їм прийде писати, то не можуть злучити одноi букви з другою. Зразу є їх хiд ще правильний, но пiзнiйше ставляють ноги нескладно, так що без помочи родичiв самi й кiлька крокiв не перейдуть. Ударяючи руками i ногами об рiжнi твердi предмети, вони набивають собі чимало синякiв, а дряпаючися незручно по лицi вони спричиняють собі шрами i рани на многих мiсцях. Лiжко такоi дiтини треба пообкладати зi всiх сторiн м'якими сiнниками, бо вона кидається так на всi сторони, що кождоi хвилi моглаби впасти на землю. Тiльки в снi устають усi описанi признаки, а дiтина лежить i вiддихає спокійно, якби зовсiм здорова. Запримiтити треба, що притомнiсть дiтини навiть при найтяжших признаках сеi недуги є незаколючена, мiж тим як хорi на падавицю втрачають притомнiсть цiлковито пiдчас нападiв. Слабiсть св. Віта дiстають звичайно дiти зразу слабосилi, або такі, що їх родителi хорували на нервовi недуги. Найблизчим одначе викликующим поводом буває нагле зворушене, перестрах, боязнь, надмiрна втiха, час другого зуб-

кованя, та глисти. Про ліченє треба конечно порадитись лікаря, бо лише лікар зможе вишукати причину сеї недуги і відповідно до неї повести ліченє. Попрп ліченє лікарське треба домашнє житє дітини як найточнійше управлїнити. Дітина має в тих самих годинах йти спати, вставати і діставати їду. Спати повинна дітина що найменше 9 годин в ночі, а дві години в день по обіді. В занятях дітини мають чергуватися легка робота і діточі забави. До школи не вільно дітину посилати, але й в дома не можна мучити наукою; взагалі належить з нею лагідно поводитися: на дітину не кричати, не сварити, її некарати. Поживу давати легко-стравну, виключити з неї страви сирі, напитки спиртні і каву. Така дітина має бути завсе під наглядом старших осіб, щоби де не вда-рилася, не впала і не розбілася.

110. СЛІПОТА

Сліпота може бути або вроджена, або через різні недуги очні набута. Досить часто лучається, що новородки не мають зовсім очий, або їх яблука очні є так малі і нерозвинені, що жадного світла не перепускають; такі діти називаються сліпороджені. До сліпороджених дітей дуже часто хибно зачисляють також дітей, що дістали сліпоту в перших днях свого життя в наслідок описаного у відділі про недуги очні рошного запаленя очий новородків. Сліпота ся прпходить звичайно з несвідомости родителів, або з недбальства повитухи, що не оглядали очий дітини та не завважили сего небезпечного запаленя; колиж вони по кількох днях схаменулися, то очи дітини або вже витекли, або на них потворились вже непрозрачні більма. Тоді акушерка, щоби ратувати себе від вини, обдурює звичайно родителів дітини, що осью "бідна дітина народилась сліпою". Дальшою причиною набуті сліпоти є більмо (Гляди остре запа-

лене очий, трахома і нелічена катаракта, гляди недуги очий) Сліпоту викликає ще запалене сітчатки і нерва очного. На ній як на зеркалі відбиваються образи предметів зовнішнього світа, на які чоловік очи свої зверне. Ся сітчатка може через удар, або упадок, або через запаленє нпрок і сифіліс в такній спосіб змінитися, що образи або не відбиваються на ній правильно, або не відбиваються зовсім, через се повстає або частинна, або цілковита сліпота. Сі зміни в глибині людского ока пізнають лікарі за помічу очного зеркала. Рівнож і слабість нерва очного може викликати сліпоту. Нерв очний лучить око з мозком і доводить до свідомости мозку всі образи відбиті в оці. Очевидно, на випадок хвороби нерва очного ся сполука з мозком переривається і тоді гратить хора людина частково або цілковито свій зір. У всіх недугах очних, а тим більше тоді, коли чоловік зачинає недовиджувати, треба як найскорше удатися до лікаря-окуліста, та не обманювати себе бабськими і календарськими ліками. Дуже часто межі нашим сельським народом в краю лучається куряча сліпота. Хорі нею так як кури, видять в день добре, а вечером, в ночі і досвіта видять дуже мало, або й нічого. Зеркалом очним не могли лікарі до тепер винайти жадних таких змін в оці, що сю недугу моглиби пояснити. Але справджено, що куряча сліпота лучається у біднійших людей, прим. у сільських слуг, зарібників, робітників, мулярів, приходять звичайно на переднівку і серед великого посту, коли сі бідаки ідять лише грубі, мало поживні страви. Тож можна напевно сказати, що куряча сліпота приходить з надмірної праці і невідповідної відживи. Ся слабість треває нераз місяць і довше, а скоротити можна її, коли давати хорому іду з набілом, та ще краще з мясом. Крім сего добре є замкнути хорого на 2—3 дні в темній комнаті або в коморі, щоби очи

випочали, а пізнійше в день носити затемної окуляри.

111. СОСКА ГРУДНОГО РОЗПАДИНИ

Є се дуже доскульна недуга кормячих жінок. Сосок грудний (бородавка грудна) не є у всіх женщин так добре розвинений, щоби новорождена дитина могла його легко вхопити і легко з него грудь висисати. Деякі женщины мають соски занадто широкі, другі за короткі, а інші за тверді. Очевидно, що дитина не могла такій сосок в губочці вигідно змістити, силується его натягнути або розмякчити, а через се надмірне натяганє і утисканє розривається скірка на соску в кількох місцях попереку, творяться рани розпадини. А що скірка тріскає досить глибоко, а при ссаню рани ще розтягаються, тож мати терпить при кождоразовім кормленю дітини великий біль, від якого вона стогне і нераз голосно плаче. Щоби сі розпадини вигоїти, булоби найпораднійше не давати дітині зовсім із сеї груди ссати; одначе се не є практичне, бо дуже часто лучаються такі розпадини на обох грудях, тож требаби дітину хіба передвчасно відлучити; колиж ся слабість є лише на одній стороні, то ся грудь через довшу нечинність затвердне і молоко в ній може на будуче значно зменшитися. Тимто лікарі видумали спосіб, щоби дитина могла сю хору грудь ссати не дотикаючи губочками соска. До сего служить т. зв. грудний капелюшок. Є се скляна кругла покріпочка із насадженою гумовою пипкою. Сей ковпачок накладається на болючий сосок, дитина потягає з груди молоко, не дотикаючи соска. Коли дитина насеться, треба сосок обсушити, приложити на него цинкову або борову масть і легко обвязати, і при слідуячому ссаню масть відняти, сосок на сухо витерти і знов наложити ковпачок. В такий спосіб можуть розпадини загоїтися досить скоро.

112. СОЛІТЕР (Тасьминець, Глист)

Солітер є се глиста 2—3 метри довга, подібна до білої тасьми (стяжки), що складається із самих коротких як гарбузове зерно кусників. Він перебуває в проводі кормовім чоловіка, а дістається туди з угроватим вепровим мясом. Угровате мясо можна дуже легко спізнати по тім, що серед червоних волокон мясних находяться малі як зерно сімени білі міхурі, нераз так густо, що мясо виглядає як би засіяне білими зернами. В кождім таким міхурці міститься яйце солітера. Колиж таке мясо в сирому стані або недопечене чи недоварене дістанеться до жолудка чоловіка, то міхурець розпускається в соках жолудкових, а яйце переходить до кишок, де на доброму і пригожому для себе ґрунті розвивається і виростає в цілковитого глиста, що за кілька місяців є вже близько на метер довгим. Легко зрозуміти, що так довгий глист, своїм побутом і рухами в кишках людини, спричиняє хорому дуже значні долегливости. Такі хорі терплять нестравність, відриги, гніт у жолудку гуркіт, нудности, воніти, корчі, вони мають неспокійні сні та інші долегливости, що хорому забирають, спокій і сили. У дітей можуть ще прийти і судороги. Минає нераз довгий час, заким хорий і сто лікар пізнають, що мають до діла з солітером, бо й інші жолудкові і кишкові слабости викликають подібні долегливости. Певними признаками солітера є маленькі і плоскі як гарбузині зерна, поодинокі, та кілька разом колінцями поціплювані частинки у відходах хорого. Тільки розізнавши складові частини солітера, може лікар безпечно піддати хорого ліченю, та аж тоді можна надіятися на виліченє. Ліків против солітера єсть немало. Подають їх або в формі плину або в формі зернят (пигул). Головні складові части сих ліків є: кора з гранатового корія, або витяг з корія звичайної папо-

роти, що росте в великому числі в лісах. Лікп сі треба брати звичайно рано натще, а вечером перед ліком зісти пів оселедця, щоб солітера нагнати в долішні части кишок. По зажитю лікарства треба впити яке перечищаюче средство, щоби солітер чим скорше з кишок вийшов. По виході солітера є найважнійшою річею переконатися, чи він вийшов цілий, то є з головою. Солітер-глист кілька метрів довгий, складається з плоских, білих, як зерно дині—частинок. Сі частинки є від сторони кінця ширші, а в сторону голови вузчі, при самій голові вглядають як біла нитка; голова солітера є завбільшки головки пшпльки. Тож при виході солітера з чоловічого тіла може дуже легко ся ниточка враз з головою відорватися і позістати в чоловіці, а коли лише головка осталася, то за кілька місяців може з неї вирости новий солітер. Ввиду сего треба по виході солітера дуже старанно переглянути відходи і провірити, чи солітер вийшов цілий, то є чи вийшла з ним і головка. В тій цілі треба до начиня з відходами палити злегка води, щоби солітера сполокати, та потім його за помочою гладкого прутика впити з начиня і розложити на чомусь чорному, щоби тим лекше винайти головку. Коли головки нема, то треба ще решту відходів старанно перешукати, чи вона там не вірвалася. Аж по виході цілого солітера враз з головою траить хорій всі попередні долегливости, та може вернути до первісного здоровля.

113. СТИСКИ

Се є недуга мозково-стрижева, що буває майже тільки в новородків. “Вродилася дітина здорова, гарна, ссала правильно,—аж тут нагло не могла ссати і до тижня вмерла!” так оповідає одна мати другій про свою дітину, що вмерла на стиски. Признаки стисків є такі: третього або четвертого дня по уро-

дженю починає дітина бути чогось неспокійна, вона плаче, спить переривано, позіхає, хапає живо за груди, але зараз її пускає. Поволи зміняється вигляд личка дітини в сей спосіб, що щоки витягаються на боки, усточка видовжаються як рильце, очи замикаються чоло морщиться, ніздря наставляються, а вкінці наступає така напруга карку і хребта, що дітину можна підносити і обертати як яке поліно. Через се напружене карку та мязів лица і рота дітина не може ані ссати, ані ликати, ані плакати, вона лише пищить дивним приглушеним голосом. Так мучиться дітина три до чотири дні і гине як з недуги, так і з голоду. Є дві причини сеї тяжкої недуги, від якої вмирає досить значна часть новородків: невідповідно завязаний пупковий шнурок і купане дітини в затеплій воді. Невчені сільські баби-повитухи, а навіть і декотрі іспитовані акушерки часто дуже спішаються відтяти дітину від матери по породі і нераз перевязують шнурок пупковий так близько пупчика, що через таку перевязку аж скірка пупчика натягається. Очевидно, що таке хибне перевязане і натягане пупчика справляє дітині біль і подразнює її нервовий устрій; з сего приходить до загального корчу мязів, що обявляється в стисках. Тимто кожда акушерка повинна уважати, щобш шнурок пупковий перевязати що найближше на три пальці від тіла дітини, поки ся часть шнурка не відпаде, треба з цим дуже осторожно обходитися, то є при купаню або перевиваню дітини не треба її натягати. Другою причиною стисків у дітини буває за горяча купіль. Вода, в якій дітину по уродженю та опісля купаємо, повинна бути так тепла як тіло чоловіка, то є 29 або 30 степенів Реумюра. Звичайно звертають дуже малу увагу на теплоту купелі, мірять її рукою; але звісно, що рука має грубу скіру, та знесе значно виспу теплоту, як прочі части тіла, а тим більше як

тонісенька шкіра ногородка. Звичайно буває так, що дітину купують в надмірно горячій воді; а се очевидно подразнює первовий устрій дітини і викликає ті корчі, що їх називаємо стисками.—Тимто теплоту кунелі дітнини завсе належить міряти термометром, а коли його нема, то можна мірити теплоту води ліктем руки, на якому шкіра є значно тонша як на руці. Стиски у дітей є тою самою недугою, що простець у дорослих: тож стиски рівно як простець є майже невилічмі. Всеж таки не треба дітини лишати без опіки лікарської. Вирочім належить прикладати на головку холодні примочки, натирати дітину кілька разів денно холодною водою, а коли дітина не може ссати, вливати її молоко ложечкою в уста.

114. СУХОТИ (Туберкули, Чахотка)

Є се слабість межі людьми дуже поширена, яка забирає много жертв; тож не дивниця, що всі люди дуже її бояться. Недугу сю називають в науці туберкули длятого, що в деяких знарядях людського тіла, особливож в легких, творяться грудочки, якби пшоняні крупи, що пізнійше розпадаються, гниють, а через се і ціла ткания легких розпадається. А що сі грудки називаються по латині туберкули, то ся недуга називається туберкулоз. Сухотами або чахоткою зветься вона длятого, що такі хорі, скоро в них де нібудь розвивається туберкули, дуже скоро марніють, сохнуть, чахнуть... Давнійше думали, що сухоти дістаються до людей в наслідстві по родителях, тож що діти сухітничих родителів мусілиби безумовно також на сю саму слабість занедужати. Новіші досліді виказали однак, що по сухітничих родителях мають діти лише наклін до сухіт, себто, що такі діти при злих і некорисних обставинах скорше можуть запасти на сухоти, як діти здорових родителів. Одиною причиною, що—по найновішим лі-

карским дослідям—викликає сю тяжку недугу: єсть туберкулічний прутень, себто рід грибка, який можна лише найсильнішими побільшаючими склами дослідити в харкотиню або і в інших виділинах туберкулічних людей. Лише тоді, як сей дрібненький грибок дістанеться до людського тіла, то хотьби воно передше було зовсім здорове та походило навіть від цілком здорових родителів, то одначе коли в сім тілі прутень начне розмножуватися—аж тоді такий чоловік дістає чахотки (туберкулів). Прутень туберкулічний може дістатися до людського тіла трема дорогами. Найчастійше дістається він носом, коли вдихати запарошений воздух. В харкотинню туберкулічних хорих єсть міліони живих прутнів туберкулічних. Коли отже хорий сухітник плює на землю або на поміст, а харкотине там засохне, то воно розпадається, мішається з порохом, а при найменшому вітрі прутні можуть дістатися з порохом через ніс до грудий здорових людей, та викликати в них розвиток сухіт.—Рівнож можуть сі прутні дістатися до грудий здорових людей через те, що здоровий чоловік з сухітником цілується, над его ліжком часто нахилється, його шклянок, тарелів і ложок, не вимивши їх належно—уживає; або коли хорий зблизка на здорового кашляє. Друга дорога, якою туберкулічний прутень дістається до здорового тіла, є рани. Коли здоровий чоловік скалічене місце, яку иншу рану або отвертий боляк завине платком, що його передше вживав сухітник; або коли ся рана запарошиться пилом, або замочиться водою з туберкулічними прутнями, (на пр. прачка, як прала біле з сухітників задерла собі палець)—то у всіх тих случаях можуть у попередно здорових людей розвинутиися сухоти. Третя дорога зараження єсть пити сире або недоварене молоко і їсти недоварене мясо скота хорого на перлицю. Перлиця в коров, свиний, коний, овець

—с те саме, що туберкул в людпй. М'ясо і молоко таких звірят мають в собі міліони туберкулнчнпх прутнів. Та коли здоровий чоловік таке м'ясо або молоко в спрому або недовареному стані споживає, то прутень туберкулнчний дістається до організму через жолудок і кишкп. Туберкули бувають не тільки в самих легких. Воно, що правда лучається найчастійше, але крім сего бувають вони в горлі, в железах, в сугставах, в шкірі, в костях, в кпшках і т. д.—

Туберкули легких. Головним признаком туберкулів легких кашель. Люди, що до тепер чулися добре і були здоровими, починають поволи марніти, бліднути, нездужають робити, та втрачють апетит. Хорі починають по троха кашляти. Кашель зразу сухий, пізнійше з катаральною флегмою, а ще пізнійше, коли слабість дальше поступила, викашлюють хорі грудки збитої ропної флегми, що на воді держиться разом. Дуже часто буває, що в харкотиню є з першу примішані липе жилочки або капочки кровп, а пізнійше викашлюють хорі кров і в більшій скійкостп. Такий кашель з таким харкотинем є дуже підозрілим і вже тоді треба харкотиню хорого віддати лікаревп до розгляду чи нема туберкулнчних прутнів, бо в сій порі виліченє з грозячої чахоткп є ще можливе. Коли хорий не зважає на свій кашель, та дальше перебуває в нездоровпх умовинах і виконує свої занятя і працю, то слабість поступає без упину дальше. Хорий дістає вечерами горячку, ночами пріє, в день змерзає, кашляє щораз більше, вихаркує флегму ропнисту, часто з кровю, чим раз більше нездужає і марніє. Єще добре, коли хорий має апетит, бо й сили його довший час вдержуються. Коли одначе хорий втратив апетит, або—що гірше—коли дістав розвільненє (гризь), тоді марніє він дуже скоро і хочачи-нехочачи мусить кластися до постелі. Вправді ще і в сім стані може наступити поліпшенє, осо-

бливо літом, коли хорий перебуває довший час на свіжійм повітрі, в саді, або в лісі; однак буває дуже часто, що горячка вже не хоче уступити, кашель змагається щораз більше, апетит зменшується, сили опускають хорого з кожним днем і він дістає так звані гальопуючі (скоротечні) сухоты, з якими вже не довго жити недужому. Передше думали, що туберкули легких є безумовно смертельною недугою. Новіші досліді лікарські виказали однак, що сю недугу в початках можна без сумніву вилічити, коли лише енергічно і завчасу взятися до лічення, та хорий буде точно виповняти всі приписи лікарські. Дятого опишу тут всі способи охорони і осторожности, бо точно їх виповняти—може дати значно більший успіх, як многі дорогі средства і ліки античні. Діти родителів туберкулічних мають по них певний наклін до чахотки. З того слідує осторога, щоби сухітницькі ані не женилися, ані не виходили за муж з огляду на будучих дітей та на можливість через спільне пожитє перенести чахотку на зовсім здорового члена подружа, що нераз може вже за рік—два вмерти на чахотку. Колиж однак з таких туберкулічних родителів уродилася дітина, то треба її як найскорше з сего туберкулічного окруження вправити, щоби її груденята дихали чистим і незараженим повітрям. Тож, коли лише можна, треба дітину віддати до здорової мамки на село на свіжий повітря, до чистої хати, де не спить багато челяди. Скоро же дітина від мамки вернула назад до родителів, то повинна вона, коли се лише можливе, перебувати в иншій кімнаті, відділеній від кімнати хорих родителів: вона повинна в один час їсти і спати; їсти багато поживних страв: добре спарене молоко, яйця, м'ясо, масло, крупи, капусту, овочі; перебувати часто на чистім повітрі, а в зпмі в перевітрюваній кімнаті; одіж такої дітини повинна примінятися не тільки до по-

ри року, але також і до пори дня, щоби дітина ані за- надто не пріла, ані не застуджувалася. Так само і дальше треба на такі діти дуже вважати, в школах об'легчати їм науку, давати їм приміщене здорове, належиту опіку. Ось і остороги для загартованя та- кої дітини хоровитих родичів. Такі хорі, що своїм блідим виглядом і своїм покашлюванем викликають оправдане підозрінє, що в них вивязалися вже по- чатки сухіт, не повинні перебувати і спати в таких комнатах. де є багато челяди, лише повинні прово- дити в літі більшу часть дня на дворі, в саді або лісі, в зимі же, треба комнату хорого три рази денно, як напалиться, належито 15—30 хвилин перевітрува- ти, (на сей час хорого треба з комнати усунути, або коли він лежить треба його якоюсь хустиною при- крити, щоби свіжий холодний воздух на него просто не вдаряв); свіжий воздух дуже скоро від теплої пе- чи огріється, а хорий буде міг в ньому перебувати як би серед літа на дворі. До роботи не треба такого хорого наганяти, навпаки треба йому давати добре їсти то є молоко, мясо, яйця, товщі, крупи, кашу, ярини,—а мало хліба і бульби. Пити належить мед, вино і овочеві соки.—але не пити пива ані горівки. В комнаті хорого не повинно бувати багато людей, не треба там варити страв, курити тютюну і т. д. Хо- рий повинен по кожній їді виполокувати уста теплою водою з додатком дрібочки гіпермангану калі, такщоб- би вода була рожева; не належить хорому плювати навколо себе, ані до піскової плювачки, ані до хус- тинки,—бо харкотинє всюди там засихає і потім з пилом може заразити здорових людей. Плювати тре- ба до малого горнятка з дещо 5 проц. карболової во- ди; горня треба щоденно виполокати кипятком, коли харкотинє виляли до відхожого місця. Хорі, що дій- сно хотять вилічитися, повинні кожного року в літі виїжджати в гори, а в зимі в теплі краї. В горах воз-

дух є значно легчий як на рівнинах, тож він краще очищає груди хорого, зменшає його кашель, скількість флегми, тяжкість в грудях,—словом, коли до того має хорий в горах добрий, здоровий харч і видне мешканє, то стан його може в значній мірі поліпшитися. А що в горах і в зимі є воздух лагідний і здоровий, длятого поуряджували в них заведеня звані санаторіями, в яких хорі на туберкули в літі і в зимі можуть перебувати серед опіки лікарскої. Ліченє чахотки легких опирається в теперішніх часах менше на алтичних ліках а більше на захованю приписів гігієнічних і дієтичних. Розуміється, що і ліки алтичні є потрібні, але се залежить від лікаря, до якого належить звернутися за радою вже в перших початках недуги.—**Туберкули горла.** Дуже прикрим є для хорого, коли туберкули засядуть властиво в гортанці. Слабість ся може розвиватися рівночасно з туберкулами легких, однако вона може бути і зовсім самостійна. Начинається вона звичайно катаром горла, що від звичайних ліків не тільки що не уступає, але противно до него прилучається печея і біль в горлі, тяжкий кашель, та біль при говореню і хрипка. Найвиразнійше виступає ся хрипка при кашлю, а хорий чує, що йому там в горлі щось—якби яка рана—заваджає. І дійсно в хорого зразу горло є сильно зачервленене, а голосниці опухі, в пізнійших стадіях зовсім виразні більші або менші боляки, що займають поверхню голосниці і сусідні ткани. Хоть недуга ся займає обмежені місця в гортанці, то мимо сего відбивається вона на цілому організмі хорого; він марніє, часто горячкує, тратить апетит і сили. Пів біди це, коли недуга обмежується лише на гортанку:—однак буває часто, що прищі і боляки підсуваються до пролику, а тоді чує хорий біль—коли ликає страви та не воду, тож він навмисне вдержується від їди, аби собі сей біль заощади-

ти. Крім болю приходить при ликапю дуже часто ще й напад кашлю, серед котрого нераз мусить хорпх спожиті страви віблювати. Тож хорпій не може відповідно до своєї потреби кормитися, він марпїє і сохне чим раз більше, а коли ще до того його мучить внутрішня горячка, то не дивно, що стан його стається з кождим днем більше небезпечним. Такі хорі вмирають взглядно скорше як хорі на чахотку легких.—**Туберкули суставів і костей.** У дітпій і молодих людпій, що походять з родптелів сухітпничих або жовноватих, лучається досить часто, що котрпій нпбудь сустав, на пр. сустав локтевий, коліновпій, бедровпій, скоковпій і т. д. без жадної відмодї причпни і майже без нпякого болю начинає поволи пухнутп, грубітп, тратитп свою первісну фформу, а рухп в сім суставі стають чим раз тяжшими і більше болючпми. По якомусь часі покажется з одного або другого боку хорого суставу вершок, що поволи мякне, червоніє і лускає,—а з середини впливається жовта, спривата теча, що з отвертої рани не уступає, опухіль дуже мало зменшається, біль в суставі і утруднені рухп липаються дальше. Часом на якийсь час теча устає, збільшаються біль, горячка і напружене в суставі, а коли знов пуститься ропа, то знова троха лекшає. Такий стан може тягнутися тижнями, місяцями, а навіть і роками. Хорпій приневоленпй лежати, а хотпій ходитп, то з причпни постійного болю і утрати сил він не є спосібний до нпякої роботи, марпїє, блідно, сохне,—аж вкінці можуть з того впвязатися туберкули легких. Тпмто в сім недузї треба зараз в початках удатися до лікаря. Коли який сустав ледве лпш начне пухнути і болітп, то можна розвиток слабости спинити через цілковите успокоєне хорого суставу, укладаючи його і прпвязуючи на бляпаній шпні або через загіпсоване суставу. Коли в часі такої перевязки на занятім суставі хорпій захо-

бувався зовсім супокійно, то дуже часто вертає су-
 став до свого первісного здорового стану. Коли в за-
 нятім суставі починає творитися димниця, то треба
 дати димницю оторити і ропу випустити, бо через
 довше перебуванє ропи в суставі запалене розши-
 риться на дальші части сустава і кости. Коли лікар
 по випущеню ропи зложить на сей сустав перевязку
 гіпсову, то й тоді можна ще слабість вилічити. Труд-
 нійше лічити, коли димниця сама отворплася і рона
 вже довший час слезить з сего отвору. Тоді можна
 бути певним, що всі складові части сустава суть за-
 палені, опухлі і хоробливо перетворені, тож нема
 надії щоби такі неприродні тканини зрослися. Нав-
 паки буває часто, що сим отвором вплине якийсь
 кусник дикого мяса, або відірваної хрящки, або по-
 кажеться кавалок кістки, котру собі хорий звичайно
 пальцями витягає. Се вказує, що запалене сустава
 перейшло на кости, що частями порохнявіють. В
 такому стані пробують лікарі ще часом вприскувати
 іодину, та опісля гіпсовати сустав. Однак дуже часто
 буває се безуспішне, тож лікарі є приневолені хва-
 татися посліднього средства—операції. Є два роди
 операцій туберкулічних суставів. Легчий, але мен-
 ше радикальний спосіб—се вискрабати хорі і звп-
 роднілі части хряща і костий, подібно як огородник
 вискробує заболіле місце на деревині,—або ампута-
 ція, себто відрізати знищений через слабість сустав.
 Крім описаного лічення місцевого треба хорого лічп-
 ти й загально, бо такі хорі бувають звичайно бліді,
 марні, малокровні, та часто крім занятого туберку-
 лами сустава бувають в них більше або менше
 опухнені також і другі сустави, або побільшені жє-
 лези на карку, за ухами, на шні, під щоками, в па-
 хах, в пахвинах і т. д. В сій цілп треба хорому да-
 вати добру і поживну їду, а крім ріжних аптпчпх
 ліків в зимі треба пити рибячий олій, літом воду йо-

дову, або ще краще, вислати хорого на кілька місяців до йодових купелів.—**Туберкули жезезів і сніри.** Сі слабости є описані у відділі про жовни; тимто для кращого зрозуміння недуги “туберкульози” в ціло-сти, треба прочитати докладно також і сей відділ. Виравді не кождий случай жовнів треба вважати за туберкули жезезів. бо—як там описано—жовни мають ріжнородні причини, але все таки в переважній частині хорих—жовни в дитній єсть наслідком туберкульози родителів, тож можна жовни сміло звати “туберкулами жезезів”.—**Туберкули кишок.** Ся недуга стрічається не так часто, як туберкули легких, горла, жезезів і сүставів, бо заражуються прутнем туберкуличним не через провід травлення, лише через провід дишний. Але що хорі сю недугу звичайно занедбують, бо вважають її за звичайний переминаючий нежит кишок, тож належить пізнати її опис. Взагалі ходить тут не за здорових, сильних і здорового роду людий, лише за ніжних, иноді жовноватих, а звичайно туберкуличного або скрофуличного роду. Такі люди можуть почуватися до якогось часу зовсім здоровими, мають апетит, працюють в своїм заводі безоглядно, визирають на лиці взглядно досить добре,—поки при якійсь нагоді зіпсують собі жолудок. На зіпсутій жолудок беруть якийсь домашній перечищаючий лік, по якому наступає випорожнене.—Але минає кілька днів, нераз тиждень і два, а жолудок не вертає до первісного стану; апетит в хорого лихий, а травлене недомагає на стілько, що випорожнення бувають кілька разів на день, звичайно воднисті і сполучені з кипковими болями. Хорий в короткому часі значно марніє, почувается ослабленим, неспосібним до роботи. Коли такий хорий завчасу удасться до лікаря і буде заховувати його приписи і відповідну діету, то стан його може цілковито поправитися. В противному разови недуга переможе і повалить

його живо з ніг. Хорий зачне горячкувати, чим раз гірше травити, живіт надується, стан при дотикови болочий з постійним гуркотом і переливанем, а випорожнення можуть бути так часті як при дизентерії, звичайно з болями в животі. Відходи бувають зразу катаральні, однак пізніше примішується до них роп, часто кров, а вонь їх єсть дуже непріятна, часто нагадує стерво. Такий стан не може тягнутися довго: упадок сил і ослаблене серця ведуть до близкого кінця.

115. ТИФ

Є три загально звісні роди тифу: тиф черевний або кишковий, тиф пятнистий або висипний і тиф наворотний. Хотя сі три недуги мають спільну назву тифа, та хотя всі вони в перебігу і хоробових признаках є подібні, то все таки є се недуги що до свого походження зовсім відрубні. Тиф черевний повстає в чоловіці дорогою проводу кормового, се значить, що заразки тифу черевного дістаються чи то з їдлом чи з водою до жолудка і кишок та тут витворюють огнища тифові; тиф пятнистий розвивається в чоловіці коли заразок тифа пятнистого дістається прямо до крові здорового чоловіка і тут розмножується: тиф наворотний передається підчас епідемії мабуть через воздух, а може ще й иншими близше незнаними дорогами.—а) **Тиф черевний або кишковий.** На тиф черевний не запалають люди майже ніколи нагло і несподівано. Чоловік чує майже тиждень наперед глухий біль голови, біль в плечах, крижах, натягане костий, легкі дрощі, недостачу апетиту неспокійні сні—і тим подібні загальні вістуні близкої тяжкої недуги. Властива слабість починається звичайно дрощем, иноді так сильним, що хорого треба окривати перинами або кожухами. По дрощі наступає горячка, що триває без перестанку дві або три неділі. В першій тижні є вона зглядно

менша: рано около 38.5, а вечером 39.0 степенів Цельсія; в другому тижні є вона найбільша: рано 39.0—39.5, а вечером 39.5—40.0; в третьому тижні меншає вона до висоти першого тижня. Аж при кінці третього тижня, в рідких случаях з початком третього тижня настає упадок горячки і обплъні поти: єя пора слабости є кризою. Потім горячка спадає на довший час низче норми около 36.0 Ц. Розуміється, що підчас такої високої горячки і загальний стан хорого буде дуже тяжкий. Зразу скаржиться він лише на біль голови і загальне ослабленє, однако вскорі опановує його горячка на стільки, що він лежить якби в памороці без інтересу для оточеня, лише лежить на знак, або перевертається часто на бок і зітхає та стогне. Апетиту не має недужий ніякого, а зате хоче раз-враз пити. Голова болить так сильно, що треба її обкладати що хвиля студеними примочками, сон слабкий, а властиво більше маяченє і дрімота. Живіт в постійному неспокою в ньому часто переливається і гуркоче, а притому бувають часто випорожненя, що мають вид рідкої горохової юпки, часом помішані з кровю. Язик є нечистий і сухий; хорий тратить слух, не розуміє що до нього говорять, та не пізнає своєї рідні і знакомих. Такий щораз гірший стан тягнеться до трьох неділей, та може змінитися на добре з кінцем третього тижня наглою кризою, або стан горячковий требає дальше, хорий не вертає до памяти, живчик слабне і хорий мусить вмирати. Причиною тифа черевного є заразки, що дісталися до жолудка і кишок зі стравами або водою і тут в кишках тонких розвиваються. Вони викликають зпершу опухіль оболонки слизистої кишок, опісля на опухлих місцях творяться прищі, що лускають і творять більші або менші отверті рани—боляки; від загоєня сих боляків залежить, чи хорий буде жити, чи ні. Коли горячка тифова є надто силь-

на, або коли хорий в часі горячки в який нибудь спосіб не шанувався (вискочив з ліжка, щось твердшого зів), то боляки замість гоїтися розширюються і поглиблюються, та можуть спровадити або смертельний кровотік кишковий, або запалене кшшок, або затроєне крові, з чого виходу немає. Вже з того короткого опису видно, як велику вагу повинні ми прикладати до лічення, а ще більше до старанного догляду хорого тифом. Треба знати, що ні одна недуга, а тим більше тифові недуги не розвиваються в чоловіці так гладко, типово, як се описано в книжці; горячка нераз дуже несподівано скаче, тож зарядження лікарські треба нераз і кілька разів на день змінити. Добре воно, коли лікар є в місці, та може до хорого хотьби два рази денно заглянути. Однак в більшості случаїв буде так, що лікар є далеко, та може лише деколи хорого відіти. На такі отже случаи гляди точний опис поступованя з хорим при кінці цілого сего відділу.—б) Тиф пятнистий або висипний. Головна ріжниця тифа пятнистого від червоного показується зараз на початку в тому, що тиф черевний починається ловоли ріжними вістунами, що тривають нераз 8—10 днів, а пятнистий тиф приходить майже нагло, несподівано і починається відразу спільним болем голови і крижів, так що хорий і його окружене кілька днів думають, що се початок запаленя мозку або легких. Горячка є відразу дуже висока, рідко коли менша як 39 Цельзія. Впрочім в першому тижні признаки як при тифі черевнім. При кінці першого тижня показуються на цілому тілі ріжної чисельности рожеві пятна, велпчини зерна пшона або конопель, подібні до висипки кору або до укушення блохи. Висипка є зразу в малій скількості: кілька незначних плямок на грудях, потім на плечах, пізнійше на тулові і внутрішній стороні рук і ніг.—поки не розширилася, нераз дуже обильно, на цілім тілі. Одні плям-

ки зникають, жовкнуть, на їх місце виступають нові, — а в тяжких випадках прибирають барву червоно-цеглясту і не зникають під натиском пальця. Висока горячка триває тут майже без перестанку 13 днів; коли недуга візьме добрий оборот, то точно 13-го дня (числячи від початкового дрощу) наступають вночі поти, горячка опадає на 37 степенів, або ще низче—і хорий на другий день є зовсім инший. Однак в більшості випадків не ломиться недуга такою замітною кризою. Вправді в кождім случаю можна запримітити на 14-ому дневи легкий упадок горячки; але на слідуєчий день підноситься вона знов до свого стану.—аби під вечер, або на третій день рано знов на $\frac{1}{2}$ —1 степеня упасти. Власне в тім часі прибирає висипка часто червоно-цеглясту барву, а хорий стає ще більше змучений. Хоть стан сей є дуже тяжкий, бо через недугу з високою горячкою вже третій тиждень, спляюється м'яз серцевий і хорому грозить поразенє серця.—то всетаки ще й з сеї небезпеки можна хорого виратувати, коли лікар вже заздалегідь ужив середників і ліків, що скріпляють серце. Із сего виходить знов те саме, що було сказане при черевнім тифі: в кождім тяжшійм случаю є потрібна нераз і два рази денно особиста опіка лікарська.—в) Тиф наворотний. Сей рід тифа перед війною був мало знаний,—а що він з давен є сталим товаришем війни, то і в світовій війні розширився він межи війском в так значний спосіб, що майже кождий учасник війни знає вже про нього дещо з досвіду. Наворотним називається сей тиф через те, що навертається два, три та більше разів. Недугу заповідають звичайно на кілька днів наперед деякі вістунни, як легке умученє, біль голови, зменшений апетит. Чоловік в роботі не зважає звичайно на такі дрібні признаки, щойно тоді, як його схопив сильний дрощ, так що він на ногах встояти не може, та

каже накритися перинами або кожухами, чує він недугу. По дрощи наступає велика горячка із сильним болем голови, ломота у всіх частях тіла, а навіть заворот голови і маячене. Горячка зараз першого дня доходить до 40 степ. Ц., а в другім і третім дні до 41 степ. Ц. Щастє, що ся велика горячка 5-го найдалше 7-го дня сама без ніяких ліків паде на 37 степ. або і 36 степ. Ц., бо ні один хорий не мігби довго такої високої горячки видержати і мусів би вмерти на поражене серця. Після упадку горячки 5. або 7. дня наступає стан безгорячковий з нормальною або й піднормальною температурою, що триває також 5—7 днів. Хорий почувається подекуди навіть зовсім здоровим, апетит вертає, а коли ослаблене по високій горячці не є дуже сильне, то хорий береться навіть вставати. Але по 5. а бо 7. днях такого доброго стану халає хорого новий дрощ, а по ньому таки того самого дня сильна горячка до 40, а на другий день знов до 41 степ. Ц. Очевидно, хорий терпить так само як при першій горячці: ломоту голови, плечий, крижів, біль в кишках, брак апетиту, воніти і т. д. Сей другий напад горячки триває найдовше 5 днів, почім знов наступає стан безгорячковий 5—7 днів, а по ньому, коли хорий не лічився, наступає третій, иноді навіть і четвертий напад. Сі напади—кождий пізнійший є коротший, як попередні, а перед самою крізою стан хорого буває звичайно найтяжший, горячка доходить навіть до 42 степ. Ц., почім вже в 4—5 годинах спадає на 37 степ. Тиф сей не є убійчий лише тому що ся незвичайно висока горячка триває що найбільше 5—7 днів. На тиф наворотній вмирає 2—3 проц. таких хорих, що зовсім лікаря не кликали, що підчас нападів неумітно лічилися та підчас перерви взялися скоро до роботи і до їди. Як найтяжші помотаня наворотного тифа треба назвати: жовтяницю, запалене мозку, судороги,

кроваву мочу і болячки на різних частях тіла. Сі помотаня продовжують недугу дуже значно, пноді спричинюють смерть. Довгі часи не мали лікарі пн того ліку на наворотний тиф; щойно на кілька літ перед війною, коли винайдено арсеновий препарат сальварсан, почали лікарі примінати його до лічення сеї недуги. Коли лік сеї зараз по першому нападї вириснути до жили хорого, то вже по сій першій порції ліку більше наворотів не буде і хорий дуже скоро подужає. Як видимо, залежить тут дуже много на тому, щоби сю недугу зараз в першпх початках розізнати. Правдиву несумнівну діагнозу може тут поставити лише лікар, що возьме троха кровп хорого до розгляду під мікроскопом, та найде в ній пнотмі скрутні, які прп жадній другій горячковій недузї не трапляються. Тож в сій недузї повпнні ми прикликати зараз совісного лікаря, а не спускатися на ліченє домашнє.—г) Ліченє і плеканє хорих на тиф. Висше був описаний перебіг всіх трьох родів тифа. Кождий з них має свій з гори означений вид (тип) і час (термін) так, що коли би не помотання, або нерівномірна видержпмість хорпх, то не треба би й кликати лікаря, бо слабість переходила би сама собою. Однако знаємо з досвіду, що майже ні один випадок перебігу тифа не є другому рівний, а всякі неправильности горячки і помотаня з иншпми недугами наказують нам як найбільшу осторожність, бо в першому тижневи недуги ми ніколи не можемо передвидіти обороту недуги в другому і третьому тижнях. Тімто в підозрілпх на тиф випадках належить подати хорому 1—2 ложки олійку рицинового або гіркої соли на перечищенє, а потім зараз післати за лікарем, щоби означив слабість. Рівночасно треба постаратися за плекальницю, себто особу, що день і ніч перебувала би коло хорого, мірила йому 3—4 рази денно горячку термометром лікарским, прикла-

дала примочки, подавала ліки, робила купелі і загалом виконувала всі поручення лікаря, та здавала йому справу. Хорого треба держати в просторій, свіжій, теплій, та часто перевітрюваній комнаті. Коли хорий лежить на ліжку, то підстелити під нього лише самі матраци і простирало,—а коли на лавках, то розстелити дрібного сіна і накрити його плахтою. Лиш одна подушка може бути з піря, а під головою має лежати мала подущина, наповнена отавою або січкою, щоби голова від неї не загрівалася. Накривати хорого не вільно ані периною, ані кожухамп, лише одною ковдрою, а на се накинати коц або шаль. Коли хорий має зимні ноги, то постійно ogrівати їх фляшкою з горячою водою, або горячою цеглою, або горячим піском в мішку. Голову треба удержувати все холодною, обкладаючи її дуже часто зимними примочками, або наложити на голову гумовий мішочок з товченим ледом. Через цілий час горячки хорому можна подавати лише плинні страви і ячмінний клеїк, росіл, борщ, солодке і квасне молоко, юшку з яблук, грушок або сливок, а як напій—чай або переварену холодну воду. Головну небезпеку при однім і другім типі становить висока горячка,—тож треба її усмиряти: вмиваючи ціле тіло два три рази денно холодною водою з оцтом або впрном, а коли горячка дуже велика, обвивати хорого що дві три години холодними примочками (простирало зложеное поздовж у двоє, має сягати від пахів до коліна, а по нім таке саме сухе), та вкінці холодними купелями, особливо при тифі черевнім. Такі купелі робити хорому звичайно в разі горячки 39.5—40 ст. Ц., одну коло полудня, ад ругу вечером. Найкраще помагають купелі о темпераруті 22—20 Р. А. що хорі наглого охолодження тіла не зносять, то купелі поволи охолоджуємо: хорого всаджуємо до води 24 ст. Р., та вливаємо поволи зимної води так довго, аж ку-

піль остудиться до 22—20 ст. В такій купели має хоррий сидіти 10—15 хвиль, почім треба його оwinути в загріте простирало, положити до ліжка, накрити як звичайно, до ніг приложити горячу фляшку, та доперва опісля в дві години одягнути в біле. Тут належить звернути увагу, що в сих недугах, а особливо при черевнім тифі не можна подавати хорому в 2. або 3. тижни недуги які небудь перечищаючі средства, бо сі лікп справляють в кишках болі і можуть дуже пошкодити розміщеним в кишках прищам і болякам. В случаю потреби подається хорому лише левативу апаратом Геґара. При тифі черевнім і п'ятнистім повинні люди, що хорих доглядають, також самі стеречися, щоби не заразитися. Тимто вони повинні кожного разу, коли лише що нібудь коло хорого робили, дуже старанно обмити свої руки в теплій воді з милом і обтерти чистим рушником, бо коли здоровий чоловік споживає страви не вимитими руками, то може сам собі сю слабість занести. Відходи хорого належить кожний раз поливати в горшку горячим лугом і вилити до ями, а горщок сам вишарити горячою водою. Щоби забезпечити сусідів і знайомих од зараження—не можна нікого пустити до комнаты хорого; при хорому мають бути лише ті, що його в слабости доглядають.—По скінченню недуги треба перевести в хаті хорого дезінфекцію, то є біле хорого треба виварити і вишарити, постіль його і всю домашню обстанову вимити 5-процентовою карболевою водою, а комнату вибілити, або від зарази звільнити апаратом формаліновим. В разі тифу черевного в якійсь місцевости, треба передівсім заборонити мешканцям уживати води до питя з ріки, ставу або з колодязів копаних,—а коли там иншої нема, то можна пити воду лише переварену і остуджену. Також належить заборонити їсти сирі страви і овочі, бо нема певности, чи сі страви не були в

якій стичности з хорими особами. При пятнистім тифі забороняється чужим людям до домів хорих заходити; самого хорого належить як найскорше перевести до епідемічного шпиталю або до осібного на сю ціль збудованого бараку;—всіх домівників треба наперед викупати відтак перебрати в свіже одіне, та 2—3 тижні держати ізольованих в контумації (гляди відділ ч. 120).

116. ТРИПЕР (Капавка, Капачна)

Трипер єсть заразлива слабість полових знарядів у мушчин і женщин; вона буває через нечисті полові зносини. Недуга обявляється тим, що з цівки мочевої випливає, чи викапує білява, ріжної густоти теча, причому хорий має вздовж цівки неприємний нудкий біль, а на кінці цівки свербячу печею, що його зневолює дуже часто віддавати мочу. Розвиток і наслідки сеї недуги в мушчин і женщин є ріжні.—а) Трипер у мушчин. Третього або четвертого дня після нечистих полових зносин чує мушчина на кінці цівки легку свербячку, рівночасно з якою з отвору цівки показується одна або дві каплі білявої сирваткової течі, яка через ніч звичайно засихає і через те отвір цівки легко затикає. Ся теча виділяється зразу в меншій кількості, але вже по 2—3 днях прибирає вигляд жовтявої ропи і виділяється в такій кількості, що спливає на біле і творить на ньому жовті тверді пляна. Притому біль здовж цівки і печея на кінці цівки доскулює особливо зараз по відданю мочи. Коли такий хорий зараз на початку недуги удасться до лікаря і захоче всі приписи лікарські, то недуга треває дві або три неділі і може скінчитися цілковитимвиліченем. Одначе так звичайно не діється. Хорі хочуть сю недугу перед домівниками скрити, тож або не удаються до лікаря і лічаться чужими рецептами, або пійдуть раз чи два

до лікаря, та—чуючися впрочім здоровими—не заховують лікарських принципів і наражаються на дуже неприємні наслідки, з котрими ся недуга часто буває помотана. Ось деякі важніші помотаня трипирові. Передвісім лучається часто, що запалене трипирове з цівки посувається в гору до міхура і творить запалене міхура, яке можна пізнати по болевим в долішній частині міхура і пертем на мочу; а коли мочу розглянути в чистій склянці, то бачимо що вона є більше або менше мутна. Друге помотане є кровава моча від випрекування до цівки за острих ліків, та від острих напиків і страв серед лічення. Дальше прилучається до трипра запалене одного або обох ядер. Оно приходить тоді, коли хорий підчас лічення за багато ходить, танцює, або їздить верхом. Звичайно дістає хорий наперед дрощ, потім горячку, а в мошонці ядровій чує він так сильний біль, що не може ходити просто—лише згорблений, з розкращеними ногами. Очевидно, що в такім стані хорий сам кладеться до постелі і кличе лікаря, який може тільки справдити, що одно або й оба ядра опухли та болять. Се запалене триває що найменше дві неділі, причім хорий повинен лежати на взнак і прикладати на ядра досить часто зимні примочки зі звичайної або квасної води. Впрочім одвітні ліки припише лікар. Тут треба згадати, що по неповнім виліченю запаленя ядер може повстати неплодність мужеска. Неприятним помотанем є також запалене жолуди. Воно лучається в тих хорих, що держать в нечистоті свій половий знаряд, од чого трипирова ропа задержується межі жолудею і крайньою скіркою; тож обі часті опухають так, що скірки не можна ані вперед, ані взад закотити. Тут помагають горячі примочки на члена, часте ополікуване жолуди і шийки теплою водою, а по висушеню мастити оливою або білою вазеліною. Через нечистоту і мокроту знарядів по-

лових можуть прилучитися до трипра також т. зв. острі кондильоми. Рона трипровва є дуже остра, тож коли хоть частинка її впаде на здертій наскірок при отворі цівки або жолудн, або її шийки, то на сім місци виростають бородавковаті нарости, що вздовж і вширш ростуть та хорому заваджають і справляють нові болі. Сі бородавки треба вшпалити або вирізати. Дальшим помотанєм є ревматизм триповий що буває, коли хорий серед лічення наражається на часті застудн. Западають на нього сугави рук і ніг, а навіть може прилучитися запалене заставок серцевих. В сім случаю треба безумовно положитися до ліжка і заховуватися по приписам лічення ревматизму. Вкінці слід згадати про велику небезпеку, коли хорий нечистими від трипроввої ропи пальцями занесе заразу до очий. Тоді повстає дуже небезпечне остре трипровве запалене очий. Коли зараз не удатися з ним до лікаря, то може наступити пробите рогівки і цілковита сліпота. Коли хто остаточно був так щасливий, що помимо неточного виконання приписів лікарских немав усіх тих трипроввих помотань,—то звичайно не минає його трипер протяглий. Буває се так: трипровві сплави зменшилися, з ропних стали слезистими, хорий не чує ані болю взагалі, ані болю при віддаваню мочи,—тож вважає себе за вшліченого і віддається дальше своїм занятям, та привичкам—він не острі напнтки і має полові зносни. Се є причиною протяглого трипра, що може тягнутися нераз місяцями, а навіть роками. Він обявляється тим, що в день хорий не має жадного болю ані вшшлыву, але зате рано отвір цівки є засклеплений, а з цівки можна видусити одну або дві каплі ропи. Ся ропа походить з малих боляків, що потворилися в цівці,—а хоть сі боляки можуть з часом пригоїтися. то дуже часто позістають по їх загоєню скорчені виразки, що звужують цівку і можуть утруднити від-

даване мочи до тої степені, що хорий мусить остаточно піддатися операці лікарській. Із усього сказаного виходить, що трипер є дуже поважною недугою. Тож повинен кождий хорий зараз на початку, коли лише замітить вплив з цівки мочевої, удатись як найскоше до лікаря за порадою. Він не повинен дивуватися і нетерпеливитися, коли недуга иноді довго триває, бо вона є так вперта, що навіть при відповіднім ліченю може довше тягнутися. Тут годі подавати ліки внутрішні, та ліки, що їх до цівки вприскують, бо добір сих ліків залежить од напруження слабости та від осуду лікаря; а зле дібрані ліки могли би недугу ще заострити.—б) Трипер у женщин. Перші признаки сеї недуги показуються так як у мущин в цівці мочевій: хора вже третього дня після нечистих зноспи полових чує зразу сверблячку, потім печею і часту потребу мочити. Притім показується з цівки мочевої вплив зразу слизистої, а пізнійше жовтявої ропної течі. Ся течя вскорі заражує інші місця частий полових женщины, а саме похву і матерницю в сей спосіб, що не тільки з цівки мочевої, але й з похви виходить рошна білява течя, котру женщины неслухно називають білими сплавами, що походять з ріжних інших женских недуг та не є заразливі, коли білі сплави трипрові є заразливі. Ся ропа є так остра, що через неї опухають зовнішні полові части женщины, а спливаючи по ногах витворює вона на них червоні мокрі виприски, що перешкаджають ходити;—колиж знова затече ся ропа до отвору відходового, то справляє хорій пекучій біль при випорожненях. Коли сю недугу вчасно лічити, то можна їївилічити в короткім часі без наслідків. Колиж її занедбати, що буває у більшини недужих трипром женщин, що свою недугу вважають за звичайні білі сплави, то вона посувається через похву в гору до матерниці, через ма-

терницю до яєчників і викликає тут довготривалі запалення. Така хора не тільки, що є в небезпеці життя, але навіть в найліпшій ситуації вилічення тратить можливість плодності. Статистика виказала, що майже половина бездітних жінок завдячує свою неплодність перебуванню трипрови. Трипер жінчини може спричинити ще одно нещастє. А саме, коли заражена трипром жінчина вродить дитину, то в часі породи передає вона заразу трипрову очам дитини і викликає в дитини трипрове запаленє очий, від якого дитина може в короткім часі осліпнути. Майже всі діти т. зв. сліпорожені, безперечно не вродилися сліпими, лише осліпли в перших днях життя з причини трипрового запалення очий. Тож всі, що бувають при родах— акушерки і баби-повитухи мають очі новорожденної дитини щоденно оглянути і чистою перем'яченою водою вимивати; скорож вони спостережуть, що з очий тече ропа, мають як найскорше порадитися лікаря.

117. УРОКИ (Вроки)

Не тільки наші селяне і міщане, але навіть багато людей з інтелігенції вірять ще в уроки, хоча се більше забобон як недуга. Кажуть, що коли хоть зовсім здоровий на якійсь забаві, чи при якій другій окаяні, де було більше людей, нагло занедужає на біль голови, горячку, воніти і т. д. що сей чоловік “дістав уроки”. Вірять люди, що якийсь зависний чоловік своїм поганим поглядом, або нещасливою похвалою, його “врік”. Тимто не дивниця, що завсе найдеться така жінка, що вміє “уроки зганяти”. Наливають води до миски і на сю воду кидають дещо жару; хорий має над сими вуглями нахилитися і добру хвилю з отвертим ротом в них вдивлятися “щоби слабість очами в углє вилізла”,—потім має хорий сплюнути і троха сеї води напитися. Кажуть, що хорий по сих чарах дістане вонітів, попаде в спокій-

ний сон, та переспавшись, стане цілковито здоров. Погляньмо тепер на цілу сю історію з лікарського становища. На гостиню або забаву одягаємося звичайно святочно: жінки напинають на себе тісні горсети, щоби тонко виглядали, або часто одягаємося за легко, не звертаючи уваги на холодну пору дня або ночі. На такій гостині буває звичайно більше людей, колиж ще тіснота в мешканю—а муштини добре накурять, та дадуть там багато їсти і пити, тай ще з “принуюю”, та коли ще часом отворить там хто вікно або двері так що повстане продув,—то можемо зрозуміти, що особи менше відпорні можуть в таких обставинах занедужати. Зразу почуває себе така особа недобре, потім дістає вона завороту і болю голови, відригів і нудностей, вкінці дуже часто вонітів.—В такому случаю чи булби “зганяли уроки” чи ні, то вислід бувби тут однаковий: хорий, виспавшись, мусів би подужати, бо його занедужане було лише наслідком висче описаних обставин. Но треба бути несправедливим і лікарю в тому, що те “зігнане уроків” може навіть і троха причинилося до скорого видужаня, бо хорий з нудностями надихався в нахиленім положеню пари з чадом і напився теплої води, що безперечно могло прискорити воніти і сон, а вслід за снм і саме видужанє.

118. УГРИ

Під назвою “угри” розуміємо дві зовсім відмінні недуги: внутрішню і шкірну.—а) **Угри внутрішні.** У відділі про солітера було сказано, що яйця солітера можуть в м'ясі свиний, волів, коний і т. д. так густо засіятися, що м'ясо буде від них аж сорокате. Чоловік, споживаючи таке м'ясо, дістає до свого жолудка тисячі яєць солітера, з яких 2—3 дістануться в неушкодженім стані до кишок чоловіка та можуть в них розвинутися і вирости на цілковитого глиста.

Буває одначе иноді і так, що зародки солітера вийдуть з яєчка і не розвиваються в жолудку чоловіка, лише перебиваються своїми гачиками через стіну жолудкову або кишкову до ями черевної, а звідси дістаються до печінки, селезінки, до серця і до других знарядів в ямі грудній і черевній,—або дістаються до крові і з нею запливають до м'язів рук, ніг, а навіть до мозку,—там осаджуються і ростуть, творячи навколо себе міхурці величини ліскового або й волоского оріха, наповнені воднистою або сирватковою течєю. Сі міхурці з зародками солітера називаються уграми. У звірят, н. пр. угроватих свиний, тих угрів буває в ріжних знарядях чимала скількість; в чоловіка одначе лучаються вони лише поодинокі, або по кілька. Очевидно, що такий угор в середині якогось важного знаряду людського тіла може хорому дуже доскулювати, а коли часом лусне, то може спричинити небезпеку житя. Ліків на се не ма; колиж лікарі розпізнали угри десь в середині чоловіка, то хиба операцією моглиби їх звідтам усунути.

—б) Угри на шкірі чоловіка. В шкірі чоловіка знаходяться численні желези потові і лоеві, до яких провадять з поверхні шкіри дрібненькі рурочки—каналіки. Лучається досить часто, що каналіки лоевних железів, особливож на носі заткаються, а тоді лій не може видобутися на верх, через що каналіки пухнуть, а ніс червоніє і грубіє. Сі заткані каналіки зовуться уграми. Вони виглядають на носі і коло носа як чорні дрібні точки, а коли їх видусити, то задержаний лій виходить в формі подовгатого хробачка з чорною головкою. Деякі люди мають такий наклін до угрів, що їх ніс, лице, чоло, губи майже засіяні тими чорними головками.—Коли угрів мало, то найкраще видушувати їх щоденно;—а коли багато, то треба натирати лице і ніс щоденно на ніч зеленим милом, а рано змивати літньою водою.

119. УХА НЕДУГИ

(У відділі про “Глухоту” була мова й про будову знаряду слуху.—а) Найчастішою недугою уха єсть катаральне запаленє його. Причиною недуги є або нерестуда, або завіяне уха, або носовий чи горляний катар, що трубкою Евстахія переходить до уха. Слабість ся проявляється нераз нагло, часом з ночи—передівсім болем або стриканєм в усі; хорому здається, що в усі чогось повно, щось заваджає, щось його розпихає, часто в ньому дзвонить, а слух більше або менше притушений. Звичайно із зовнішнього проводу ушного нічого не впливає, бо слабість ся єдить в середній части уха за тарабанчиком. Ся слабість триває кілька днів і може минути сама без жадного лічення в той спосіб, що катаральна теча при висіканю носа сплине до горла або до носа. Щоб слабість скоротити, треба заховувати спокій, ухо держати у теплій перевязці, та полокати часто ніс і горло літньою водою з сілю і содою (на одну склянку води— $\frac{1}{2}$ ложочки соли і $\frac{1}{2}$ ложочки Soda bicarbon).—б) Значно тяжчою недугою є ропне запаленє уха. Оно повстає або самостійно через застуду, або переходить з острого запаленя горла чи то носа до уха, або вкінці є наслідком ріжних заразливих недуг цілого тіла, як—кору, шкарлятини, тифу, дифтерії, туберкулози і жовнів. Недуга ся є або остра і тоді починається нагло або проволочна як наслідок острої. Остре запаленє проявляється звичайно горячкою, сильним болем або стриканєм в усі, пульсованєм в околици уха, недочуванєм, та браком сну і апетиту. Хорий мусить положитися до ліжка, бо не є спосібний до жадного занятя. Такий стан триває нераз 8—10 днів і кінчиться найчастіше так, що ропа нагромаджена в середуцім усі пробиває тарабанчик і виливається, через зовнішній провід ушний на верх, а хорому в сій хвили легчає. Тарабан-

чик може по пробиттю загоїтися, або діра позістає в ньому довший час, рона витікає з уха тижнями, місяцями—і тоді говоримо про хронічне—проволочне запалене уха. При ліченю сеї недуги ходить головню за се, щоби не дозволити довго ропі в нутрі уха нагромаджуватися, бо рона може знищити кісточки слухові, а хорий стратити слух, або може перейти на мозок і викликати небезпечне запалене мозку, або може так дуже розмякчити тарабанчик, що діра в нім буде дуже велика і не дасть загоїтися. Щоби тому всему запобігти, треба боляче ухо держати в спокою і теплі. В тій ціли треба кілька разів денно впускати до уха за помочою паперової трубки горячу пару з горняти кипячої води, а в перервах вливати до уха 3—4 каплі горячої оливи, заткати ухо ватою, а потім завязати хустиною. Коли біль уха і голови є дуже сильний, а ропи в зовнішнім проводі ще не видко, то треба чим скорше прикликати лікаря, щоби пробив тарабанчик і ропу випустив. Колиж тарабанчик вже луснув, то треба ухо 2—3 рази денно вполікувати з гумового бальоника теплою перевареною водою, щоби рона в усі не задержувалася і не гнила. Дуже важко є лічити проволочну течу з уха., особливо в жовноватих дітей,—длятого в сих случаях необхідно засягати поради лікарскої, бо тут треба не тільки спинити течу, але й загоїти продіравлений тарабанчик.—в) В проводі ушнім можуть творитися: виприск сухий і мокрий, прищики і чираки. При сих недугах чує хорий в проводі ушнім—сверблячку і біль, дуже часто мокроту подібну до запальної течі, а провід ушний може так опухнути, що цілковито заткається і хорого вчинить на якийсь час цілковито глухим. Недуги сі можна лічити, вкροплювати теплу оливу до уха, або задмухувати рижову муку при мокрім виприску, а чирачок в усі видусити, або розтяти. Дальше можна дуже часто бачити, осо-

бливо у жовноватих дітей—поліпи в проводі ушнім. Вони мають барву мяса, впрастають нераз аж поза провід ушний і затпкають сей провід звичайно так цільно, що попри них навіть воздух не перейде, а хорий на се ухо звичайно не чує. Корінь поліпів ушних міститься майже завсе в середущому усі, та є наслідком проволочного запаленя уха. Їх можна лише витягати, або випалити зовсім безболісно.—г) Вкінці треба згадати про різні чужі тіла, які случайно можуть паходитися в проводі ушнім. Лучається часто, що в часі сну залазять до уха насікомі. Живі сирпчиняють вони хорому своїми рухами дуже непрємне чувство, та біль. Тоді треба вляти до уха води або оливи, щоби насікомі потопилися,—а потім за помочю гумового бальоника виполокати їх з уха. О много тяжче видістати з уха горох, фасолю або гузик, що їх малі діти нераз в забаві до уха встромлюють. Коли сі предмети оставити в усі довший час, то провід ушний опухає так, що дістати їх з уха і лікарєви не легко. Тут раджу я раз на все, щоби ніхто не брався яким нибудь знарядом виймати сі предмети з уха, бо се даремна праця; а через всякі такі проби предмет всувається щораз глибше до уха і може навіть пробити тарабанчик. Одинока рада—завести дітину до лікаря, а сей легко видістане предмет сильною струєю води із сикавки.

120. УКУСИ ЗВІРЯТ

Через укушене звірят може чоловік в різний спосіб занедужати, залежно від сего, яке звіря вкусило, та чи се укушене було звичайне, чи затроєне. Бувають укуси блох, воший і блощиць; мух, пчіл, ос, шерпенів, комарів; та вкінці гадин і скажених звірят. Найлекше є укушене блохи, що дуже мало болить і позіставляє по собі дрібненьку червону точку, обведену маленьким рожевим кружочком. Сі точ-

ки не болять, не сверблять і не пухнуть, а за 2—3 дні щезають. Укус воші болить звичайно більше, як укуси блохи, а в місці укушення твориться легка опухіль шкіри із сверблячкою. Коли таких укусів було більше, та коли вони повтараються, то поражений вошами мусить майже невпинно скрѣбатися, шкіра його з часом прибирає барву темнійшу і стає рапава, а по ній тягнуться вздовж і поперек червоनावі пасма засохлої крови, що при драпаню виступає. Се є звичайні укушення вошей. В новійших часах одначе дослідили лікарі, що воші є разнощиками п'ятнистого тифу, який вони вщиплюють здоровим людям через укуси затроєним рильцем. Тимто в інтересі публичного здоровля треба воші вигубляти. В часі світової війни уряджено особні заведеня, завошених вояків купали, мастили, а одіж їх виварювали і так очищених пускали в дальшу дорогу. Так само треба поступати і в приватних домах, коли де покажеться більша скількість вошей. Загально уживають против вошей масть *Sabadilla*; нею треба хорого по теплій купелі сильно натерти, а на другий день ще раз в чистій воді викупати і вищурувати милом. Крім сього треба його біле виварити і випрати, а верхню одіж, яка не дасться прати, вишекти в горячій печі.—Укушене блощиці спрочиняє подібні знаки на шкірі, як укушене воші. У деяких людей повстають на шкірі бідаві горбки, як би хто шкіру пошкоро кропивою. Сі місця сверблять досить сильно, а від частого скрѣбання можуть на шкірі повстати поверховні шрами. Блощиці перебувають звичайно в закутках деревляних ліжок, за образами і в дірах на стіні. В ночі вилазять із своїх нор і кидаються на людей. Одинокпий спосіб вивести блощиць се—заховати велику чистоту. Звичайне укушене мухи є досить болісне, але не є шкідливе. Одначе в новійших часах дослідили лікарі, що мухи є разнощиками різ-

них недуг через те, що вони спершу на хорих людей або на затроєні рани сідають, та опісля затроєним рильцем здорових людей кусають. Тим способом можуть вони спровадити на людей тиф, шкярятину, рожу, чорну коросту і затроєне крови. З сеї причини належить стерегтися укушення мух, та старатися їх в напою мешканю вигубляти. До вигублення мух продають в склепах різні средства найліпшими є трісочки з дерева квасі, англійська земля і губи-мухомори.—По укушеню пчоли, оси або шершеня треба наперед виняти жало, а потім щоби залобігти опухненю шкіри, прикладати на се місце квасну воду, або змивати його розпущеним амоняком, або сма-рувати оливою. Укушене комара є болісне і спричи-няє сверблячку, печею і опухіль шкіри, подібно як попечене кропивою. Опухіль щезає в кілька годин; а коли дуже доскулює, то треба шкіру помастити оли-вою або васеліною.—Досліди лікарські виказали, що комарі суть разнощиками пропасниці. Тож щоби та-кого трійного укусу уникнути, повинні люди в моча-ристих околицях вечерами з хати не виходити,—а коли виходити мусять, то мають шию і руки загорну-ти, та від лица комарів відганяти.—При укушеню гадини (змії) видко в місци укусу лише дві колені рани, що вскорі довкруги червоніють і опухають; пізнійше опухає ціла укушена кінчина, синіє, студе-ніє та тратить чуте. Хорий дістає нудностей, заворо-ту голови, ослаблене мязів, тяжкий віддих і пораже-не серця. Перед смертю виступають часто судороги. При ліченю укусу гадини ходить передувсім за те, щоби ідь гадини не пустити з рани в гору до тіла. Тимто треба укушену кінчину повисче рани сильно перевязати. Однак треба сю перевязку від часу до часу попускати, щоби не повсталала спаленина. Тепер треба старатися ідь з рани усунути. Мешканці око-лиць, де лучаються часті укушення гадин, висисають

ідь з рани. Той спосіб є добрий лише тоді, коли нема в роті ніде ніякої ранки, якою ідь гадина моглаби ще тому, що висисає рану, пошкодити. Тимто навчилися ті люди випалювати рану розжареним железом. Коли лікар є близько, то він може попередно се місце занечулити і випалити його відповідним до сего інструментом, або попросту рану враз з найблизшим її оточенєм витягти. Убуток в шкірі по випаленю, чи по вирізаню лічиться, коли прикладати газу з боровою мастю. Коли одначе помимо всіх тих осторожностей наступило затроєне організму, то треба завізвати лікаря до ратунку хорого. Укушене встеклих собак, котів і т. п. спроваджує у людий дуже тяжку недугу, водобоязнь або скаженину.

121. ХОЛЕРА АЗІЙСЬКА

Холера є тяжкою заразливою недугою, ріжною від холерини (гляди нежит кишок). Недуга ся називається тому холерою азійскою, що її вітчиною є Середні Індії в Азії. Звідси вона від часу до часу загощує до Європи і шпирить пострах в ріжних краях. Заразки холери виходять з холеричного хорого звичайно з єго відходами, тож коли їх не здезінфекціонувати, лише вилити на землю до ровів, або до невідповідно збудованих клоак, то там сполокує їх вода і заносить їх з собою в далекі сторони. Так само і дома можуть холерою заразитися домівники і сусіди, коли своїми руками доторкаються до ріжних предметів, до яких дотикалися передше хорі на холеру, або особи, що з холерично-хорими стикалися, та тими занечисченими руками держать хліб або інші страви при іді. Воздухом холера не передається. Холера починається звичайно малим однодневним недомоганем, почім нагло приходять корчі в жолудку, корчі в руках і ногах, воніти і т. зв. холеричні випорожнення, що зпершу виглядають як звичайні

розвільнені випорожнення, однак за кілька годин стають часто воднисті, безвонні і виглядають як вода з ввареного рижу. Ті випорожнення бувають так часті, що хорий не може здержатися, а через утрату з тіла так великої кількості води шкіра його тратить свою сочистість, морщиться, сохне, лице западається, очі видають в глибину голови, руки і ноги синіють, живчик ударяє щораз слабше і щораз повільніше, хорий тратить притомність, та вкінці серед загальної втрати сил і пораження серця—вмирає. Правда, бувають і случаи виздоровлення, однак коли хорий не має потрібної опіки і рятунку—то виздоровлене лучається дуже рідко. З попереднього пояснення вандрівки холеричного заразка виходить, що коли де панує холера, то слід вистерігатися передівсім сирих страв, сирих овочів і сирих ярли, купованих на місці, та тіст, цукорків, бонбонів і їди що їх другі люди могли дотикати своїми пальцями, та не пити води з ріки, ставу або копаных кернщ. Ми не можемо знати, куди вода плила і в яких она місцях бувала, заки дійшла до нас; тимто в часі епідемії можна пити лише переварену і вистуджену воду, або флянкові води мінеральні; пива, вина і содової води також не треба пити, бо не знати чи сі напитки не стпалися бодай попередно з холерично хорими. Страви, які споживаємо, мають бути варені, печені і загалом дома чистими руками, і в чистих начинях споряджені, та на чистих тарелях подані. Перед каждою їдою треба руки старанно теплою водою з милом вмити, а взагалі пальцями не довбати ані в носі, ані в роті. Рівнож треба уживати лише свої власні відхожі місця, та чужих людей до них не впускати. Коли в якій місцевості покажется епідемія холери, а хто небуль занедужає на розвільнене і корчі жолудкові, то треба се вважати за початок холери, а хорого роздгнути і положити до постелі. Звычайно такому хо-

рому холодно, тож огрівати його периною або коцом, до ніг положити фляшку з гарячою водою або розігріту цеглу, а на голову класти студені оклади. Против корчів треба часто і сильно натирати руки і ноги хорого теплим оцтом або вином; против вонітів подавати ликати кавальчики потовченого леду, а против розвільнення подавати часто горячий чай з румом, або напар м'яти, або горячу лімоняду. Щоби скріпити серце і викликати поти—треба хорого завинути цілого в мокре холодне простирало і тим простиралом натирати його сильно на цілому тілі так, щоби простирало оґрілося, а потім хорого накрити коцами, щоби зіпрів. Се треба повтаряти кілька разів денно. Розуміється, що тут не можна спускатися лише на своє ліченє, тільки в кожному случаю, де лише можна, треба завізвати лікаря.

122. ЦУКРОВА СЛАБІСТЬ (Цукриця)

Ся слабість є недугою цілого організму, а називається цукровою тому, що в крові чоловіка знаходиться незвичайно велика скількість цукру. Сей цукор виділяється з чоловіка мочою. У здорового чоловіка в мочи єсть ледви сліди цукру; але в хорих цукрицею виділяється мочою 1 до 4 процентів, а в тяжких случаях навіть 7—8 процентів ваги мочи. Коли зважимо, що цукрово хорі випускають з себе на добу 5—8 літрів мочи, здоровий чоловік віддає найбільше 1½—2 л., то в тяжких случаях цукриці може хорий денно виділити з себе около ½ кільо цукру. Слабість ся обявляється передівсім великою спрагою. Хорий пивби воду цілий день, та випиває нераз 5—8 літрів у день. Розуміється, що відповідно до скількості випитої води він мусть часто обильно мочити; причому моча єсть біла як вода. Такі хорі мають також великий апетит; вони ідять много, але се не приносить їм пожитку, бо вони скоро сох-

нуть і марніють. Слабість цукрова треває довго, иноді навіть кілька літ; коли хорі шануються і принцип лікарські строго вишовняють,—то досить часто може наступити вилічене. Одначе ті случаи, коли скількість виділюваного цукру є дуже велика, є звичайно невеличкими; тоді слабість поступає живо, хорій скоро марніє, сохне, слабне, та вкінці умирає на якусь примотавшуся недугу, як запалене легких, мозку, туберкули, загальну неміч і т. д. Лічене сеї тяжкої недуги повинно бути більше дієтетичне, як античне, тож ліки на ню приряджуються радше в кухні, як в антиці. А що хорій має в своїй крові незвичайну скількість цукру, то творене цукру в крові можна снитити, подаючи йому страви, в яких нема цукру. Найбільше цукру мають в собі солодкі овочі, солодкі і сочисті яриши—морква, бураки, калярена, бруква, солодка капуста, дальше солодкі напитки—солодке молоко, молоде вино, лікери, мід пиво та вкінці всі мучні страви, що мають в собі крохмаль: хліб, булки, горох, фасоля, біб, картопля, рпж, каштани і т. п., бо крохмаль в жолудку чоловіка перетворюється в цукор. Всі отсі страви і напитки є для цукрово-хорих заборонені. Страви, пригідні для цукрово-хорих є головни всякі мяса і товщі, та хліб з муки житньої, з якої весь крохмаль віділено. Хліб з такої муки (без крохмалю) можуть цукрово-хорі безічно їсти як добру і здорову страву. Крім наведених страв без цукру і крохмалю можуть недужі їсти ще для відміни деякі страви, що мають в собі лише невелику скількість цукру: яйця, сметану, квасне молоко, зелений горох, фасолю, капусту, шпинат шпараги, губи каву чай какао, вистояле вино біле і червоне, а до солодження плинів уживати хемічний цукор—сахарину. Само лічення сеї недуги треба поручити совісному лікарєви, бо лише лікар може приміювати до кождочасного стану недуги відповідні ліки; пе-

редівсім мусить лікар досить часто хемічно розглянути мочу хорого, щоби оцінити стан недуги. Знати належить, що в цукровій недузї є дуже помічні води мінеральні алькалічні, як—Карльсбадска, Віши (Vichy), Марієнбадска, а ще кориснійше для хорого кожного року 4—6 неділь лічитися в одній в сих купелів. Против надмірної спраги—замість пити воду—добре є брати до уст кавальчики леду. Колиж хтось ніяк не може вздержатися від води, то краще пити содову воду, або цитринову лімонаду (з цитринового соку осолоджену сахариною.)

123. ЧОРНА КОРОСТА

Чорну коросту дістають лише такі, що як небудь стикалися із звірятами, хорими на запалене селезінки (углик). У домашніх звірят, хорих на запалене селезінки буває також і задержане випорожнення. По господарському звичаєви люди вигортають рукою із відходниці задержаний, з кровію змішаний кал. Після такої помочі поданій звірині, на другий день на руці або на рамени у чоловіка показується мала червеність; із сего зачервененя підноситься прищик величини конішого сімени, що за кілька годин наповняється мутною течію, ширшає, теча в ньому темніє, чорніє, а довкруги прищика твориться червона опухіль шкіри, величною з долоні. Ціла рука повище прища також опухає, а хорий дістає горячку і пружене в руці: стан тяжкий і небезпечний. Се є пряме заражене. Заражене угликом лучається також через мухи. Муха сідає на кал хорої звірини або на стерво, та потім укусить чоловіка і тим способом чоловік дістає чорну коросту в місци укусу. Ще можна заразитися, коли хтось споживає мясо хорого на запалене селезінки звіряти. Се лучається часом у господарів на селі, що не розуміючися на недугах домашніх звірят, недужу худобину дорізу-

ють для мяса. Тож треба бути дуже осторожним і мяса з дорізаних недужих звірят взагалі не їсти. Кождий, хто споживає мясо з хорої на вуглик худоби, заражується тим певнійше, як в попередніх случаях, та о много небезпечнійше. Чорної корости не можна легковажити. Скоро лише спостережемо де-небудь на тілі чорний прищ з опухілю, зачервененем і затвердінем шкіри довкруги нього—то треба негайно удатись до лікаря, бо на другий день може вже прийти закажене крови, та готово бути за пізно. Лікар мусить се зболіле місце витяти, та рану виготити. Операцію сю можна виконати без болю, бо лікарі мають способи хорого занечулити. По операції повинен хорий що кілька днів приходити до лікаря для перевязки рани—так довго, поки операційна яма не вишовниться здоровою новою тканю. Щоби себе і других від зараженя чорною коростою забезпечити, треба звертати увагу на всі недуги домашніх звірят, тож коли лише спостережемо, що якась худобина блює, мачає і випоржнюється кровю, треба завітати ветеринаря для розпізнаня недуги. Колиж така худобина згнула, то треба її закопати в глибоку яму, поляти свіжо згашеним вапном і прибити сильно землею, а також ті місця, де худоба лежала, треба густо поляти вапном, щоби мухи там не осідали. Люди, що около сеї худоби ходили, повинні своє тіло докладно обмити теплою водою з милом, а одіж витерти 5-процентовою карболевою водою.

124. ШКАРЛЯТИНА

Шкарлятина є заразлива висипкова слабість, на котру нападають переважно діти, однак часто і молодіж від 20—25 літ. Заразитись може одна дитина від другої, або стикаючись безпосередно з нею, або перебуваючи в тій самій комнаті, а навіть в тім самім мешканю, або вкінці переноситься недуга і че-

рез треті особи в той спосіб, що хтось може своїми річачами занести її з зараженого мешканця до чужого дому, або коли хтось з зараженого мешканця іде же- лізницею, трамваєм, а по нім на те саме місце сідає друга особа, або вкінці хтось в зараженім мешканю пише листа, то з сим листом може шкарлятина мандрувати і сто миль, та в місци призначеня листу заразити здорові діти. Коли якась дітина заразилася шкарлятиною, то минає 8—9 днів пори утаєня, поки недуга виявиться. Аж 9-го або 10-го дня дістає дітина дрощ, біль голови, біль горла, також звичайно воніти, живчик бє 120-130 разів на мінуту, а горячка доходить до 40—41 степ. Ц. Се є пора вистунів, що треває найбільше два дні. По двох днях починає показуватися висипка. Она виступає наперед на шпі (при корі на лпци), а звіден посувається на голову і ціле тіло, причім найсильніше виріжняється вона на горішніх і доліпніх кінчинах. Висипка ся ріжнється від кору тим, що не виступає пятнами або пятками, лпше одностійною червоністю, на якій місцям можна відчутти дрібненькі як макове зерно пришкики. Підчас висипки загальній стан дітпни не ліпшає зовсім, навпаки—горячка, біль горла і біль голови тревають дальше, а до них прплучається недостача апетиту, безсонність, часом маяченє, спльна печея скіри і ріжні інші недомаганя. Все те треває поти, покп висипка не досягнула найвисшого степеня, свого розвитку, тож від початку впспки 4—5 днів. С єсть пора дозріваня висипки. Доперва по уплпві сего часу горячка спадає, хора дітина майже в одній хвплі відзискує веселість і свободу, та починає упоминатись за їду. Сим починається пора лущеня, що треває 10—14 днів; тоді дітина почувається загально добре, хоче їсти, вставати, ходити по комнаті, а навіть виходити на двір. Несторожні родителі дозволяють дітині на все те, а власне в сій

порі може дітина ідою, або перестудою найбільше пошкодити і набавитися різних тяжких наслідків. Луценє скіри відбувається в сей спосіб, що вона зразу на пучках пальців рук і ніг, а також на шиї в різних місцях лускає, потім відстає і дається легко відривати. Чим сильнійша була висшка, тим більші платки скіри можна параз стягати, аж поки таким способом ціла скіра не злущиться, а на її місци не вигвориться нова. Доперва по скінченім луценю можна вважати хорого за цілковито виліченого. Однак не все проходить ся недуга так правильним способом. Часто з причин невідповідного поступованя з хорим,—а часом і без жадної дослідної причини прилучаються до неї більше або менше тяжкі помотаня, що первісну недугу значно продовжають, часто позіставляють на ціле житє лихі наслідки, або спричиняють і смерть дітини. На першім місци належить згадати про так званій лискавичний перебіг шкарлятини. Дітина попереднього дня не мала жадного терпіня ані неправильности, аж рано замічають родителі, що дітина сильно розпалена, вонітує, маячить, кидається по постели, горячка 40—41 степенів, а живчик бе дуже скоро. Помимо всеї помочи і завданшх ліків стан дітини погіршається з кожною годиною, та вона вже на другий день вмирає від пораженя серця. Дальше дуже важним помотанєм є дифтерія, що прилучається до шкарлятини вже в перших днях недуги. Горло дітини буває при шкарлятині звичайно спльно червоне, а язик білий. При дифтеричнім помотаню можна вже в перших днях шкарлятини бачити або на микдалах, або на краях язичка, або на тильній стіні перелику сіро-жовті пятна величпни зерна гороху або фасолі, що дуже сильно на слизисті оболонці держаться і досить скоро пиршають. Звичайно дістає тоді дітина значно більшу горячку, а коли дифтеричні оболонки поши-

ряться на ціле горло і верхню часть носа, то дітина може на закажене крови вмерти. З дифтеричним запаленєм горла получене є звичайно запалене підщочкових железів. Дітина жалується зразу на біль під щочною по одній або і по обох сторонах, а незадовго можна там побачити зачервлененє, опухіль і ствердненє. Се запалене железів звичайно не розходиться, лише переходить в роїне і творить болячку. Болячка може або сама луснути, або мусить її лікар протягти, бо коли з неї не випустити рої, то вона може по під шкірою посуватися вниз поуз шиї і аж десь на грудех під шкірою витворити диминицю, яку остаточ-но все таки треба оперовати, але ся операція є вже значно тяжша, як випустити ропу з під щоки. Часом одначе запалене підщочкових железів буває без роїня, лише з отвердінем і опухілю шкіри, що розширяється на цілу шию, так, що дітина в такому стані може або задуситися, або дістати затроєня крови і також вмерти. Дифтеричне запалене горла може викликати також запалене і роїне уха. Від перелику до уха провадить тонесенька рурочка, трубка Евстахія. Сею рурочкою може дифтерія посунутися до середини уха, викликати тут запалене і роїне, а ся ропа або перебиває тарабанчик і виливається на вні, абс, що гірше, перебивається до мозку і спроваджує смертельне запалене мозку. А навіть, коли ропа вицпила зовнішнім ушним проводом на верх, і хорому замітно полегчало, то дуже часто буває, що з ропою можуть вицплести і дрібні кісточки ушні, в наслідок чого хорпій остає чи то на одній, чи на обох сторонах, глухим на ціле жите! Дуже частим помотанем шкарлятини є запалене нирок. Оно виступає звичайно аж в послідній порі сеї недуги, в часі лущеня. Як сказано висче, дітина почувається по уступленю горячки так добре, що чим скорше хотілаби істи та з постелі вставати. Тож, коли родителі

не припилюють дітини, то в неї не тільки що може виступити острє запаленє нпрок, але навіть можуть появились небезпечні судороги мочеві (мочниця). Дітина, що вже веселилась і бавилась, починає сумніти, бліднути, тратить апетит, мачає мало, часто блює а на плеснах і на повіках очий показується зразу незначна, а пізнійше впраснійша пухлина, що вже за кілька днів може заняти ціле тіло. В инших случаях треває ся незначна пухлина кілька днів, але зате дістає дітина нагло судорогів (мочницю), що без сейчасової помочи лікарскої, можуть викликати поражене мозку і смерть. Дальшим помотанєм, а часто й наслідком шкарлятини є шкарлятиновий ревматизм. Він буває через застуджене тіла підчас шкарлятини, що лучається найчастійше в порі лущеня. коли діти перед цілковитим злущенєм не тільки що не лежать в постели, але навіть виходять на двір. В часі сеї недуги опухають ріжні сугави, як при запаленю сугавів і спричиняють хорому в рухови невпносмі болі. Вкінці може тут прилучится ще запаленє легких, олегочної, серця, очий, кишок, як також жовни і чахотка. Як із сих описів видко, є шкарлятина дуже тяжкою і небезпечною недугою, не тільки сама собою, як більше своїми численними помотанями і наслідками. Навіть і при найлегчому перебігові шкарлятини не дасться наперед предвдіти, який оборот може недуга в найблизчих днях взяти. Тим то булоби дуже пожадним, щоби хора дітина підчас цілої недуги була постійно в опіці лікарскої. Попри лікарскі вказівки треба тут держатися ще слідующих приписів гігієнічно-дієтєчних: комната хорої дітини повинна бути простора і часто провітрювана. Дітина має лежати на мягкій, але не пірній постелі, під головою має мати подушину з дрібного сіна або січки, а накрита має бути ковдрою або простиралом і коцком. Против болю голови треба

прикладати студені оклади на голову, а против горячки кілька разів денно змивати тіло водою з оцтом. Против печеї шкіри треба натирати тіло несолоним смальцем або васеліною. Пожива дітини в часі горячки має бути лише плинна, а пити давати переварену воду, оршаду, лимоняду, воду з овочевими соками, або содову. Підчас луццня шкіри треба дітину держати в постелі,—а щоби се луццене прискорити і улегчити треба купати дітину щоденно в теплій воді. Шкарлятина є найбільше заразливою тоді, коли вона є получена з дифтерією, тож з прищам в горлі а також тоді, коли шкіра луцциться. Тимто осторожні родителі, як лише одна дітина занедужає на шкарлятину, повинні всі другі діти як найскорше вислати з дому, і через цілий час недуги з сими дітьми ані не стикатися ані не пересилати ім з дому ні іди, ні одіжи, ні біля. Діти можуть вернути назад до дому, коли хора дітина вже зовсім поздоровіє, шкіра її цілковито злуцциться, та в мешканю була переведена дезінфекція, себто комната була викаджена формаліною, всі деревляні речі були вимиті 5-процентовою карболевою водою, поміст вишурований гарячим лугом, а постіль і одіж дітини були випарені і вибрані.

125. ШКОРБУТ (Гнилець, Цинга)

Слабість ся приходить в нас досить рідко; підчас війни в нас тут і там вояки хорували і вмирили на шкорбут. Є се слабість цілого організму, що проьявляється тим, що ріжні ткани і знаряди починають кровавити, та довкруги кровотоків творяться запаленя. Ся недуга виступає найчастійше там, де велике число людей мусить довший час разом, майже на купі перебувати і живитися по більшій часті одного рода стравами, а притому терпіти нераз голод, та ріжні недогідности в мешканю і в дорозі. Се буває звичайно у вязницях, у війську, коли вояки му-

сять довший час перебувати в обозах, в окопах, в облозі, куди місяцями не доходить свіжа пожива,— підчас довгої їзди на кораблях, коли то їдять тільки засушені риби та несвіжі консерви м'ясні і сухі ярини. Від такої одностайної і нездорової їди втрачають люди наперед силу в ногах, потім марніють, жовкнуть і бліднуть: як перший признак недуги є зачервнені і опухлі ясна, з котрих при найменшій дотикови витікає кров. Потім показуються кроваві плями на раменах, ногах, плечах, словом—на цілому тілі, та крім них більші підскірні або межимязові кровотоки величини ліскового або й волоскового оріха, що хорому спричиняють дуже великий біль. Вкінці приходять кровотоки в мозку, в серці, в легенях, і вони то, коли хорий взагалі не вмере від загального ослаблення, бувають найблизшою причиною смерті. Найліпше для хорих шкорбутом є дістатися назад в такі обставини, в яких живуть пересічно навіть бідні люди. А що се не завсіди та не всюди можна виконати, то треба такому хорому подавати їду із свіжих ярпів і овочів, як: всяку капусту, бульбу, редьку, яблука, груші, сливи, вишні. Сі страви є лютим ліком на шкорбут,—а де й за них тяжко, то треба бодай до кожної страви додавати цитринового соку та ним натирати болючі ясна.

126. ЯЧМІНЬ

Ячмінь є слабістю очних повік. На берегах очних повік стоять рядком короткі волоски—рісничі (вії), що хоронять очи від пороху і піску, від мух і дрібних комах, що постійно впадали би до очей. Попри рісничі на берегах повік є ще малесенькі точки—кінчики дрібненьких рурочок лосєвих. Лій з них служить на те, щоби рісничі удержати все в свіжому, блискучому стані,—так, щоби слези з очей не витікали на лице, лише держалися в оці, або спливали

до носа осібною рурочкою слезовою. Буває часто, що одна-друга рурочка заткається, тоді лій не може дістатися на верх, а в місци запори повстає запалене повіки, що формою і величиною пригадує зерно ячменю. Запора в рурочці може часом серед сего запалення отворитися, тоді капля ропи витікає на верх своєю рурочкою або її боком; ячмінь щезає тоді сам собою. Однак частійше буває, що через ячмінь опускає повіка, а біль є так сильний, що лікар мусить ячмінь острым ножиком розрізати і ропу випустити. Буває вкінці ще і так, що запалене повік меншає, біль ока устає сам собою—але ячмінь не змінюється, а навіть більшає і витворює на повіці грудку, помітну з далека. Се є ячмінь проволочний. Він може сидіти на повіках тижнями і місяцями, та остаточно щезає сам, або треба його усунути через операцію. Така операція не є болісна і триває всего кілька хвилин. Найліпшою радою на свіжий ячмінь є гарячі оклади: часто прикладати на око платочки замочені в гарячій волі, або гарячу пшоняну кашу варену на молоці; вони розмякчують ячмінь. Як се без успіху, то ячмінь протяглий треба усунути через операцію.

СПИС НЕДУГ ПІСЛЯ МІСЦЯ ІХ ОСІДКУ

I. Недуги проводів дишних і кровокоуженя

Розділ	Сторона	Розділ	Сторона
1 Ангіна, Давун, Задавка.....	3	80 Катар носовий	171
29 Ангіна фалшива	52	56 Кашель	107
41 Астма, Дихавиця, Задуха, Ядуха	83	62 Корч голосниці	123
50 Грипа	97	— серця	124
33 Лифтерія	62	66 Кровоток з носа	134
36 Жиліаки	70	68 Легких слабости	138
29 Запалене гортанки	52	80 Носові слабости	171
68 Запалене легких	138	68 Розширене легких	138
68 Запалене олегочної	143	106 Серцеві недуги	221
68 Катар легких	139	29 Хрипка	52

II. Недуги проводів травлення

Розділ	Сторона	Розділ	Сторона
4 Апетиту недостача	10	49 Зуби	94
58 Бігунка	111	53 Каміне жовчеве	101
18 Блювота, Воніти	31	49 Каміне на зубах	96
117 Вроки, Уроки	257	39 Катар жолудка	76
23 Гемороїди, Золота жила	40	58 Катар кишок	111
24 Гикавка, Щикавка	42	57 Кила пахнова, пупкова, стегнова, Поруха	108
26 Глисти	45	58 Кишкові недуги	111
112 Глист, Солітер	213	62 Корч жолудковий	123
125 Гнилець, Шкорбут	275	66 Кровоток з кишок	134
28 Горла запалене	50	66 Кровоток з рота	135
31 Гризь	56	58 Мізерере	116
32 Дизентерія	60	39 Нестравність	76
39 Жолудкові недуги	76	94 Пристріг	199
58 Запалене кишок, сліпої кишки	111	57 Пропуклина	108
— Затиснене кишок	116	39 Розширене жолудка	77
44 Запір, Обструкція	85	58 Холерина	113
46 Згага	91	58 Сліпої кишки запалене	115
48 Звіт	92	— Скручене кишок	116

III. Недуги мозку і нервів

3 Агонлексія, Уряд мозко- вий	8	103 Мелянхолія, Пригноблене ума	216
5 Безсонність	11	72 Мозкові недуги	156
7 Біль голови	13	76 Невральгія	166
52 Біль нерва кульшового,	100	77 Неврастенія	167
103 Божевіле, Оглупіне	216	84 Омліне	182
17 Водоголове	30	91 Параліж, Поражене	194
25 Гіпохондрія, Злидниця	44	86 Перепій, Пянство	184
— Гістерія, Кваснодух	43	101 Постріл	213
35 Епілепсія, Падавиця	67	96 Простець	202
42 Заворот голови	85	72 Розмякчене мозку	156
103 Задума	216	103 Розуму помішане	216
72 Запалене мозку	156	35 Слабість св. Валентія (велика слабість)	67
52 Ісхіас	100	109 Слабість св. Віта	229
60 Конвульсії, Судороги	120	113 Стиски	234
103 Манія великості	216		

IV. Недуги знарядів мочевих і полових

108 Боляк твердий, твердий шанкер	224	75 Міхуреві недуги	163
108 Бубони зимні	224	70 Матерничі недуги	151
70 Запалене матерниці	151	81 Мочеві судороги, Мочни- ця	174
75 Запалене міхура	163	74 Мочене нічне, Сцикавка	162
81 Запалене нирок	174	78 Неміч мужеска	168
116 Запалене ядер	253	78 Неплідність	168
92 Злоги, Поліг, Порід	196	81 Ниркові недуги	174
53 Каміне міхурове, ниркове	101	70 Новотвори матерниці	151
116 Капавка, Трипер	253	75 Новотвори міхура	163
75 Корч міхура	163	108 Потеруха, Сифіліс, Франці Шанкер твердий	224
66 Кровоток з матерниці, мі- хура	134	81 Слабість Брайта	174

V. Недуги знарядів рухових (костей, сугавів, мязів)

Розділ	Сторона	Розділ	Сторона
2 Англійська слабість Рахі- тизм	5	64 Зломане кости	127
101 Артритизм, Гостець	210	62 Корч мязів лица	123
64 Запалене костей	127	64 Костей розмякчене	127
101 Запалене сугавів	210	89 Подагра, гіхт	190
		101 Ревматизми	210

VI. Недуги шкірні

9 Боляк	16	69 Лишаї (вовчий, луско вий)	147
9 Боляк м'який шанкер м'який)	16	19 Лупа, Парплі	33
9 Бубони горячі	16	71 Мертва кість	155
8 Болячка	14	73 Мозолі, Наглоди, Нагни- ти	161
10 Бородавка	19	105 Мумпс, Свинка	221
12 Веснівки	21	82 Огник	177
21 Виприск, Висипка	37	85 Остуди	183
14 Відтежане	26	61 Пархи	122
15 Відморожене	27	88 Пліснявки	188
20 Воле, Воло	35	90 Попарене, Попечене	192
19 Волося випадане	33	93 Почене	198
22 Гангриня, Спаленина	38	97 Прищі	204
8 Диминиця	15	98 Пухлятина	205
37 Жовни, Золотуха, Скро- фули	73	100 Рани	207
40 Запінтиця, Загни́тиця	81	102 Рожа	214
87 Запалене желез грудних, Плакси	187	104 Сверблячка	220
45 Заяча губа	89	107 Сивина	223
19 і 47 Зливане голови	33-91	36 Соска грудного розпада- не	232
54 Карбункул	105	19 Струп воциновий	33
71 Кашак	155	118 Угри	258
61 Короста	122	120 Укуси звірят	262
67 Кропивка	138	54 Чирак	105
19 Лисина	33	123 Чорна короста	269

VII. Недуги крови

6 Блідниця, Блідота	12	65 Кровавиця	132
37 Жовни	73	99 Рак	206
38 Жовтяниця	75	114 Сухоти, Туберкули Чахот- ка	236
95 Зимоха, Лихорадка, Мала- рія, Пропасниця	200	122 Цукрова слабість	267

VII. Недуги очий

11 Більмо	19	83 Зір далекий, короткий	178
34 Єгипське запалене очий, Трахома	66	83 Катар очний	178
83 Запалене очий	178	110 Сліпота	230
83 Зат'яма, Катаракта	178	110 Сліпота куряча	230
		126 Ячміль	276

IX. Недуги уший

Розділ	Сторона	Розділ	Сторона
27 Глухота	47	119 Уха недуги	260
66 Кровоток з уха	134		

X. Недуги пошестні

16 Бішенина, Водобоязнь	29	63 Кір, Одра	125
Встеклина, Скаженіна	29	59 Коклюш	118
13 Віспа	22	115 Тиф пятнистий	245
32 Дизентерія, Червінка	60	115 Тиф наворотний	245
33 Дифтерія	62	115 Тиф черевний	245
50 Інфлюєнца	97	121 Холера азійська	265
51 Іспанська недуга, Грипа	99	124 Шкарлятина	270

СПИС ДОМАШНИХ ЛІКІВ про які згадується в сій книжці

Сі ліки мож набути в кожній аптеці

Амоняк (Amonia), Антипірина (Antipyrin), Вата стерелізована (Sterile cotton), Вазеліна (Vaseline), Гірчиця (Mustard), Гліцерина (Glycerine), Діяхель (Co. Lead Plaster), Етер (Ether), Йодина (Iodine), Йодоформ (Iodoform), Каплі Гофмана (Hoffman Drop), Каплі лаврові (Cherry Laurel Water), Каплі ніксові (Zinc Sulphate Water), Квас боровий (Boric Acid Powder), Квас карболовий (Carbolic Acid), Кольодіум (Collodion), Масть борова (Boric Acid Ointment), Масть Камфорова (Camphorated Ointment), Масть Ляписова (Silver Nitrate Solution), Масть сіра (Ichthyol Ointment), Медок Діточий (Castoria), Мятка (Peppermint), Надманганян Потасовий (Potassium Permanganate), Насіне льпу (Linseed), Насіне Цитварове (Wormseed), Олій Рпшиновий (Castor Oil), Олива (Oil), Оцет (Vinegar), Плин Бурова або Квасна Вода (Burov's Solution), Плястер Англійський (Plaster), Полип (Wormwood), Помада на уста (Cold Cream), Ребарбарум (Rhubarb), Румянок (Chamomile Flowers), Сенес (Senna), Сода (Sodium Bicarbonate), Спірит звичайний (Alcohol), —Спірит зі солею е то так звана французька горівка—Спірит з паприкою—се так званий експелер (Pain Expeller), Камфоровий спірит (Camphor Oil), Хініна (Quinine), Хльоран потасовий (Kali Chloride), Центурія (Scutaury), Цьвіт бзини (Elder Flowers), Цьвіт Липовий (Linden Flowers), Шалвія (Sage), Шляз (Mallow).

ДЕЩО З БІОЛОГІЇ І ГІГІЄНИ

ЩО ТО Є ЗДОРОВ'Є, ХРОБА І СМЕРТЬ?

(Після розвідки Д-р Івана Куровця.)

Чоловік є здоровий, коли всі частини його тіла, усі його снаряди в порядку, поки всі життєві чинності в повнім руху без стриму і болів, а так само мозок і нерви. Поки процес життєвий у всіх клітинах, та є будова, віднова і розпад і видалюване розпадових частин з поодиноких клітин і цілого тіла йде в ладі і без стриму. Знаємо з досвіду, що як заболить хочби незначний снаряд нашого тіла, то вже рівновага і порядок в цілім устрою повихаєся. Як чоловік здоровий, він радо і легко без болю працює, не мучиться, а при захорованю хочби одного з снарядів робота йде пиняву, поволи, мучить, болить ціле тіло. Як чоловік є здоровий, хочби бідний, то він щасливий, бо може заробити стільки, щоби себе і цілу родину удержати.

Вартість здоров'я може оцінити той, що перебув сам тяжку хворобу — а звичайно в житю цінимо здоров'я тоді, як його втрачали.

Наколи в устрою людського тіла один з життєвих снарядів повихнаєся, не сповняє своїх чинностей як слід, на примір заболить голова або жолудок, кишки не добре травлять, так сей час послідує забуренє в цілім тілі: горіє т. в. перепалюване тіла стає недостаточне, розпад і видалюване всіх недогарків і нечистоти з тіла спинюєся, рух цілої машини не йде як треба, — наступає занедужанє чоловіка; — в міру важности життєвого снаряду і сили забуреня, хвилеве недомаганє, легка або тяжка недуга.

Наколи в устрою цілого тіла накопичиться від непорядку, за багато нечисти, розпадових частин, так що устрій їх з себе не в силі видалити, а віднова хорого тіла слабне; наступає тоді вичерпанє всіх животних сил, а вкінци устає машина ціла, — наступає смерть.

На здоров'є чоловіка, хочби всі обставини житя були упорядковані, має великий вплив вік чоловіка чи він молодий чи старий, его пол і натура (темперамент) і его прикмети особисті, котрі він їх одідичив по батьках.

Інакше є з нашим здоров'єм, як ми молоді, інакше в дозрілім віці, а інакше в старості. Вік людей в відношеню до здоров'я треба ділити на три періоди. Перша пора: від роду до

7 літ, тоді чоловік захорює легко, — від 7 до 60 років се друга пора, тоді він найкріпший, а по 60 роках зачинає старість, чоловік слабне, має малу житєву відпорність проти всіляких хоріб, часто хорє. Старість се вже неміч.

Дитина з хвилию, як виходить з лона матери, вже починає самостійно жити, приходить на вольний воздух, починає дихати, мусить сама виробляти в собі тепло, починає ссати і її снаряди травлення зачинають працювати. Діти легко простуджуються, кашляють й западають легко на запалене легких.

Новонароджені немогуть навіть матерного молока добре стравити і тому легко блюють і захорюють легко і часто на хороби жолудка та кишок. Малі діти маюгь ще за мало власного тепла і сили, і тому за мало відпорні на всякі некорисні впливи зі вні, тому легко захорюють і вмирають, а найбільше в першім році житя. — Слабости і смертність у дітей багато зависимі від обставин, в яких діти живють.

У богатих людей хорє і вмирає менче дітей як у бідних, в містах хорє і вмирає більше як по селах. Діти, котрих годєє мама своїми грудьми, в кріпші, хорують і вмирають менше як діти, що їх годують молоком з фляшки. Діти потрібують багато догляду, тепла, чистого здорового воздуха, багато світла, тому власне у бідних з браку сего всего хорє і вмирає багато дітей. Великий вплив на здоров'є дітей має холод, горячо, вітер, відживленє і різні пошести. Діти надзвичайно легко захорюють на пошестні хороби і в наслідок сего умирають.

Чоловік доходить до свого певного росту між 20 а 30 роками, а до найбільшої ваги в віці около 40—45 літ. На ріст і вагу людського тіла мають великий вплив добре відживленє, добра здорова хата, воздух, сонце, клімат і ґрунт то є земля, на котрій живемо.

Старість починаєся звичайно у чоловіка після 60 літ, однак люди що багато працюють, лихо живляться, живють в лихих обставинах, старіються скорше, — тяжкі хороби, жури спрчинюють скору старість.

Коли розважимо перебіг житя чоловіка, то бачимо, що кождий чоловік в правильних обставинах переживає три головні періоди: пору розвою, пору дозрілости і пору старости, то є повільного засиханя, завмираня, а вкінци приходить смерть.

В старости чоловік починає сохнути, стає лекший і менший, внутренні снаряди стають сухші, твердаві, кровоносні посудини вапніють, робляться крухі. Травленє їди йде поволи і не поповняє всіх страт. Ткани легких тончіють і ріднуть, тому старі люди дуже западають на нежити і запалєня легких. Серце і посудини кровокруженя твердніють, вапніють і легко розрива-

ються. — З часом і розум в старості слабне, — старі люди робляться подібні до малих дітей.

Кожний чоловік одіднчує богат свойств, прикмет здоров'я, нахилу до хоріб по родичах. В родинах, де батьки жили довго, звичайно діти живуть також довго. Люди одідичують по родичах і дальших предках розум, тупоту і хороби ума та нервів, також схлонности до хоріб, як сухоти, лиха відміна матерії.

Чоловік, що хоче бути здоровий, мусить в своїм житю тримати міру в їді, питю, в холоді, теплі, в праці і супочинку. Чоловік шоби як жив умірковано, та в найкраших житєвих обставинах, не може вічно жити — мусить з часом умирати. Вік чоловіка є ограничений. Живий устрій чоловіка рівно як машина, що є довгі часи в руху, з'уживаєся і в кінці перестає працювати. В устрою чоловіка у всіх снаряках і в її дрібних клітинах відбуваєся безнастанна віднова і з'уживане, виміна складових частий, причім устрій і чинність снарядів, з часом слабнуть і устають. Причина є в самій виміні матерії і енергії в дрібних клітинах. З віком енергія виміні матерії слабне, в клітинах творяться злоги солий вапна, котрі утруднюють відживлене і відновлене.

Смерть наступає внаслідок устаня діяльности поодиноких житєвих снарядів. У кожного чоловіка є три головні снаряди як осередки і огнища житя, ато мозок, серце і легкі і вони то в хвили смерти перестають функціонувати. Найскорше перестає працювати мозок, а на самім кінці устає бити серце.

Смерть, є чимсь природним — і у кожного чоловіка мусить наступити, — але рідко коли наступає вона природно від старости то є від вичерпаня житєм устрою. — Звичайно умирають старі люди від легкої простуди на запаленя легких від лихого кровокруженя.

Ті люди, що ведуть порядне і гігієнічне жите — доходять старого віку в здоровлю тіла і ума.

ПОЛОВЕ ЖИТТЄ І ПОДРУЖЄ

Коли полові желези у людей, ядро у мужчин, а яєчник у жінок дозрівають, будиться до житя, полове жите — се полове дозріване наступає у нашім підсоню у дівчат в 13—14 а у хлопців в 14—15 році житя. Часом дозріване прискорюєся або опізняєся, — се зависиме від загального здоров'я, від будови тіла, відживленя, занятя, раси до якої чоловік належить.

В часі полого дозріваня, відбуваєся в тілі чоловіка переміна, котру помічаємо. У хлопців переменяєся високий дитинячий голос в грубий; засіваєся поріст волося на лиці, над половими частями тіла і під пахами (то саме дієся у дівчат що до

поросту волося в околиці полових частин тіла) — вираз лиця перемінюється з дитинячого в мужеський, набирає певного характеру, цілий склад тіла мужнів. У дівчини починає показуватися періодично що кілька неділь вплив крові з полових частин тіла. В тім часі дівчина робиться дуже вражлива і менше відпорна на різні шкоди зі вні, як перестудження; грудні залози починають розвиватися, більшіють, кости мидниці (клуби) розростаються і ціла мидниця ширшає. В тім часі хлопець і дівчина почувають свій відмінний пол. — У хлопця повстає від часу до часу полове почуване і подраженне, когре спричиняє напружене мужеського члена і полова пожадливість получитися з половими частями тіла женщины. Полова пожадливість у хлопців в звичайно більша як у дівчат, впрочім в се дуже різно у поодиноких одиниць і відмінности раси, породи людей — не раз в надмірна то знов слаба, а винятково нема її.

Половий гін, се природне свойство кожного здорового чоловіка в цілі розроду.

Правильні полові зносини в цілі розроду, наступають у нас в нашім підсоню через подружя, значно пізніше як дозріванне полових частин тіла починається, а то з суспільних причин, що молоді дозріваючі люди ще не в силі творити своїх родинних огнищ і на удержане своє і своїх будучих родин заробити, а з другої сторони їх полові части тіла і цілий устрій тіла ще не цілком розвинені, і вони не можуть правильно полого жити без шкоди для власного здоровля і життя та здоровля дітей, котрі би вони сплодили.

Повний половий і загальний розв'їй устрою чоловіка закінчується у дівчат около 20 а у хлопців около 23—24-го року життя і доперва тоді по тім часі можуть молоді здорові люди добре розвинені заключати подружя і жити правильним половим житєм, можуть приводити на світ здорові діти без шкоди для власного здоровля.

Як бачимо, полове дозріване починається значно скорше як правильне полове жите і в тім власне межичасі між дозріванем полових частин тіла, а правильним половим житєм, когре триває около 8—10 літ, заходять різні небезпечні обставини, котрі мають великий вплив на дальше жите і здоровле чоловіка. — В тім власне межичасі трапляються дужэ часто случаи великих полових похибок і збочень проти здоровля тіла і духа чоловіка. — Се важна річ для будучого здоровля доростаючого чоловіка і треба над всіми можливими обставинами застановитися і їх розважити.

Самонасильство (онанія) то є насильний неприродний спосіб дражнення полових частин тіла, щоби заспокоїти полову

пожадливість і вплив насіння спричиняє великі шкоди здоров'ю і розвоєви тіла та духа чоловіка. Молоді люди, під впливом самонасильства, що доси були живі, рухливі, рум'яні на лиці, стають бліді, заспані, утомлені, слабосильні; перше цікаві, понятливі, стають тупі, непонятливі, байдужі і до жадної роботи нездатні, тратять силу волі. — Так само духовий розвій меншає, ум тупіє, сила волі і житєва енергія слабне, наступає моральне пригноблене, а часом захорования нервів і ума, епілепсія і умові хороби. Самонасильство у молодіжи обого пола в дуже поширене.

Розумне і надзвичайно важне є, добре розумне виховане доростаючої молодіжи — побудити у молодіжи любов до всякої праці, стремліне до висших цілей, гамоване полових пожадли-востей, плекане висшої любови, заховане чистото тіла аж до часу правильного полового житя в подружжі. Молодіж потребує доконче поученя про полове житє і здоров'є, про шкоди самона-сильства та проституції і великих шкід для здоров'я тіла і душі полових недуг, як сифіліс і трипер, котрих розсадником є про-ституція, то є жінки, що продаються за гроші.

Половий гін є природна річ у кожного здорового чоловіка від часу полового дозріваня до 60 року і ще пізнійше; в цілі плодження потомства.

Молоді здорові люди тілом і душею, необтяжені тяжкими хоробами по батьках, повинні заключати подружжі і в житю родинім, шукати полового заспокоєня і житєвого шастя.

Щоби шастє в подружжі було трєвале, щоби потомство було здорове, щоби в родині панувала любов і гармонія, треба відпо-відного добору, так що до здоров'я тіла як і душі.

Жите в родині, овіяне висшими стремліннями, правдивої любови може принести шастє, внутрішне вдоволенне і здоров'є в житю кожного чоловіка. — Люди що шастливо дібралися не для маєтку, суспільного становиска, надзвичайної краси тіла а мають свою власну родину, добрі, здорові діти, уміють цінити шастє житя, мають співчутє і зрозуміне для других людей мають охоту до суспільної праці, уміють працювати для добра не лише свого і своїх родин, але і для добра других людей. Здорове житє в родині, в добрих розумних здорових дітях є підста-вою здорового горожанського житя.

Люди тілом і умово слабосильні, або що одідичили по своїх батьках зародки і наклін до тяжких недуг, повинні свій вік самітно без подружжі коротати, а шукати шастя і цілі сво-го житя в суспільній праці для других, а се може ім дати рівно-вагу духа. внутренне вдоволене в житю. — Люди тілом і духом здорові, що з ріжних обставин не могли мати своїх родин, по-

винні dokonче в власнім інтересі здоровля душі і тіла жити суспільним життям, роботою для других, бо се одно може заступати їм ціль життя і зберечи рівновагу душі, дати внутренне задоволене.

Полове жите в подружю повинно бути правильне, то значить без надуживаня полових зносин, бо через часті, надмірні нервові полові подразнення і утрату житєвих соків, то є насіння, поносить шкоду здоровля і енергія людей, — се бачимо найлучше дуже часто в молодім подружю, де в наслідок надмірних полових зносин, молоді люди якийсь час слабнуть і ходять як замотелпчні. Повиннисьмо dokonечно уникати полових зносин підчас місячних відходів крови з полових частий тіла, а таксж в часі не повного здоровля тіла.

Коли підчас полових зносин мужеська сіменна клітина пробе болоночку, що покриває болоночку жіночого яєчка, то повстає заплоднене, розвиток будучого чоловіка. Від сего часу починаєся тягота, в лоні матери розвиваєся новий чоловік. Сей стан вагітности жінки триває звичайно около 9 місяців і має великий вплив на жите і здоровля тіла і духа жінки. Тягота є правильний обяв життя, однак вимагає певних змін в щоденнім правильнім житю жінки, а іменно, жінка в тім часі не може тяжко працювати, двигати, підносити. В тім часі жінка повинна правильно жити, то значить відповідно відживлятися, уживати дуже мало, або й цілком не уживати алькоголю, уникати сильних подразнень нервів і ума і за частих полових зносин, бо се все дуже лихо впливає на здоровля жінки і на розвій плоду та на будуче здоровля дитини.

Вагітні жінки, легко простуджуються і захорovouють.

З кінцем 9-го місяця тяготи, у жінки наступає порід і поліг. Сей стан в житю кожної жінки, хоч природний, є для життя і здоровля небезпечний; — часто трафляються тяжкі породи, можуть зайти ріжні случайні обставини, небезпечні для життя жінки і плоду. Кожда жінка в сім часі ослаблена довгою тяготою і внаслідок поранень полових частий тіла, є дуже вражлива на пошестні хороби, як пошестнапологова горячка і другі запальні хороби полових частий тіла. В часі тяготи, породу і пологу, жінка потребує опіки і відповідного до стану її здоровля, відживленя. По щасливім породі, триває у кожної жінки правильному поліг, то є час доки полові снаряди не прийдуть до правильного стану; се триває около 30 день; в тім часі жінки не повинні тяжко працювати, а що найменше перші 10—14 дни лежати в постілі або мало ходити. У наших жінок внаслідок заскорого вставаня з постілі і тяжкої праці є багато всіляких жіночих недуг запальних, усуненя матиці, через що жінки

сильно бідують і предчасно старіються. Підчас тяготи особливо в остатніх місяцях, підчас породу і в положі треба жінкам уважати на надзвичайну чистість полових частий тіла, одіжи і хати, бо звідси може бути небезпека тяжких попородових недуг і смерти.

Полові желези у жінок в правильнім здоровім житю починають в віці около 45—50 року завмирати, починають відходи крови меншати, а в кінці цілком устають. Сей стан треває кілька місяців або 1—2 роки. Тяжкі недуги, лихе відживлене, велика жура, часті і тяжкі породи прискішують сей період завмираня полового житя. Трафляються случаи, що у хоровитих жінок устають відпливи крови вже в 30—35 році житя. Від сего часу починає ся стан безплідности. Час завмираня полового житя, полових желез і їх діяльности називаємо клімактерією.

В часі сего авмираня полових желез, то є яєчників, повстають у кожної жінки в ріжній степені хоробливі обяви. Жінки в тім часі стають дражливі, терплять на біль голови і безсонність внаслідок напливу крови до мозку, на біль крижей, часті боли в череві, особливо долом черева; суть в тім часі подражнені, сварливі, а часом трафляє ся сильний розстрій нервів і велике пригноблене ума. — Стан сей хоробливий треває кілька місяців, почім з цілковитим застановленем кровавих відходів жінка приходить до здоровля. В сім часі повинні жінки легко працювати, добре відживлятися, уживати літних купелей й від часу до часу легко прочищаючих средств.

У старших людей, в віці понад 60 літ, часом і скорше внаслідок звапніня кровносоных посудин і лихого кровокруженя, лихого неправильного відживленя мозку, трафляються часами захорованя мозку. Старші люди, перше цілком здорові, супокійні, робляться дражливі, не годні добре спати, відживлятися, а їх здоровле душі починає змінятися, дитиніють. Під впливом сих захоровань, люди доси розумні, діяльні, котрі свої діти любили, починають з благих причин їх не любити, або роблять ріжницю між ними, хоч нема до того дійсної підстави. — У таких муштин на старість будяться неправильні полові почуваня. хоробливі полові жадоби до молодих жінок і стають часами жертвами визиску лихих людей зі шкодою для своєї власної родини. Кождий чоловік бачив і чув такі случаи, тому родина коли заходить подібний случай захорованя, повинна звернутися до лікарів, щоби завчасу охоронити родину від шкоди.

ОБЧИСЛЕННЄ ЧАСУ УРОДИН ДІТИНИ

Коли послідний період у жінцини був:		Дітина вродиться		Коли послідний період у жінцини був:		Дітина вродиться	
Січень	1	Жовтень	8	Липень	5	Цвітень	12
Січень	5	Жовтень	12	Липень	10	Цвітень	16
Січень	10	Жовтень	17	Липень	15	Цвітень	21
Січень	15	Жовтень	22	Липень	20	Цвітень	26
Січень	20	Жовтень	27	Липень	25	Май	1
Січень	25	Падолист	1	Липень	28	Май	4
Лютий	1	Падолист	4	Серпень	1	Май	8
Лютий	5	Падолист	8	Серпень	5	Май	12
Лютий	10	Падолист	12	Серпень	10	Май	17
Лютий	15	Падолист	22	Серпень	15	Май	22
Лютий	20	Падолист	27	Серпень	20	Май	27
Лютий	25	Грудень	1	Серпень	25	Червень	1
Март	1	Грудень	6	Серпень	28	Червень	4
Март	5	Грудень	10	Вересень	1	Червень	8
Март	10	Грудень	15	Вересень	5	Червень	12
Март	15	Грудень	20	Вересень	10	Червень	17
Март	20	Грудень	25	Вересень	15	Червень	22
Март	25	Грудень	30	Вересень	20	Червень	27
Март	28	Січень	2	Вересень	25	Липень	2
Цвітень	1	Січень	6	Вересень	28	Липень	5
Цвітень	5	Січень	10	Жовтень	1	Липень	8
Цвітень	10	Січень	15	Жовтень	5	Липень	12
Цвітень	15	Січень	20	Жовтень	10	Липень	17
Цвітень	20	Січень	25	Жовтень	15	Липень	22
Цвітень	25	Січень	30	Жовтень	20	Липень	27
Цвітень	28	Лютий	2	Жовтень	25	Серпень	1
Май	1	Лютий	5	Жовтень	28	Серпень	4
Май	5	Лютий	9	Падолист	1	Серпень	8
Май	10	Лютий	14	Падолист	5	Серпень	12
Май	15	Лютий	19	Падолист	10	Серпень	17
Май	20	Лютий	24	Падолист	15	Серпень	22
Май	25	Март	1	Падолист	20	Серпень	27
Май	28	Март	4	Падолист	25	Вересень	1
Червень	1	Март	8	Падолист	28	Вересень	4
Червень	5	Март	12	Грудень	1	Вересень	7
Червень	10	Март	17	Грудень	5	Вересень	11
Червень	15	Март	22	Грудень	10	Вересень	16
Червень	20	Март	27	Грудень	15	Вересень	21
Червень	25	Цвітень	1	Грудень	20	Вересень	26
Червень	28	Цвітень	4	Грудень	25	Жовтень	1
Липень	1	Цвітень	8	Грудень	28	Жовтень	4

Widener Library

3 2044 101 376 093

HD